

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÇİVİ YAZISI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATIMA BÜŞRA KURŞUN

PROF. DR. REMZİ KUZUOĞLU

AKSARAY-2024

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÇİVİ YAZISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATİMA BÜŞRA KURŞUN

DANIŞMAN : PROF. DR. REMZİ KUZUOĞLU

JÜRİ ÜYESİ : DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MURAT ORHUN

JÜRİ ÜYESİ : DOÇ. DR. İRFAN DENİZ YAMAN

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİSİ İZNİ FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşulu ile tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Fatıma Büşra

Soyadı : KURŞUN

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Çivi Yazısı

İngilizce Adı : Cuneiform

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakça da belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı : Fatıma Büşra KURŞUN

İmza :

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Fatıma Büşra Kurşun tarafından hazırlanan “Çivi Yazısı” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU

İmza

Tarih, Aksaray Üniversitesi

.....

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Murat ORHUN (Başkan)

Tarih, Pamukkale Üniversitesi

.....

Üye: Doç. Dr. İrfan Deniz YAMAN

Arkeoloji, Aksaray Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi: 13/06/2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Aybala ÇAYIR

İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana her daim destek olan, Eskiçağ Tarihi alanında ilerlemem adına yardımcı olan, bu alanı bana sevdirecek her yönü ile öğreten, süreci en verimli şekilde kullanmamda yol gösteren, kaynak bulmamda yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam ve aynı zamanda tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU hocama teşekkür ederim. Bu tez çalışması süreci boyunca maddi ve manevi destekçim olan sevgili eşim Abdüssemed KURŞUN'a teşekkür ederim. Hayatım boyunca her an yanımda olarak desteklerini esirgemeyen annem Müzehher YAPILCAN ve babam Ayhan YAPILCAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bu süreç zarfında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli ablalarım Müberra DAĞ ve Sümeyra GÜR'e teşekkür ederim.

ÖZET

İnsanoğlu var oluşundan itibaren çeşitli iletişim yolları ile anlaşarak kendisini ifade etmiştir. Bu iletişim yollarından biri ve en etkili olanı konuşma yetisidir. Bir diğeri ise mağara duvarlarına ya da kaya üzerine çizilen resimlerdir ki bu çizimler aynı zamanda yazı serüveninin ilk adımını temsil etmektedirler. Zaman içinde yerleşik hayata geçilmesi, tarımın öncelikli geçim kaynağı olması ve diğer unsurların beraberinde getirdiği bazı zorluklar, seslerin sembol ve şekillere dönüşerek yazının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle insanoğlu hem iletişimini kalıcı hale getirmiş hem de geleneklerini, kültürlerini ve tecrübelerini gelecek kuşaklara aktararak kalıcılığını ve kanıtlanabilirliğini sağlamıştır. Yazının mucidi Sümerler olup MÖ. 5. binyılın ortalarında Güney Mezopotamya'ya gelip yerleşmişlerdir. Arkeolojik ve filolojik çalışmalar Sümerlerin MÖ. 3200'lerde yazıyı keşfettiklerini ve ilk defa Uruk kentinde yazının kullanıldığını göstermektedir. Mezopotamya'ya nereden geldikleri hususu tartışmalı olan Sümerler, yerleştikleri coğrafyayı yaşanabilir kılmışlar ardından da geliştirerek krallıklarla yönetilen şehir devletleri haline getirmişlerdir. Sümer toplumunun temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık ile buna bağlı olarak ticarettir. Halkın ürettiği mal ve ürünler tapınak ve sarayda toplanır, sarayın ihtiyaçları karşılandıktan sonra geriye kalan ürünler halka dağıtılırdı. Tapınaklarda toplanılan mal ve ürünler, kimin ne getirdiği ya da kime ne kadar verildiğinin tespiti için tapınak görevlileri tarafından sembollerden oluşan bir listeleme sistemi ile kayıt altına alınmıştır. Ancak, zaman içinde nüfusun artması, ürünlerin çeşitliği ve miktarının çoğalması kayıt için sembollerin yetmemesine neden olmuştur. Sümerler ortaya çıkan bu problemi sembollerin yerini farklı türlerdeki resimsel çizgiler kullanarak çözmüşler, böylece çivi yazısı olarak bilinen ilk yazı doğmuştur. Bu çalışmada, Dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan çivi yazısının ortaya çıkışı, çözümlenmesi ve uygulandığı diller ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çivi Yazısı, Sümerler, Yazının Keşfi ve Çözümü, Kil Tabletler.

Bilim Kodu: 110802

Sayfa Adedi: 89

Yazar: Fatıma Büşra KURŞUN

Danışman: Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU

ABSTRACT

Since the beginning of humanity, they have expressed themselves by mutually agreeing with various forms of communication when they need to continue their lives. These people expressed themselves by mutually agreeing on various forms of communication when they needed. The most effective form of this communication is the ability to speak, which distinguishes humans from other living things. These primitive people communicated by drawing pictures on cave walls or rocks in their shelters. They took the first step of their writing adventure with cave paintings. Over time, the needs of human communities that settled down, established states, and socialized have increased. The interacting community created writing by transforming sounds into symbols and shapes, with confusion occurring. In this way, people's traditions, cultures and experiences are transferred to future generations, ensuring their permanence and provability. Writing is a great discovery in world history. Although there was life before writing, history started with writing. Thus, the periods that humanity has gone through are divided into two parts: prehistoric and historical periods. Sumerians, the inventors of writing, the greatest discovery in the world, discovered writing in the city of Uruk in Southern Mesopotamia in the 5th millennium BC. The Sumerians, whose origins are not known exactly, came to Mesopotamia and settled. They developed Mesopotamia and turned it into city-states ruled by kingdoms. For the Sumerians, who had a theocratic form of government, the gods were the absolute rulers of the earth. Kings are religious and administrative directors chosen by the gods. The main sources of income are agriculture, animal husbandry and trade. The goods and products produced by the people were collected in the temple and palace. The needs of the palace were met and the remaining products were distributed to the public. The goods and products collected in the temples were in confusion as to who brought what and how much was given to whom. For this reason, these goods and products were recorded by temple officials by keeping lists in the form of symbols. With the increase in the variety and quantity of products, symbols have been replaced by different types of pictorial lines. Thus, cuneiform writing was born. This study will focus on the emergence of cuneiform, its analysis and the languages in which it is applied.

Keywords: Cuneiform, Sumerians, Discovery and Resolution of the Article, Clay Tablets.

Science Code: 110802

Number of Pages: 89

Author: Fatıma Büşra KURŞUN

Supervisor: Assoc. Remzi KUZUOĞLU

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİSİ İZNİ FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
ÇİVİ YAZISI.....	6
1.1. Çivi Yazısının Ortaya Çıkışı.....	6
1.2. Çivi Yazısının Gelişimi	9
1.2.1. İçerikteki Gelişim	11
1.2.2. Biçimsel Gelişim.....	13
1.3. Çivi Yazısının Fark Edilme Serüveni	14
1.4. Çivi Yazısının Çözülmesi.....	16
1.5. Çivi Yazısı Nasıl Yazıldı?	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
ÇİVİ YAZISININ UYGULANDIĞI DİLLER.....	21
2.1. Sümerce	21
2.2. Akadca.....	26
2.3. Asurca.....	29
2.4. Eblaca	34
2.5. Babilce	36
2.6. Elamca	40
2.7. Hurrice	42
2.8. Hititçe	43
2.9. Urartuca	48
2.10. Ugarit Dili.....	50
2.11. Eski Persçe	52
SONUÇ.....	55
KAYNAKÇA	58

EKLER.....	65
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	77

KISALTMALAR

C. :	Cilt
ED. :	Editör
HAZ. :	Hazırlayan
MÖ:	Milattan Önce
MS:	Milattan Sonra
SY:	Sayı
TRC:	Tercüme
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Y:	Yıl

GİRİŞ

İnsanların aksine hayvanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için yaratılışları itibariyle gerekli donanımlara sahiptir. Doğanın ve iklimin şartlarına uygun özellikleri vardır. Mesela bir aslanın ısınmak için giysiye veya ateşe ihtiyacı yoktur. Ancak insanlar hayvanlardaki gibi donanımlara sahip değildir. Isınmak, barınmak ve korunmak gibi temel yaşam gereksinimlerini kendi çabaları ile elde etmeleri gerekmektedir. Bu gereksinimlerini elde etmeyi sağlayan ve insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellik ise akıl ve konuşma yetisidir.

İnsanlar akıl ve düşünce çerçevesinde hayatta kalmayı başarak yaşam şartlarını daha iyi hale getirmiştir. Sosyal bir varlık olan insan, zaman içerisinde duygu ve düşüncelerini paylaşmak ve haberleşmek için çeşitli iletişim yolları geliştirmiş; ateş, duman ve ışık gibi görsel yöntemler, hayvanların çıkarttığı sesleri taklit ve ısıklık gibi duysal seslerden yararlanarak ilkel iletişim yolları kullanmıştır. Böylece işbirliği içerisinde hayatlarını sürdürebilmeleri daha da kolaylaşmıştır.

Düşüncenin belli işaretlerle tespit edilerek bir zemin üzerine aktarılması eylemine yazı denir.¹ İletişim araçlarının en kuvvetli ve kanıtlanabilir yolu olan yazı, birçok aşamalardan geçerek bugünkü halini almıştır. Yazı o denli ehemmiyetlidir ki tarihin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Elbette ki tarih yazıdan önce de vardı. Ancak bunlar kanıtlanabilir nitelikte olmadığı için yazının icadı ile elde tutulan kayda değer bilgiler ortaya çıkmıştır.

Yazının doğduğu yer Mezopotamya'dır. Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan, Yunanca “iki nehir arası” anlamına gelen Mezopotamya'ya Mısırlılar “*Naharina*”, İslami dönemlerde ise “*ada*” anlamına gelen “*Cezire*” isimleri verilmiştir.² Mezopotamya'nın coğrafi sınırları genel hatlarıyla Toroslar ve Zagrosların etekleri ile Suriye Çölü arasında, Fırat ve Dicle nehirlerinden beslenen verimli topraklardır.³ Doğuda İran, kuzeyde Anadolu platolarını oluşturan yüksek dağlarla bir hilal şeklinde üç tarafı dağlarla çevrilidir ve güneyinde Suriye

¹ Hasan Eren, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988) 1612.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar”* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2020), 5.

³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 16.

ve Arabistan çölleri vardır.⁴ Mezopotamya'nın büyük bir bölümü bugünkü Irak'ın sınırlarının içinde kalmaktadır.

Mezopotamya'nın iklim özelliklerine bakıldığında kışların kısa, yazların ise uzun geçtiği görülmektedir. Genel itibariyle yağmur az yağmakta, yazları ise sıcaklık gölgede 50 dereceye kadar çıkmaktadır.⁵ Güneyde nehir alanlarının dışında kalan bölgeler çöl, kuzeye doğru çıkıldıkça bozkırlar mevcuttur. Bu alanlar yeterli miktarda yağış alması sebebiyle tarım bölgesini oluşturur.⁶ Mezopotamya aynı zamanda Arabistan çölünden başlayıp İran'a kadar uzanan ve “*Verimli Hilal*” olarak adlandırılan bölgenin de bir parçasıdır.⁷

Mezopotamya Aşağı ve Yukarı olarak iki farklı coğrafi bölgeye ayrılır. Yukarı Mezopotamya, Fırat üzerinde yer alan Hit şehri ve Dicle üzerindeki Samarra şehri arasındaki dağlık bir bölgedir. Aşağı Mezopotamya'nın aksine az ekolojik farklılıkların yaşandığı ve kuru tarımın yapıldığı yarı kurak yaylalar tarafından çevrilidir.⁸ Aşağı Mezopotamya ise Dicle ve Fırat nehirlerinin bataklık deltasına doğru uzanması ile geniş ve düz alüvyonlu bir oviden oluşmaktadır. Bu bölgenin üç ekolojik alanı mevcuttur: Çok miktarda tarımsal ürünün üretilbildiği sulanmış arazi, insanların küçükbaş hayvanlarını otlatmak için kullandığı çöl bozkırı ve kamışların yetiştiği, balık ve su kuşlarının bulunduğu bataklık alan.⁹ Bu bölgede toprak potansiyel olarak çok verimli olmasına rağmen tarımın yapılabilmesi yalnızca nehirlerden elde edilen yapay sulama ile mümkün olmaktadır.

Uygarlıklar kendinden öncekilerden etkilenir ve kendinden sonrakileri de etkiler. Bu perspektif doğrultusundan farklı uygarlıkların ortak yaşayışları kültürlenmeleri meydana getirir. Mezopotamya'da Neolitik Devrim'den, yani tarım ve hayvancılığın keşfinden (MÖ. 10-8. binyıllar) yazının icadına (MÖ. 4. binyılın ikinci yarısı) kadar geçen zaman dilimi içinde dört büyük kültür olgusunun varlığı tespit edilmiştir: Kuzeyde Hassuna, Samarra ve Halaf, güneyde Ubeyd kültürü.¹⁰ Bu kültürler arasında en geniş yayılım alanına Ubeyd kültürü (MÖ. 5500-4000) sahip olup Klasik Sümer Uygarlığını etkilemiştir.¹¹ Ubeyd

⁴ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar”*, 6.

⁵ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 16.

⁶ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 17.

⁷ Amélie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, trc. Dilek Şendil, c. 1 (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 8.

⁸ V. Diavkov & S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, trc. Özdemir İnce, c. 1 (Ankara: Yordam Kitap, 1987), 80-81.

⁹ Murat Tekin. “Eski Mezopotamya'da Coğrafi ve Etnik Yapı”. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi II, (2014), 113.

¹⁰ İzzet Çıvgın. “MÖ. 6-5 Binyıllarda Mezopotamya ve Çevresinde Kültürel Temas ve Etkileşim”. Gaziantep University Journal of Social Sciences, sy. 13(2), (2014), 361.

¹¹ İzzet Çıvgın. “MÖ. 6-5 Binyıllarda Mezopotamya ve Çevresinde Kültürel Temas ve Etkileşim”, 365.

kültürü, Neolitik köy toplumundan devletli-uygar topluma geçişi mümkün kılan bir “gelişme köprüsü”, kentin ve devletin oluşmasının ön devrimidir. Adını Ur yakınlarındaki el-Ubeyd höyüğünden alan kültürün mucitleri, büyük olasılıkla kuzey ve doğudaki dağlardan güneye inen ve kanallar açarak kuru tarımdan sulu tarıma geçen topluluklardır. Bu toplulukların geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve kentlerdeki küçük endüstriyel uğraşlar ile ihtiyaç olan ancak kısıtlı bulunan ağaç, maden ve taş gibi hammaddelerin tahsisi için geliştirilen ticari faaliyetlerdir.¹²

Ubeyd kültürünün ardılı Uruk kültürü olup adını Uruk/Warka yerleşkesinden almıştır. Bu kültür ayrımının belirgin özelliği çanak-çömleklerde görülen boyalı Ubeyd çömleklerinin yerini sade, çark yapımı ürünlerin almasıdır.¹³ Uruk kültüründe görülen diğer dikkat çekici özellikler; tekerleğin kullanımı, maden üretiminin artması ve kaplar için taş işlemenin gelişimidir. Bu kültürün en önemli buluşu ise Geç Uruk Dönemi’nde, yani Uruk kültür evresinin (Uruk 4. yapı katı) sonlarına doğru (yaklaşık olarak MÖ. 3200’ler) ilk yazılı kayıtların¹⁴ ortaya çıkmasıdır.

Sümerler, Mezopotamya’nın güneyinde yani Aşağı Mezopotamya’da yaşamış olan bir kavimdir. Sümerler’in Mezopotamya’nın yerli halkı olup olmadıkları kesinleşmemekle beraber araştırmacıların ortak kanısı, Mezopotamya’ya Orta Asya’dan geldikleri yönündedir.¹⁵ MÖ. 4500-4000 yıllarında ilk olarak Fırat ve Dicle arasında su taşkınlarının erişemeyeceği yüksek yerlere yerleşmişler, kil ve kamıştan yapılmış yüksek kulübelerde oturmuşlardır.¹⁶ Sümerler, nehirlerin zamanla yığıntı oluşturması sayesinde yaşama daha elverişli hale gelen bu bölgede kent devletleri şeklinde siyasi bir yapı meydana getirmişlerdir.¹⁷ Geçim kaynakları tarım ve ticarettir. Çok tanrılı inanca sahip olan Sümerler, mimaride de oldukça usta idiler ve tanrıları için her devletçiğin merkezine tapınaklar inşa etmişlerdir. Bu tapınaklardaki işleyiş sayesinde de yazının keşfi gerçekleşmiştir.¹⁸

Sümerlerin en etkili teknik başarılarından bazıları sulama ve tarıma dayanmaktaydı. Fırat’ın alt kesimindeki bataklık toprakları değerlendirmek için sulama kanalları yapmışlar

¹² Turgut Yiğit, *Eski Mezopotamya Tarihi (Tarihöncesinden Pers İstilasına Kadar)* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020), 47.

¹³ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’ da Yakınoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 28.

¹⁴ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’ da Yakınoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 28.

¹⁵ Bahattin Dartman. “Yazının Keşfi Konusuna Dini Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 41, (Erzurum 2009), 3.

¹⁶ V. Diavkov & S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, 80.

¹⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, trc. Özcan Buze (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 60.

¹⁸ Gökhan Tok. “Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler”. Bilim ve Teknik Dergisi, (Ankara 2001), 81-84.

böylelikle hem tarlaları sulayarak üretimi geliştirmişler hem de toprağın bataklık olmasının önüne geçmişlerdir.¹⁹ Tanrı hükümdar ideolojisine sahip olan Sümerlerde halkın ürettikleri malları tapınaklara getirmesi bir zorunluluktur. Tapınaklarda toplanılan mal ve ürünler kraliyet yönetimin ihtiyaçları alındıktan sonra halka gereksinimleri nispetinde dağıtılmaktaydı. Tapınaklara getirilen ürün ve malları kimin ne getirdiği ya da kime ne kadar verildiğinin tespiti için tapınak görevlileri tarafından sembollerden oluşan bir listeleme sistemi kullanılmaktaydı. Ancak, zaman içinde nüfusun artması, ürünlerin çeşitliği ve miktarının çoğalması tapınak görevlilerinin kayıt için kullandıkları sembollerin yetmemesine, dolayısıyla da bazı karışıklıklara neden olmuştur. Sümerler ortaya çıkan bu karışıklıkları sembollerin yerine farklı şekillerde resimsel çizgiler kullanarak çözmüşler, böylece çivi yazısının ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Tapınak rahipleri veya yazıcılarından birinin aklına gelen bu yöntem ile sadece tapınaklarda yaşanan kayıt karışıklıkları önlenmemiş aynı zamanda hükümdarın inşaat etkinlikleri ile sundukları adakları herkesin uzak günlere kadar görüp anlayabilmesi için²⁰ kayıt altına alma imkânları ortaya çıkmıştır. İlk etapta ilkel işaretlerle oluşturulan bu sistem MÖ. 3200’lerde günümüzdeki adı Warka²¹ olan Uruk’ta ilk yazıya dönüşmüştür.

Yazının icadına atılan ilk adım, *token* adı verilen *calculi* yani hesap taşlarının kullanılmasıdır. Bu taşlar çeşitli biçimlerde olup her biri farklı bir nesneye karşılık gelmekle birlikte ticareti yapılan malların türü ve ölçüsü hakkında bilgiler sağlamaktaydı.²² Yazının icadına giden diğer bir basamak ise MÖ. 8.binyıldan itibaren Eski Yakın Doğu’da kullanılan bulla’lardır. Sümerlerin MÖ. 4. binyılda kullanmaya başladıkları²³ bullalar, bir yerden başka bir yere gönderilecek olan malzemeye dolanmış iplerin düğümlerine yapıştırılmış kil topaklar olup aynı zamanda Sümer çivi yazısına geçişin ilk öncüleri oldukları kabul edilmektedir.²⁴

Çivi yazısının tanınması 17. yüzyılda Avrupalı gezginlerin Ahamenid sülalesi dönemine ait Pers krallarının kayalara oyulmuş kabartmalarının ve yazıtlarının bulunduğu Persepolis’i

¹⁹ V. Diavkov & S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, 81.

²⁰ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 52-53.

²¹ Selen Hırçın, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, (İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2000), 4.

²² Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 1-2.

²³ Nimet Özgüç & Önhan Tunca, *Kültepe-Kaniş Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001), 1.

²⁴ Yusuf Kılıç. “Eski Ön Asya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 4, (2009), 124.

ziyaret etmeye başlamaları ile olmuştur.²⁵ Bu ziyaretler neticesinde kabartmalardaki yazının farkına varılmış olup 1621’de Pietro dalle Valle bu yazıtlar hakkında ilk bilimsel veriyi paylaşmıştır. Söz konusu yazıların cuneatae “çivi biçimli” görünüşe sahip olmalarını dikkate alan Engelbert Kämpfer 1686’da bu yazı için çivi yazısı tabirini kullanmıştır. Carsten Niebuhr 1765’te Persepolis’e (İran) giderek çivi yazısının çözümünü sağlamıştır.²⁶ Rawlinson ise çivi yazısının tamamını okumayı başaran kişidir.

Bu çalışmadaki amaç, günümüzdeki yazının atası olan çivi yazısının nasıl ortaya çıktığı, çözülme serüveni, tarihsel gelişimindeki değişiklikleri ve farklı uygarlıkları kullanım biçimleri hakkında bilgileri ortaya koymaktır.

Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çivi yazısının ortaya çıkışı, gelişmesi, gelişim aşamaları, keşfi, nasıl yazıldığı ile yazı için kullanılan materyaller ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, çivi yazısının uygulandığı Sümerce, Akadca, Asurca, Eblaca, Babilce, Elamca, Hurrice, Hititce, Urartuca, Ugarit Dili ve Eski Persçe dilleri incelenmiştir. Bu bağlamda elde edilen bilgiler ile yazının dünya tarihindeki yeri ve önemi değerlendirilmiş, insanlık adına yazının önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

²⁵ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 26.

²⁶ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 27.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİVİ YAZISI

1.1. Çivi Yazısının Ortaya Çıkışı

İnsanoğlu temel ihtiyaçlarını karşılamak için doğa ve iklim koşullarına göre bireysel ve ortak bir akıl çerçevesinde buluşarak ilişkilerine yön vermiştir. Böylece ilkel iletişim tekniklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Haberleşmede ilk olarak ateş, duman ve ışık gibi görsel yöntemler kullanılmıştır. Hayvanların çıkardığı sesleri taklit etme, bağırma, ısıklık çalma, nesnelerin bir başka nesneyle temasından çıkan sesler sayesinde akustik tınılardan yararlanmışlardır.²⁷ Bu ilkel yöntemler anlık ve kısa süreli oldukları için zamansal ve mekânsal bağlamda sınırlıdır. Bu yöntemler uygulanırken anlaşılmamış, görülmemiş ya da duyulmamış ise başa alıp tekrarlanmazsa bir anlam da ifade etmez. Bu nedenle haberleşmek için yeni yöntemler geliştirilmiştir.

“Nesne yazısı” bu yöntemlerden biri olup²⁸ çeşitli nesnelerin belirli bir sıraya göre yan yana dizilmesi ile meydana getirilen bir haberleşme ağıdır. Nesne yazısında herhangi bir çizim, kabartma ya da tasvir yoktur.²⁹ Nesneler belli bir amaca göre ölçüleri, rengi ya da hacimleri bakımından bir nizama konularak karşı tarafa haber vermek, hatırlatmak için kullanılmıştır. Bir diğer yöntem “sayma çubukları” olup daha çok hayvancılıkta kullanılmıştır. “quipu düğüm yazısı” ise iplerin belirli aralıklarla düğümlenmesi ile oluşmuştur.³⁰

Diğer bir iletişim aracı kayalar üzerinde görülen “petrogramlar ve petroglifler”dir.³¹ Bu resim yazısı nesnelerin gerçek ölçüleri dikkate alınmadan küçültme ve büyütme yapılarak oluşturulmuştur.³² İnsanlar haberleşme adına geliştirdikleri ilkel iletişim yollarını zamanla fikir yazısına (ideografik) dönüştürmüşlerdir.³³ Fikir yazısı, sembollerin düşünceye karşılık

²⁷ İrfan Albayrak. “Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu’ya Gelişi”. Archivum Anatolicum, sy. 10/2, (2016), 17.

²⁸ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 1.

²⁹ İrfan Albayrak. “Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu’ya Gelişi”, 18.

³⁰ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 1.

³¹ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 1.

³² İrfan Albayrak. “Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu’ya Gelişi”, 18.

³³ İrfan Albayrak. “Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu’ya Gelişi”, 18.

gelmesi ile oluşan, soyut anlamlar taşıyan bir iletişim sistemidir.³⁴ Bu sistem içinde ilk olarak Eski Ön Asya Dünyası'nda geniş yayılım alanı bulan *token* adı verilen (*calculi*) hesap taşları kullanılmıştır.³⁵ *Calculi* ya da hesap taşları; kilden yapılmış ve pişirilerek sertleştirilmiştir. Üzerleri şekillerle ayrılmış çeşitli biçimlerde olan bu taşların her biri farklı bir nesneye karşılık gelmekle birlikte ticareti yapılan malların türü ve ölçüsü hakkında bilgiler sağlamaktaydı.³⁶

Token'ların kullanılma alanları; çoğunlukla tahıl ölçümü, yağ kavanozları, hayvanlar ve işgücü birimleri (zaman, görev) gibi seçilmiş bazı mal gruplarıdır. Suriye ve İran'da yaklaşık olarak MÖ. 8000'lerde yerleşik hayata geçişle birlikte ilk token'lar ortaya çıkmıştır.³⁷ Gelişimi ise tarıma geçiş ile birlikte başlayan ürün birikimine dayalı yaşam biçimine bağlı olmuştur.

Diyelim ki, Sümer'deki Uruk şehrinden biri, Elam'ın Susa kentindeki başka birine üç testi susam yağı göndermek istiyor. Bunun için Sümerli yağ yerine kullanılan sembollerden üç tane alıp, bunları bir ipe geçirerek bağlıyor, bir başka kil toprağı ile de mühürleyip, malının güvenliğini sağlıyordu. Bazen de bu sembolleri yumuşak ve nemli bir kil toprağıyla sararak, içi görünmeyen bir top haline getiriyor ve her tarafını mühürlediği bu topun üzerine içindeki sembol sayısı kadar şekillerini basıyordu. Malı getiren kişi makbuzu Susa'daki kişiye iletmek zorundaydı.³⁸

Bu taşlar gönderilen malın güvenliğini ve teslim edildiğini göstermesi amacı ile kullanılmıştır. Token'lar ilk hesaplama araçları değildir. Bulunması ve ulaşılması kolay olan çakıl taşları ile Antik Yakın Doğu'da hesaplama işlemleri yapılmıştır. Hesap taşlarının semboller şeklinde olması herkesin anlayabilmesini sağlamıştır.

Sümer şehirlerinde devletin sınırları içinde bulunan topraklar üç kısma ayrılmıştır. Bunlar:

- Tapınağa ait olan topraklar
- Kralın toprakları
- Çalıştırması için köylülere verilmiş olan topraklardı.³⁹

³⁴ İrfan Albayrak. "Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi", 18.

³⁵ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 1.

³⁶ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 1-2.

³⁷ Fatma Şeker & Sevgi Şeker. "Token'lardan Çivi Yazılı Kil Tabletler: Yazının İcadında Muhasebenin İzleri". *Accounting and Financial History Research Journal* sy. 16 (2019), 96.

³⁸ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 2.

³⁹ Mehmet Yunus Akrep. "Sümer Ekonomisinde Tapınak Faktörü". Mavi Atlas, c. 5, sy. 2 (2017), 466.

Kral ve kralın ailesi ile tapınak yönetimine mensup olmayan Sümerliler kendilerine ayrılmış toprakların bakımından mesuldüler. Bu kişiler hasat ettikleri ürünler veya bu topraklar aracılığı ile yetiştirdikleri hayvansal besinleri, kendisi ve ailesinin ihtiyacını aldıktan sonra kalan ürünlerin tamamını tapınağa teslim etmek zorundaydı. Nedeni ise Sümer yasalarına göre elde ettikleri fazla ürünleri satamaz veya bu ürünler karşılığında herhangi bir şey satın alamazlardı.⁴⁰ MÖ. 3300 yıllarında Sümerli rahipler, tahıl ürünleri ve malların giriş-çıkışını kayıt altında tutma amacı ile token'ları kullanmışlardır.⁴¹ Zamanla tapınağa sunulacak malların türleri, miktarları ve tapınağa teslim sıklığı ile ilgili düzenlemeler yaparak, ekonomik ilişkileri bir sisteme dökmüşlerdir. Böylece token'ları bir arada bulunmasını sağlamak için de arşivleme yöntemleri oluşturmuşlardır. Bu arşivleme yöntemlerinden ilki token'ların üzerinde delik açarak, token'ları birbirine bağlamak; ikinci yöntem ise token'ları kil zarflar (bulla) içine koymaktır. İki yöntemin amacı da token gruplarının güvenli bir şekilde bir arada tutulması ve mühürleme ile açılmamasını garanti altına almaktır.

Sümerler Mezopotamya'da, MÖ. IV. bin yılda token'ların güvenliği ve korunması yöntemlerinden biri olan genellikle *bulla* adı verilen ve hesap işlerinde kullanılan nesneleri oluşturmuşlardır. Bullalar, kilden yapılmış, yaklaşık olarak 5-9 cm çapında olup içi boş küre veya oval şekilli toplara verilen addır.⁴² Token'lar, bulla'ların içine konulmadan önce başka bir kil üzerine basılarak görünümü elde edilmiştir. Böylece bulla'ların yüzeyi kurumadan token'larda elde edilen görünüm, bulla'ların üzerine basılmıştır. Buradaki amaç içinde kaç tokenin olduğunu bilmek ve şekillerini tanıyabilmek adına kolaylık sağlamıştır.

Sümer'deki ticaretin kaydını temsil eden bulla'lar, Sümer çivi yazısına geçişin ilk ilk izleri olduğu kabul edilmiştir.⁴³ Fransız arkeolog Pierre Amiet 1960'larda yazının öncülü olarak bulla'ları kabul eden kişi ilk olarak bu fikrini sunmuştur.⁴⁴

Hesap taşlarının, bullaların kırılması, kaybolması durumunda ya da nesneleri tek tek yapmaktansa daha pratik bir yol keşfederek hesap taşlarındaki şekilleri, kil tabletler

⁴⁰ Mehmet Yunus Akrep. "Sümer Ekonomisinde Tapınak Faktörü", 467.

⁴¹ Fatma Şeker & Sevgi Şeker. "Token'lardan Çivi Yazılı Kil Tabletler: Yazının İcadında Muhasebenin İzleri", 99.

⁴² Fatma Şeker & Sevgi Şeker. "Token'lardan Çivi Yazılı Kil Tabletler: Yazının İcadında Muhasebenin İzleri", 100.

⁴³ Yusuf Kılıç. "Eski Ön Asya Toplamları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", 124.

⁴⁴ Fatma Şeker & Sevgi Şeker. "Token'lardan Çivi Yazılı Kil Tabletler: Yazının İcadında Muhasebenin İzleri", 101.

oluşturmuşlar ve üzerlerine aktarmışlardır.⁴⁵ Böylece MÖ. 4. binyılın sonlarına gelindiğinde bullaların yerini kil tabletler almıştır.⁴⁶

1.2. Çivi Yazısının Gelişimi

Ekonominin doğurduğu ihtiyaçlar doğrultusunda yazının icadı gerçekleşmiştir. Yazıyı kullanan ilk insanların şiir, hikâye kısacası edebiyat yapmak, kahramanlıklarını yazmak gibi bir kaygıları yoktur. Temel prensipleri ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkmıştır. İlk yazılı metinler ziraat hesaplarından oluşmakta, gelir ve gider muhasebesinin tutulduğu tapınakta görevli rahipler tarafından icat edilmiş ve kentleşmenin gittikçe artan ekonomik gereksinimleriyle birlikte gelişmiştir.

Sümer resim yazısı özellikle bir nesnenin bütününe veya en karakteristik kısmının resmedildiği halidir. Bunlardan sadece karakteristik kısımları çizilen nesnelerin, bir bütün olarak resmedildiği kaya resimleri piktografik yazının öncülleri nitelendirilir.⁴⁷ Bu işaretler ifade edilmek istenilen bir şeyin benzerini resim yazısı yolu ile tabletlere aktarılmasıdır. Mesela öküz anlatılmak isteniyorsa bir öküz başı resmedilmiş, tahıl anlatılmak isteniyorsa bir başak tanesi resmedilmiştir.⁴⁸ Ancak bu hayvan canlı ya da cansız, tapınağa getirildiği ya da çıkarıldığı anlaşılamıyordu. Böylece bu sistem ile somut ifadeler anlatılırken soyut ifadeler karşılıksız kalmış, problemler yaşanmaya başlanmıştır.

Yaklaşık MÖ. 2600 yıllarında, bu işaretlere ses değerleri yüklenmesiyle (fonetizasyon), yazıya soyut ve somut durumları anlatabilecek bir özellik kazandırılarak gelişim başlamıştır. Ayrıca resimlerin çokluğu yazımı zorlaştırmasından dolayı, çivi yazısındaki sesleşme safhasından sonra resim işaretlerinin neredeyse 2/3'ü terk edilmiştir.⁴⁹ Örnek vermek gerekirse bir ayak resmi yalnızca ayağı ifade ediyordu. Bu fikirlerin birleştirilmesinde yalnızca ayağı değil aynı zamanda “koşmak, yürümek, durmak” eylemlerini ifade ediyordu. Mesela ağız resmi suyu ifade eden dalga tasviri ile yan yana çizildiğinde “içmek, yine ağız bir parça ekmek ile çizildiğinde “yemek” düşüncesini anlatıyordu. Böylece birkaç resmi bir araya getirerek anlamları çeşitlendirmişlerdir. Ancak bu anlamlar herkes tarafından anlaşılan bir durum değildi. Kişinin hayal ve yorumuna bağlıdır.

⁴⁵ İrfan Albayrak. “Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu’ya Gelişi”, 20.

⁴⁶ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 4.

⁴⁷ İrfan Albayrak & Hakan Erol. “Sümerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 5 (2018), 159.

⁴⁸ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 6.

⁴⁹ İrfan Albayrak & Hakan Erol. “Sümerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, 159.

Bu dönemden itibaren yazı, gerçek bir yazı sistemi olma yoluna girmiştir. Gerçek bir çivi yazısına dönüşüm ise bu dönemden sonra hem biçimsel hem de içerikte geçirdiği merhalelerden sonra oluşmuştur.

Çivi yazısı, her işaret bir ya da daha fazla somut nesnenin resim ile ifade edilmesi şeklinde resim-yazı olarak başlamıştır. Ancak bir işaretin birden fazla nesneyi temsil etmesi nedeniyle anlaşılır olması zorlaşmıştır.⁵⁰ Daha net anlaşılması adına aşağıdaki tabloya bakıldığında;

İlk resimler	90° sola dönüş	3. binyıl ortası	3. binyıl sonu	Eski Babil	Yeni Asur	Logogram	Hece Değeri	Anlamı
						AN DINGIR	an, il	Gök, yıldız, tanrı
						MUNUS	sal, sal, mi, rak	Kadın
						KUR	kur, mat, nat, sat, lad	Dağ, ülke
						SAG	sag, şag, riş	Baş, birinci
						KA,DU, INIM,ZU	ka, du, zu	Ağız, konuşmak, söz, diş
						NIG,GAR NINDA	nig, şa, gar, ni	şey , yerleştirmek, ekmek
						KU (KAXNIG)	ku	yemek yemek, yiyecek
						HA	ha, ku	Balık
						GU,GUD	gu	Sığır
						AB	ab, lid, rim, li	İnek
						ŞE	şe	Tahıl, arpa

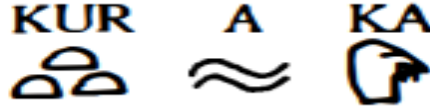
⁵⁰ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, trc. Hamide Koyukan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998), 445.

- Buradaki ilk işaret yıldız resmidir.
- Gök, yıldız, tanrı kelimelerini temsil etmektedir. Bu durum karmaşaya yol açmıştır.

Yukarıdaki tablo görüldüğü üzere yazının şekillenmesi resim olarak görülmektedir. Düşüncelerin resimlerle ifade edilmeleri zamanla anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu zorluklardan birisi resim şeklinde olması diğeri ise bir resmin birden çok nesneyi ifade etmesidir. Zamanla resimden sembollere dönüştürülmüş ve temsil ettiği ifadeler belli ölçülerde sınırlandırılmıştır.⁵¹

1.2.1. İçerikteki Gelişim

Anlatılmak istenilen ifadelerin kayıt sisteminde yetersiz kalması yazının gelişimini mecburi kılmıştır. Kullanılan dilin, ilk olarak faal bir şekilde yazıya geçirilmesi olayıdır ki bu aşama Sümer dilinin çoğunlukla tek heceli olmasından dolayı kolaylık sağlamıştır. Çizilen her işaretle, tasvir edilen nesne değil, bu kelimenin ses değeri anlaşılması sağlanmıştır.⁵² Mesela Sümerce “dağ” kelimesi, **KUR**, “su” kelimesi **A**, “ağız” kelimesi ise **KA** olarak okunmakta idi. **KUR.A.KA** resimlerden yararlanılarak okunduğu zaman “dağın suyu içilir” şeklinde anlamlar verilerek algılanıyordu.⁵³

(Selen Hırçın)

Bu kelimelerin yan yana yazılarak özel bir isim yazmak istenilince karışıklık yaşanmaması adına kelimenin başına bunların ses değerleri ile okunması gerektiğini belirten bir işaret koyma yoluna gitmişlerdir. Bu işaretlere determinatif(belirtici) denilmekle beraber çivi yazısının ilerleyen aşamalarında kadın, erkek, ülke, şehir, nehir gibi özel isimlerin başına bazen de sonuna getirilerek yaygın bir kullanım başlamıştır.⁵⁴ Bu gelişmeye, yani kelimelerin içerdikleri ses değerleri ile okunmaya başlanmasına, "*fonetizasyon aşaması*"

⁵¹ Kramer, Samuel Noah *Tarih Sümer'de Başlar*, 446.

⁵² Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 7.

⁵³ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 8.

⁵⁴ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 8.

veya "sesleşme evresi" denilmiştir. Bu aşama, Uruk III b evresine, yani yaklaşık MÖ. 3. binin başlarına tekabül eder.⁵⁵

Bir diğer dikkat edilmesi gereken husus ise Türkçedeki “at”, “çay”, “yüz” gibi sesteş kelimelerin Sümerlerde de olmasıdır. Mesela Sümerce **TI** işareti sesteş bir kelimedir ve “ok” ile “hayat” anlamına gelmektedir. Sümerce okuma yapan bir kimse bu durumu gördüğünde sesteş kelimenin farkındalığı ile metnin muhtevasına göre hareket edecektir.⁵⁶

Kelimelerin ses bilgisi zamanla işlerlik kazanarak hecelerin kullanılabilmesini sağlamıştır. Ayak resmi ile belirtilen “gitmek” eylemi çekimlenerek “gidiyorum” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak tek işaretli kelimeleri yani eski logogramların tamamen kullanımı kalkmamış, çivi yazısının gelişiminin sonuna kadar silindir mühürler, steller ve heykeller üzerinde yazılmaya devam etmiştir.⁵⁷

Sesteş kelimelerin anlamlandırılması adına eski yöntem kullanılmaya devam etmiş, bunlar için yeni işaretler üretilmiştir. Mesela Sümerce **GU** hem “öküz” hem de “boyun” anlamına gelen kelimedir. **GU** kelimesini iki farklı işaretle yazılabilmektedir. *Polysemie* denilen “çok işaretlilik” geç dönemlerdeki kullanımları ile **GU** kelimesine 14 farklı işaretlerle yazılarak anlamları çoğaltmışlardır.⁵⁸

Bu uygulama ile metnin okunuşu zorlaşmamış, belirli dönemlerde ve belirli metin gruplarında az sayıda işaretler kullanılmıştır. Böylece MÖ. 3. bin yılda kullanılan yazı, daha gelişmiş bir kelime/hece yazısına yerini bırakmıştır.

Çivi yazısı hece sistemine dayalı bir yazı sistemidir. Sesli harfler(vokaller) birer işaretlerle gösterilir. Sessiz harfler(konsonantlar) ise mutlaka bir sesli harfle birlikte belirtilmek mecburiyetindedir.⁵⁹ 3 grup altında hece işaretleri toplanır. Bunlar şöyledir:

- Sesli + Sessiz = ig, ud, at vb.
- Sessiz + Sesli = ta, gu, bi vb.
- Sessiz + Sesli + Sessiz = tal, pir, kum vb.

⁵⁵ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 8.

⁵⁶ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 8.

⁵⁷ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 9.

⁵⁸ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 9.

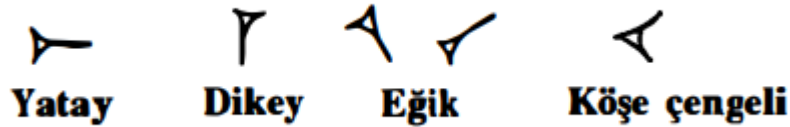
⁵⁹ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 9.

1.2.2. Biçimsel Gelişim

Çivi yazısı, yüzleri sağa dönük işaretlerle, sağ üst köşeden başlayarak aşağıya doğru yazılıyordu. Yazılanları bu şekilde anlaşılmasını sağlayan neden ise “*pigtoğrafik dönemde, doğadan alınmış işaretlerin olasılıkla doğal görünüşleri yönünde yazılmış olmaları gerektiğinden kaynaklanmaktadır.*”⁶⁰ Tablet bölümleri sağdan sola sıralanmış, bölümlerin içindeki işaretler ise yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır.

Bilinmeyen sebeplerle birlikte tutuluş şekli neticesinde şekiller 90° sola dönük olarak şekillenmiştir. Değişimin hangi zaman zarfında olduğu bilinmemekle beraber, sağdan başlayarak yukarıdan aşağıya doğru yazılan sütunlar, soldan sağa doğru ve alt alta yazılan satırlar haline gelerek şekillenmişlerdir.

Yazı zemini olarak kil kullanılmaya başlanınca resim çizme stili yerine kolay olması açısından baskı yolu tercih edilmiştir. Stylus adı verilen ucu üçgenleştirilmiş bir kamış, kil üzerine basılarak yazmak için kullanılmaya başlanmıştır. Kilin topaklanma yapması nedeniyle yuvarlak hatlar düz çizgilerle gösterilmiştir. İşaretlerin karışması ve yazıyı zorlaştırdığı için bu sistemi terk etmişlerdir.⁶¹

(Selen Hırçın)

Kamıştan yapılan kalemi kil üzerine bastırılıp geri çekilmesi ile çivi görünümü andıran işaretler resim yazısı olarak tarihe kendini kaydetmiştir. Bilinmeyen nedenlerden dolayı çivi başı sağa dönük olanların kullanımı kaldırılmış, yatay, dikey ve eğik çivilere ek olarak da köşe çengeli adı verilen çeşit eklenmiştir. Görünümü yukarıdaki gibidir. 1000 kadar olan çivi şekilleri basite indirgenerek 500-600’e kadar azaltıldığı bilinmektedir.⁶²

⁶⁰ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 10.

⁶¹ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 10.

⁶² Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 11.

1.3. Çivi Yazısının Fark Edilme Serüveni

Yazının atası olan çivi yazısının fark edilmesi tesadüfen olmuştur. Çivi yazısının asıl kaynağı Mezopotamya olduğu kanısına varılma süreci ise zaman almıştır. Tek amaçları eser bulma gayesi ile yola çıkan araştırmacılar sayesinde çivi yazısının varlığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda yapılan çalışmalar şu şekildedir:

1783 yılında Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company), Bağdat'ta sürekli bir acente açarak Avrupalıların ilgisini bu bölgeye çekmiştir.⁶³ 19. yüzyılın başlarında Avrupalıların bölgeye gönderdikleri diplomatlar, bilim insanları ve arkeologlar tarafından eser bulmak amacıyla kazılara başlanmıştır. Buldukları yazılı tabletleri ve taşınabilir yüzlerce eseri İngiltere'ye göndermişlerdir.

Doğu Hindistan Şirketi, 1802 yılında konsolosluk haline dönüştürülerek Claudius James Rich ve Henry Creswicke Rawlinson görevlendirilmiştir. İlk küçük çapta kazı çalışması 1820 yılında Claudius J. Rich tarafında Ninive kentinin sitadeli Koyuncuk'ta gerçekleştirilmiştir.⁶⁴ Burada bulunan eserler arasında pişmiş topraktan yapılmış silindirik mühürler, çivi yazılı tabletler ve süs eşyaları gibi birçok buluntular 1825'te British Müzesi'ne teslim edilmiştir.⁶⁵ Böylece çivi yazılı tabletlerle karşılaşma gerçekleşmiştir.

Günümüzde Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin, Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye'nin bir bölümü Kutsal Topraklardır. Haçlı Seferleri'nin sonuncusundan sonra Avrupalıların, Kutsal Topraklara seyahatleri devam etti ise de oldukça azdır. 19. yüzyılda İngiltere-Osmanlı arasında siyasi ilişkiler kurulduğu zaman, Irak, Suriye ve Filistin'e meraklı kişilerin özgürce seyahat etme olanağı doğmuştur. J. S. Buckingham yazılarında, 1827 yılında bu ülkelere yaptığı seyahatleri yayımlayan ilk Avrupalı olduğunu iddia etmiş, 50 yıl sonra da Austen Henry Layard buralara gezilerde bulunmuştur.⁶⁶ Buckingham gezilerinde Arap kıyafetlerini giyerek Müslüman gibi davrandığını belirtmiş, Layard da dikkat çekmemek adına aynı taktiği uygulamıştır.

19. yüzyılda Hindistan'daki Hayali Altın Şehri'ne en pratik yoldan ulaşabilmek için gezgin akını olmuştur. Cennet Bahçesi'nin ve İbrahim Peygamber'in ayrıldığı evinin yeri, Asur ve Sümer toprakları olduğu sanılarak buralara ilgi oldukça artmıştır.⁶⁷

⁶³ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 24.

⁶⁴ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 25.

⁶⁵ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 28.

⁶⁶ Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, trc. Nihal Uzan (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010), 1.

⁶⁷ Crawford, Harriet *Sümer ve Sümerler*, 1.

Fransız Paul Emile Botta⁶⁸ 1842'den sonra Ninive'de (Koyuncuk) kazılar yapmıştır. Daha sonra Horsabad(Dur-Şarrukin) kazılarını Victor Place ile yürütmüş Asur Kralı II. Sargon'un sarayının pek çok bölümünü ortaya çıkarmıştır.⁶⁹ 1845-1847 yıllarında Austen Henry Layard ise Nimrut(Kalhu), Koyuncuk ve Kalat Şergat'ta(Asur) çalışmalar yaparak Nimrud'da II. Asurbanipal'in ve Koyuncuk'ta Sennaherib Sarayı'nı bulmuştur.⁷⁰ Ele geçen buluntuları British Müzesi'ne ulaştırmıştır.

1851 yılında Henry Rawlinson ve Hormuzd Rassam çalışmalara devam etmiş, bir arkeolog olan Rassam, Asur kralı Aşurbanipal'in sarayının avlanma sahnelerini ve meşhur kütüphanesini gün yüzüne çıkartmıştır. Batılı araştırmacıların çalışma yapabilmeleri için izin şartı olarak çift eserlerden birini götürmeleri Osmanlı tarafından belirlenmiştir. Ancak bu koşula uymamışlar, sallarla Basra'ya eserleri götürmüşlerdir.⁷¹

1853 yılında İngiliz Elçisi Taylor Ur'da kazı çalışmaları yapmıştır. 1877 yılında Basra'daki Fransız Konsolos Yardımcısı De Sarces, Teloh'ta çalışmalara devam etmiştir. 1889 yılında bölgeden pay almak amacı ile ilk Amerikan keşif gezisi Banks tarafından gerçekleştirilmiş ancak kampları yerel halkın saldırılarına uğrayarak bazı talihsizlikler yaşamışlardır. Banks Amerikan kazılarını yürütmeye çalışmış, Ur'da yaptığı keşif gezisinin gerçekleştirmiş ancak kazı yapma izni alamamıştır.⁷²

Birinci Dünya Savaşı ile ara verilen kazı çalışmaları savaş sonunda Irak'ta İngiliz Mandası'nın kurulması ile hızlanarak başlamıştır. 1926 yılında açılan Irak Ulusal Müzesi'nin ilk yöneticisi Gertrude Bell'dir.⁷³ Böylece kazı çalışmaları ile elde edilen buluntuların ülke dışına çıkarılmaması amaçlanmıştır.

1970-1980 yıllarında Mezopotamya'da R. McC. Adams ve meslektaşları tarafından arazi keşif çalışmaları yapılmıştır. Adams, alan çalışmaları ile Mezopotamya'nın tarih öncesi fiziksel özellikleri hususunda önemli bilgiler edinilmesini sağlamıştır.⁷⁴

⁶⁸ Osmanlı idaresindeki 1840'larda Musul'da Fransız konsolosudur.

⁶⁹ Hans J. Nissen, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, trc. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004), XI.

⁷⁰ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 27.

⁷¹ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 27.

⁷² Crawford, Harriet *Sümer ve Sümerler*, 3-4.

⁷³ Crawford, Harriet *Sümer ve Sümerler*, 4.

⁷⁴ Crawford, Harriet *Sümer ve Sümerler*, 5-6.

Bütün bu kazı çalışmaları sayesinde birçok eserler bulunmuş ve içlerinde çivi yazılı tabletlerin varlığı tespit edilmiştir. Çivi yazısının çözüm aşaması için gerekli olan mevcut bilgiler kısıtlı kalmış çalışmalara devam edilmiştir.

1.4. Çivi Yazısının Çözülmesi

Sümer dilinin çözülmesi, Asurca ve Babilce gibi Sami ailesine mensup Akadca'nın çözülmesi ile başarıya ulaşılmıştır.⁷⁵ Akadca'nın keşfi ise MÖ. 1. Bin yılda İran'ın büyük bir bölümünde hüküm sürmüş olan Persler sayesinde olmuştur. Persler ve Medlerce konuşulan Hint-Avrupa dili olan Eski Persçe bu coğrafya kullanılmıştır. Pers Ahamenid hanedanının bazı yöneticileri, yazılarını çivi yazısıyla üç dilde yazmışlardır.⁷⁶ Coğrafi keşiflerden sonra Avrupalı gezginler Ahamenid hanedanı dönemine ait Persli kralların kayalara oyulmuş kabartmalarını ve yazılarını ziyaret etmeye gitmişlerdir.⁷⁷ Mısır'da bulunan Rosetta Taşı'nın eş değeri olan üç dilli çivi yazısı grubu, çivi yazısının çözülmesine ve Mezopotamya uygarlıklarının yeniden keşfedilmesine yol açmıştır.⁷⁸

12. yüzyılda Navarra krallığındaki Tudela kentinin hahamı Yonah oğlu Bünyamin Musul Yahudilerini ziyaret ederek bu kentin yakınlarındaki kalıntıların antik Ninova'ya ait olduğunu belirtmiştir. Ancak anlattıkları 16. yüzyıla kadar yayımlanmamıştır.⁷⁹

1616 yılında Roman Pietro della Valle, günümüzdeki Hilla kasabası yakınlarındaki höyükleri ziyaret ederek Babil kalıntılarını keşfetmiştir. Aynı zamanda Arapların Tel el Mukayyer, "Ziftli Höyük" adını vererek, Antik UR kentinin kalıntılarını bulduğu höyükte yazılı tuğlalar bulmuştur.⁸⁰

1621 yılında Pietro della Valle, kopya ettiği 5 çivi yazısı işaretini bir mektupla Şiraz'dan Napoli'deki bir arkadaşına⁸¹ göndererek çivi yazısını Avrupa'ya tanıtan ve bu konuda bir şeyler yazan ilk kişi olmuştur.⁸² 1666 yıllarında Jean Chardin, Persopolis ve diğer yerleşim yerlerinde gezerek Eski Persçe, Elamca ile Babilce olan üç dilli yazıtı kopyalamış ve Nakş-ı Rüstem yazıtlarını yayınlamıştır. Chardin çivi yazısının soldan sağa yazıldığını fark

⁷⁵ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 17.

⁷⁶ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 17.

⁷⁷ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 26.

⁷⁸ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 17.

⁷⁹ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 18.

⁸⁰ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 18.

⁸¹ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 26.

⁸² Firuzan Kınal. "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi". Türk Tarih Kurumu Konferansı, (19 Mart 1971), 2.

etmiş⁸³, 1686 yılında Engelbert Kämpfer, bu yazıya, Latince kelime olan cuneatae “çivi yazısı” benzetmesini yapmıştır.

Danimarkalı matematikçi olan Carsten Nieburh, Eski Persçe’nin çözümü için gerekli olan yazıtları kopyalayarak bir araya getirerek çivi yazısının çözülmesi adına önemli bir yol açmıştır. Krokiler ve çizimlerin yardımları ile Ninova kalıntıları hakkında somut fikirler veren ilk kişi Nieburh’tur.⁸⁴ 1765 yılında Nieburh yine ilk defa yazıtların üç farklı versiyon içerdiğini belirtmiştir. Nieburh’un kopyalarını ilk kullanan Doğa Bilimcisi Olav Gerhard Teyhsen’dir. Teyhsen, Eski Persçe’de kullanıldığı bilinen bir yatay çivinin kelime ayracı olarak kullanıldığını ve ayrıca yazı sisteminin üç ayrı dil içerdiğini saptamış, ilk versiyonun alfabetik, ikincisinin hece sistemi ve üçüncüsünün de ideografik olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

Friedrich Münter, 1802 yılında üç dilli yazıtların Ahamenid krallarına ait olduğunu belirtmiş, üç dilli yazıtların aynı şeyi anlattığını söylemiştir. Münter, Grek tarihçilerinin Pers tarihi hakkında verdikleri bilgilerinden yararlanarak, tekrar edilen işaretleri "*Büyük Kral, Krallar Kralı*" şeklinde okunması gerektiğini ifade etmiş, ayrıca yazıtların, Hintlilerin kutsal kitabı Avesta’nın diline benzediğini dile getirmiştir. Münter, bu kitabelerdeki birinci yazıtın çivi yazısı, ikinci yazıtın hece çivi yazısı, üçüncü yazıtın ise bir kelime yazısı olması gerektiğini söylemiştir.⁸⁶

Almanya’nın Göttingen şehrinde lise öğretmenliği yapan George Friedrich Grotefend, bu yazıları yakından takip ederek çözmeye çalışmıştır. Çalışmalarını tamamlayan Grotefend, 4 Eylül 1802 de Göttingen İlimler Akademisi’ne çivi yazısının ilk çözüm denemesini sunmuştur. Ona göre çivi yazısının çözüm aşamaları şu şekildedir:

- Üç dilli yazıtlardaki ilk yazının Ahamenid krallarının kendi dillerinde yazdığını belirtmiştir. Metin eski Persçe’dir ve diğer ikisinden az sayıda işaretler içermekte, hatta kimi kısımlarında iki kelime ayracı arasındaki işaretlerin sayısı 10’a kadar ulaştığını fark etmiştir. Böylece Grotefend, yazının alfabetik olduğu bilincine varmıştır.⁸⁷
- I. Yazıtın yazarı ile II. yazıtın yazarının babasının aynı işaretleri, yani aynı isimleri taşıdıklarını saptamıştır.

⁸³ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 27.

⁸⁴ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 18.

⁸⁵ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 27.

⁸⁶ Firuzan Kınal. “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, 3.

⁸⁷ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 28.

- I. yazıtın yazarının babasına kral denilmediği halde, II. kitabenin yazarının babasına "Kral" denildiğini fark etmiştir.
- Herodot'un Pers tarihi hakkında anlattığı Hystaspes oğlu Dareios'un tahta çıkışı olayı ile birleştirerek I. yazıtın, Hystaspes oğlu Dareiosa, II. yazıtın ise Kral Dareios'un oğlu Xerxese ait olduğunu değerlendirerek belirtmiştir.
- II. yazıtı: "*Xerxes, Büyük Kral, Krallar kralı, Ahamenit kralı Dareios oğlu Xerxes*" şeklinde tercümesini yapmıştır.⁸⁸

Böylece Grotefend, 9 harfi doğru olarak bulmuş, çalışmalarını Göttingen İlimler Akademisi'ne 1802 yılında göndermiştir. Ancak çalışmaları ciddiye alınmamıştır. Ölümünden 40 yıl sonra Grotefend'in çalışmalarını başkası tarafından daha detaylı olarak üzerinde çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarla Grotefend'in haklılığını kanıtlamışlardır.⁸⁹

Sir Albay Henry Rawlinson, 1835 yılında İran'da askeri danışmanlık görevi esnasında Eski Persçe yazıtlarını yerinde inceleme fırsatı bularak Grotefend ile aşağı yukarı aynı sonuçlara varmıştır. Bu yazıtların doğru anlaşılabilmesi için daha uzun bir metne ihtiyaçları vardı. Tesadüfen Eski Persçe, Elamca ve Babilce üç ayrı dilde yazılan, Darius'un esir aldığı kralları tasvir eden bir kabartma olan Darius'un kaya anıtını (Bisütun kaya yazıtını) keşfetmiştir. Ancak bu yazıt yerden yaklaşık 15 metre yükseklikte ve yamaçta yer almaktadır. Bu nedenle Eski Persçe bölümünün 414 satırdan oluştuğu bölümün kopyalanması on yıl sürmüştür. Rawlinson, Yunan tarihinde karşılaştırmalar yapmış, Darius'un egemenliği altında yaşayan halkların ve kralların isimlerini bulmuştur. Böylece Rawlinson 1846 yılında Bisütun anıtının Eski Persçe bölümünün çözümü kavuşturmuştur.⁹⁰

1844-1847 yıllarında Rawlinson, üç dilli yazıtın Elamca ve Babilce versiyonlarını kopyalayarak karşılaştırmalarla çözüm yoluna gitmiştir. Rawlinson, Elam çivi yazısı sistemini Edward Hincks ile birlikte yapmış, Babilce versiyonunu ise çalışmalarını ve not defterini verdiği Edwin Norris tarafından çözüme ulaştırmıştır.⁹¹

1.5. Çivi Yazısı Nasıl Yazıldı?

Çivi yazısı, bir kamışın (*stlyus*) kil tablet üzerine bastırılmasıyla ortaya çıkan ve kama şekline benzer işaretleri ifade eden ilk yazı sistemidir. *Stlyus* Eski Mezopotamya'da iki sazlık

⁸⁸ Firuzan Kinal. "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", 3.

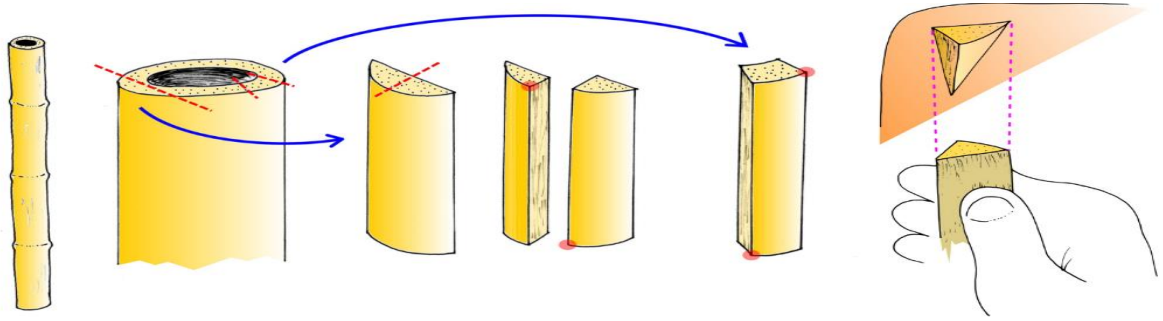
⁸⁹ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 29.

⁹⁰ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 29-30.

⁹¹ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 30.

türünden elde edilirdi. Bunlardan ilki, *Phragmites australis*⁹² adı verilen sazlıktır. İkincisi ise *Arundo donax* adı verilen dev kamışlardır. Akdeniz iklim kuşağında farklı ekolojik koşullarda yetişebilen ve çok hızlı gelişebilen bir bitki türüdür. İnsanlar tarafından kullanımı binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Kullanım alanlarını, üflemeli çalgı aleti ile geleneksel ve yöresel eşyaların yapımı oluşturmaktadır.⁹³

Kamışı düzgün bir şekilde kesmenin kesin bir yolu olmadığından Sümerli yazarlar yazılarını yazmak için belirli köşelerini kullanmışlardır. Styluslar dışında kemik, fildişi ve bronzdan yapılmış materyaller de kullanmışlardır. Düz, yuvarlak ve üçgen olmak üzere çeşitli şekillerde kesilerek yazılı yazabilmek için uçlar oluşturmuşlardır.

Kamışlardan oluşturulan yazı yazmak için kullanılan bir nevi kalem diyebileceğimiz materyaller. Çivi yazısı nasıl yazılır (neocities.org).

Yazının yazılmasında zemin de önemlidir. Günümüzde birçok çeşitleri olması hasebiyle en yaygın yazı zemini kâğıttır. Ancak yazının kâşifleri olan Sümerler farklı bir materyal kullanmak durumunda kalmışlardır. Nehir taşkınları ile her sene yenilenen ve doğada hazır halde elde edilebilen alüvyonlu kil ana malzemedir.

Kullanım alanları geniş, fazlaca bulunabilen ve ucuz bir malzeme olan kil, yapı malzemesi olarak da değerlendirilmiştir. İnce tanecikli yapısı olması sebebiyle saman gibi çeşitli malzemelerle harmanlanarak şekillenmeye hazır hale getirilmiştir. İlk etapta kalıba dökülüyor sonrasında yüksek ısıda pişirilerek tuğla haline getirilerek kerpiç inşasında kullanılmıştır. Yoğurularak şekil alabilecek kıvama getirilebilen kil çanak-çömlek yapımında da kullanılmıştır.⁹⁴

⁹² Güney Irak'taki ünlü bataklığın sazlığıdır ve halen vardır.

⁹³ M. Burak Arslan & H. Turgut Şahin. "Alternatif Hammadde Kaynağı Olarak Kargı Kamışı (*Arundo donax* L.) Üzerine Bir İnceleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* sy. 3 (Isparta 2014), 91.

⁹⁴ Oğuz Tuncel. "Kitabın İlk Formu: Eski Mezopotamya'nın Kil Tabletleri". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, sy. 25 (Haziran 2020), 311.

Diğer bir önemli kullanım alanı yazıdır. Bunun için tablet adı verilen uçları hafifçe yuvarlatılmış, kare veya dikdörtgen şeklinde olan materyaller tercih edilmiştir. Güneşte kurutularak ya da tavlansarak dayanıklı hale getirilen kil tabletler sayesinde birçok idari, ticari, edebi belge ve metinler kütüphane, saray ve tapınak arşivlerinde uzun süre korunmuştur. Tabletlerin genellikle ön tarafı arka tarafa oranla biraz daha bombelidir. Tablete yan bakıldığında mercek görünümü şeklindedir. Düz bir yüzeye sahip olması, tek elle tutularak yazılabilmesi nedeniyle kullanımı kolay bir malzemedir. Ancak yuvarlanamaması, katlanamaması ya da büyütme oranlarının belirli bir ölçüde olması nedeniyle uzun metinlerin yazımı zordur. Bu nedenle 500 satırı geçen metinler oldukça azınlıktadır.

Tabletlerin en küçüğü 2 cm'den az ve yalnızca birkaç milimetre kalınlığında olabilirken, en büyüğü 30-40 cm ve 4-8 cm kalınlığında yapılmıştır.⁹⁵ Metnin içeriği, üretim tarihi ve yerine göre şekil alan tablet grupları sıralı şekilde bir arada tutularak korunmuş, numaralandırılmış örnekleri de mevcuttur. Bu tabletler kitap sayfası olarak da düşünülebilir.

Çivi yazılı tabletler bakıldığında hepsi aynı gibi görünmektedir. Ancak belirgin hatlarla çizilmiş boyuna çizgiler, sütun veya kolon olarak adlandırılan kısımlar mevcuttur. Bir sütuna ayrılan bölüm bittikten sonra diğerinin yazımına geçilmiştir. Tek, iki ya da üç sütunlar en çok kullanılanlardır. Bir tabletin ön taraftaki sütunlarla arka taraftaki sütunların sayıları aynıdır. Tabletten ön yüzeyindeki yazımı bittikten sonra arka tarafa geçiş uzunluğu yönünde çevrilerek yazma işlemi en sağdaki sütundan başlatılmıştır.⁹⁶ Genellikle yazılar soldan sağa doğru yazılsa da bazı anıtsal kitabelerde yukarıdan aşağıya doğru yazılan kısımlar mevcuttur.

Tabletteki enine çizgiler paragraf çizgisi olarak adlandırılmış, metni kendi içinde bölümlere ayırmıştır. Bir tabletin yazımı bittikten sonra arka yüzünün son sütununun altına yazının bittiğini belirten iki çizgi çekilerek, kalan boşluğa *kolophon* adı verilen özet bilgi yazıları yazılmıştır. Bu bölüm, tabletin içeriğini, metnin birden fazla tablete yazıldığını, kaçınca tablet olduğunu ve bazen de kâtibin adını içerir. Eğer tablette yer kalmadı ise tabletin kenarındaki boşluklar kullanılırdı.⁹⁷

⁹⁵ Oğuz Tuncel. “Kitabın İlk Formu: Eski Mezopotamya’nın Kil Tabletleri”, 313.

⁹⁶ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 22.

⁹⁷ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 22-23.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİVİ YAZISININ UYGULANDIĞI DİLLER

2.1. Sümerce

Sümerlerin varlığı 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde çivi yazılı tabletlerin keşfi ile öğrenilmiştir. Sümer adı, Akadlar tarafından verilmiş *exonym*⁹⁸ isimdir. Sümerler kendilerini “karabaşlılar” (sag.ge6.ga) olarak isimlendirmişler, ülkelerini ise ki.en.gi.(ra) “Asil İnsanlar Ülkesi” olarak ifade etmişlerdir.⁹⁹

Sümerlerin Mezopotamya’nın yerli halkı olmadığı düşünülmektedir. Mezopotamya’nın dışından bir kavim olduğunu gösteren en güçlü bulgu ise kullandıkları zirai tabirler, teknik terimler, nehir ve şehir adlarıdır.¹⁰⁰ Sümerce çivi yazılı belgelerde geçen İdiglat (Dicle) ve Buranun (Fırat) nehir isimleri ile Eridu, Ur, Larsa, İsin, Adab, Kullab, Lagaş, Nippur ve Kiş gibi Sümerlerin en önemli şehirlerinin isimleri Sümerce ile açıklanamamaktadır.¹⁰¹ Bu durum Sümerlerin bu isimleri kendilerinden önceki toplumlardan aldıklarını düşündürmektedir.¹⁰²

MÖ. 3500’lerde Mezopotamya’ya geldikleri düşünülen¹⁰³ Sümerlerin ana vatanları hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Başlangıçta Orta Asya’da, Türkistan ya da Kazakistan ile Kırgız ilinin doğu tarafında yaşayan Sümerlerin önce Hazar Denizi’nin güney batısına geçtikleri, daha sonra da Azerbaycan, Trans Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye üzerinden Mezopotamya’nın güneyine geldikleri düşünülmektedir.¹⁰⁴

⁹⁸ Başka bir topluluğun adlandırılması demektir.

⁹⁹ İrfan Albayrak & Hakan Erol. “Sümerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, 157.

¹⁰⁰ İrfan Albayrak & Hakan Erol. “Sümerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, 157.

¹⁰¹ Murat Tekin. “Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı”, s. 116.

¹⁰² İrfan Albayrak & Hakan Erol. “Sümerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, 157.

¹⁰³ Betrich Hrozný, Die Aelteste Geschichte Vorderasiens und Indiens, Melantrich, Praque, 1940,’dan aktaran İlhami Durmuş.

¹⁰⁴ İlhami Durmuş. “Sümerlilerin Kökeni ve Kültürü”. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, c. 5, sy. 17 (2018), 180. ; Bahattin Dartman. “Yazının Keşfi Konusuna Dini Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”, 3.

Sümerler ilk olarak Güney Mezopotamya'ya, Fırat ve Dicle nehirlerinin Basra Körfezine döküldüğü bölgeye yerleşmişlerdir. Nehirlerin biriktirdiği alüvyon ile yaşamaya daha elverişli hale gelen¹⁰⁵ bu bölgede Sümerler zaman içinde şehir devletleri olarak bilinen siyasi bir yapı meydana getirmişlerdir. Böylece MÖ. 3500-2750 yıllarını kapsayan köy kültürü yerini şehir kültürüne bırakmış olup Mezopotamya siyasi tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. MÖ. 3000'in başlarından itibaren Sümer şehir devletleri arasında mücadeleler görülür. MÖ. 2750'ye gelindiğinde ise Sümer coğrafyasında Er Hanedanlar Dönemi başlar.

Er Hanedanlar Dönemi'nde siyasi ve askeri olarak güçlenen Sümer kentlerinin sayısı artmış¹⁰⁶ ve komşu şehirlerarasındaki rekabet büyümüştür. MÖ. 2320'de Umma şehrinin kralı Lugalzagesi, diğer rakiplerini bertaraf ettikten sonra Ur, Uruk, Lagaş şehirlerini ele geçirerek yağmalamış ve tanrılarını alıp kendi şehrine götürmüştür.¹⁰⁷ Lugalzagesi Sümer birliğini kurma yolunda ilerlemiş, egemenliğini İran Körfezi'nden Akdeniz'e kadar genişletmiştir. Ancak MÖ. 2300 yılına doğru gelindiğinde Sami kökenli Akad İmparatorluğu'nun kurucusu Sargon'un bölgedeki askeri faaliyetleri Sümer şehir devletlerinin siyasi olarak yıkılmalarına neden olmuştur.

Yeryüzündeki her şeyin tanrıya ait olduğu düşüncesiyle hareket eden Sümerler, MÖ. 4. binyılın sonlarına doğru ekonomik ve yönetsel bir gereksinimin sonucu olarak yazıyı keşfetmişlerdir.¹⁰⁸ Sümerler zaman içinde yazmayı ve okumayı öğretmek için okullar açmışlar ve temel düzeyde eğitim vermeye başlamışlardır. Sümer okullarının varlığının kanıtı, MÖ. 3000'lerde yazmanların öğretme ve öğrenme üstüne düşünmüş olduklarını gösteren okuma ve alıştırma yapma amaçlı sözlük listeleri¹⁰⁹ ile MÖ. 2500'lerden kalma çok sayıda ders kitabıdır. Tüm bu bilgiler MÖ. 3. binyılın ortalarından itibaren Sümerlerin yazı yazmanın resmen öğretildiği okullar kurduklarının göstergesi kabul edilmektedir.¹¹⁰

Tapınakların himayesinde açılan okullarda temel Sümerce eğitiminin ardından mesleki eğitim verilmiştir. Eğitimin ücretli olması nedeniyle zengin aile çocukları bu imkândan faydalanabiliyorlardı. Ne var ki metinlerde kadın adı geçmemesi nedeniyle, sadece erkek çocukların okullara gittiği düşünülmektedir.¹¹¹

¹⁰⁵ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 60.

¹⁰⁶ Mehmet Ali Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015), 21.

¹⁰⁷ Gökhan Tok. "Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler", 81.

¹⁰⁸ Kramer, Samuel Noah *Tarih Sümer'de Başlar*, 13.

¹⁰⁹ Kramer, Samuel Noah *Tarih Sümer'de Başlar*, 21.

¹¹⁰ Kramer, Samuel Noah *Tarih Sümer'de Başlar*, 21.

¹¹¹ Kramer, Samuel Noah *Tarih Sümer'de Başlar*, 21.

MÖ. 2000'lere gelindiğinde temel eğitimin yanında é.dub.ba.a (tablet evi) olarak bilinen okullarda bilimsel içerikli eğitime başlanmıştır. Daha önceleri tapınaklarla ilişkili olan okullar bu dönemde saray kontrolündedir. İlk etapta amacı ülkenin ekonomik ve yönetsel gereksinimlerini öğreten eğitim kurumu olan é.dub.ba.a, zaman içinde teoloji, bitkibilim, hayvanbilim, coğrafya, matematik, dilbilgisi ve dilbilim gibi ilimleri kapsayacak şekilde eğitim alanını genişlemiştir.¹¹² Yapılan kazılarda Nippur, Sippar ve Ur'da okul olduğu düşünülen içerisinde çok sayıda tabletin olması dışında ayırt edici başka özellik olmayan binalar bulunmuştur. Özellikle Nippur'un batısında bulunan eski Mari kentinde yapılan kazılarda bir, iki, üç ya da dört kişinin oturabileceği pişmiş tuğlalardan yapılan sıraların bulunması, bu alanların bir okul sınıfını gösterdiği düşünülmektedir.¹¹³ Bu dönemde (Eski Babil Sümerce ölçü birimleri, sayılar, ağırlıklar ve hesaplamalar öğretilmekte olup eğitim sisteminin Sümerceyi temel aldığı ifade edilmektedir.¹¹⁴

Sümerce tüm kural ve kaideleri ile tam anlamıyla çözülmüş değildir ancak *Asianik* (Asya kökenli) dillerden Ural-Altay dil ailesine yakınlık gösterdiği bilinmektedir. Turanî bir dil olduğuna dair birçok görüş¹¹⁵ olan Sümerce, *agglutinit*¹¹⁶ bir dil yapısına sahiptir. Türkçe dil yapısında olduğu gibi kelimeler sabit olup önden ya da sondan ekler almaktadır: DÙ “inşa etmek, İ.DÙ “o inşa etti”, NU.MU.DÙ “o inşa etmedi”.¹¹⁷

Sümerce kompleksiv¹¹⁸ denilen cümle yapısına sahiptir. Bu cümle yapısının Türkçe dillerinde de görülmesinden dolayı Sümerce ile Türkçe arasında irtibat kurulmak istenmektedir. Landsberger'e göre Türkçe ve Sümerce arasında yaklaşık 350 kelime ortaktır.¹¹⁹ Ayrıca Sümerce *z-Altay*(z, ş ile biten kelimeler grubundaki dil yapılarıdır) tipine ait mevcut Türk dilleriyle ilişkilendirilmiştir.¹²⁰

¹¹² Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 304-305.

¹¹³ Kramer, Samuel Noah *Sümerler*, 311.

¹¹⁴ Fatma Bağdatlı Çam. “Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri”. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5/2, 631.

¹¹⁵ İrfan Albayrak. “Türkçe’de Yaşayan Bazı Sümerce ve Akadca Kelimeler”. 4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, ed. Alpaslan Ceylan, (Güneş Vakfı Yayınları, Aralık 2018), 398.

¹¹⁶ Bitişken demektir. Sümer Dilinin Kökeni

¹¹⁷ Hırçın, Selen, *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 13.

¹¹⁸ Bir cümleyi söylemeden evvel, cümleyi kafasında açık ve bir kalıpta hazırlayarak söylenmesine kompleksiv denir.

¹¹⁹ Benno Landsberger. “Sümerler”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, trc. Mebrure Osman Tosun, c. 1, sy. 5 (1943), 96.

¹²⁰ Ioannis Kenanidis & Evangelos C. Papakitos. “Sümer Dilinin Kökenleri Hakkında Bir Başka Öneri”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, trc. Serkan Yüksel, c. 9, sy. 19 (2023), 370.

Sümerce karakterler pasiftir. Misal olarak “*Baba oğlu dövdü*” denmez, “*Baba tarafından oğul üzerine bir dayak vaki oldu*” şeklinde söylem bulur. Sümercede insanlarla-tanrılar, eşyalarla-hayvanlar arasında gramer olarak da farklılıklar vardır.¹²¹

Sümerce harfler şu şekildedir;

- **Sessiz Harfler:** b, d, g, p, t, k, m, n, ğ, l, r, h, s, z, š,
- **Sesli Harfler:** a, e, o, ā, ê, u.¹²²

Sümerce de istisnasız olarak Özne-Nesne-Fiil şeklinde sözcük dizesi vardır. Sümer çivi yazısının en az 80 heceden oluştuğu, buna göre de sesli harflerin dörtten fazla olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca en eski logografik işaretin 939, arkaik işaretin 870, Sargon öncesi işaretlerin ise 468 sembolden oluştuğu belirtilmektedir.¹²³ Sümercede sessiz harfler her daim bir sesli harf ile birlikte ve belirli bir kurala uygun olarak yazılmıştır. Bu husustaki kural şu şekildedir;

- **SÛ** = sessiz + sesli - ga <açık hece>
- **ÛS** = sesli + sessiz - en <kapalı hece>
- **SÛS** = sessiz + sesli + sessiz - gal.¹²⁴

Sümerce okumada diğer bir husus ise sesli ve sessiz harf ile biten ya da başlayan kelimelerin bazılarında yazılmadığı tespit edilmiştir. Yani Türkçedeki ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi gibidir. Sesli harflerin düşümü ile ilgili kurallar şu şekildedir;

- **Kelime sonunda oluşan sesli düşümü;** aka>ak , -ra>r, -še>š kelime sonları bu harflerle bittiğinde sesli düşümü görülmüştür. Bunlara örnek olarak şöyledir;
 - na-ab-aka-ke₄ yerine na-ab-ak-ke şeklinde yazılmış olup ‘O onu kesinlikle yapmasın’ anlamındadır.
 - a-nun-na-ak-e-ne-ra yerine a-nun-na-ke₄-ne-er mu-ne-gin şeklinde yazılmış olup ‘O Anunna tanrılarına gitti/başvurdu’ anlamındadır.
 - mina-kam-še yerine mina-kam-áš şeklinde yazılmış olup ‘İkinci kez’ anlamındadır.

¹²¹ Benno Landsberger. “Sümerler”, 89-96.

¹²² Ioannis Kenanidis & Evangelos C. Papakitos. “Sümer Dilinin Kökenleri Hakkında Bir Başka Öneri”, 369.

¹²³ Ioannis Kenanidis & Evangelos C. Papakitos. “Sümer Dilinin Kökenleri Hakkında Bir Başka Öneri”, 369.

¹²⁴ Nafiz Aydın, *Sümerce Dilbilgisi*, (Antalya: Ofset Matbaacılık, 2000), 68.

- **Kelime başında olan sesli düşümü;** -a ve -u harfler ile başlayan bazı kelimelerde bu harfler yazılmadığı görülmüştür. Örnek olarak şu şekildedir;
 - a-ra-zu-a ba-gin yerine rá-zu-a ba-gin ‘(Akşam) o orada dua etmeye gitti.’,
 - pisan ^{giş}ú-šub-ba-ka giš ba-hur yerine pisan ^{giş}šub-ba-ka giš ba-hur ‘Tuğla kalıbı üzerinde o planı çizdi’.
- **Kelime içinde olan sesli düşümü;** “i-m-i>im-”, “i-m-i>ib-”, “-i-b-i->-n-i/-n-”, “na-i-mi->na-mi-/nam-” harflerinde kelime ortalarında değişimlerdir.¹²⁵

Sümerce kelimelerde sessiz düşümü ise şu şekildedir;

- b, d, g, k, l, m, n, ra>r, š (meš>me, še>-š, éš>-š) harflerinde düşmeleri olup -ta hecesi de silinmektedir.¹²⁶

Sümerce sadece Sümerler döneminde kullanılmamıştır. Bu dil Sümer sonrasında da uzun yıllar yaşamaya devam etmiş, bilhassa dini ve mitolojik metinler Sümerce yazılmıştır:

1-En Eski (Arkaik) Sümer Dönemi: MÖ. 3100-2600 yılları arasındaki dönem olup Uruk’un IVa kültür safhasında ortaya çıkarılan iktisadi metinler ile Cemdet-Nasır, Tell-Uqair, Abu-Salabih, Fara ve Şuruppak’da ele geçen metinler bu döneme aittir. Ayrıca, hukuki metinlerin ilk örnekleri, listeler, edebi, dini ve ilahi metinler de mevcuttur.

2-Eski Sümer Dönemi: MÖ. 2600-2340 yıllarını kapsamaktadır. Bu döneme ait en eski kayıtlar yine Uruk IVa safhasında ele geçen iktisadi ve hukuki belgeler olup Lagaş, Nippur, Ur ve Adab’da kral kitabeleri, listeler ve edebi metinler ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca az sayıda mektup olduğu da bilinmektedir.

3-Sargonikler Dönemi: MÖ. 2340-2110 yılları arasındaki bu dönem Akad İmparatorluk devridir. Ele geçen metinlerin büyük çoğunluğu Akadça-Sümerce olmak üzere iki dillidirler. Devlet yönetimi, destanlar ve ilahiler gibi metin çeşitleri mevcuttur.

4-Yeni Sümer Dönemi: MÖ. 2100-2000 tarihleri arasındaki bu dönem III. Ur Hanedanlığı zamanını içine almaktadır. Lagaş, Girsu, Nippur, Ur ve Umma gibi merkezlerde yapılan arkeolojik çalışmalarda çok sayıda Sümerce belge ele geçmiştir.

5-Erken Eski Babil Dönemi: Bu dönem MÖ. 2000-1860 yılları arasını, İsin-Larsa Hanedanlığı zamanını içine almaktadır. Bir tür üniversite olduğu kabul edilen e.dubba (tablet

¹²⁵ Aydın, Nafiz *Sümerce Dilbilgisi*, 64-67.

¹²⁶ Aydın, Nafiz *Sümerce Dilbilgisi*, 74-80.

evi) bu dönemde kurulmuş, Sümerce dil eğitimi verilmiş, Sümerce-Akadça sözlükler hazırlanmıştır. Ayrıca kral kitabeleri ve edebi metinler de ele geçmiştir.

6-Geç Eski Babil Dönemi: MÖ. 1860-1600 yılları arasındaki bu döneme ait Babil ve Larsa hanedanlarının kral listeleri, iktisadi ve hukuki metinleri ile edebi yazıtlar girmektedir.

7-Eski Babil Sonrası Dönem: Bu dönem MÖ. 1600-100 yılları arasını kapsamakta olup Emar okul yazıtları, edebi metinler, kral kitabeleri, ağıtlar ve büyü metinleri mevcuttur. Ayrıca Ugarit ve Boğazköy’de de Sümerce yazılmış belgeler ele geçmiştir.¹²⁷

Sümerlerden kalan belgeler arasında ticari, edebi, mitolojik metinler ve destanlar önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında en meşhuru Gılgamış Destanı’dır. Özgün dili Sümerce olan destan içindeki Tufan hikâyesi ile de ayrıca önemlidir.¹²⁸ Sümerler, Nuh Tufanı olarak da bilinen su baskınını tanrıların insanları cezalandırması için gönderdiği olay olarak görmüşlerdir.¹²⁹

Sümerler, MÖ. 3200’lerde keşfettikleri yazı sistemini Güney Mezopotamya ‘da bulunan Akadlar ve Suriye’deki Eblalılara ileterek¹³⁰ zaman içinde pek çok toplumun bu yazı sistemini kendi dillerine uygulayarak kullanmalarına vesile olmuşlardır. MÖ. 4. binyılın sonlarından MÖ. 3. binyılın sonlarına kadar Mezopotamya’nın yazı dili olan Sümerce, MÖ. 2. binyılı başlarında yerini Akadça’ya bırakmıştır. Her ne kadar bu dönemde ve sonraki binyıl’da Sümerce yazı dili olarak görülse de kullanım alanı edebiyat ve din ile sınırlanmıştır. Sümerce zamanla yok olmuş, nihayetinde ölü bir dil olarak zuhur etmiştir.

2.2. Akadca

Akadlar Sami kökenli olup anavatanlarının Arabistan olduğu düşünülmektedir. Tarihte gerek iklim şartları gerek siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü Sami kökenli topluluklar dört büyük göç hareketi gerçekleştirmişlerdir. Bu göçlerden ilkinin Doğu Samiler olarak da adlandırılan Akadlar gerçekleştirmiştir.¹³¹ Akadların, MÖ. 3. binyılın başlarında Mezopotamya’ya topluluklar halinde geldiklerinde bölgede Erken Hanedanlık Dönemi Sümer şehir devletleri bulunduğu bilinmektedir.¹³² Güneydeki zengin ve bereketli topraklara

¹²⁷ Aydın, Nafiz *Sümerce Dilbilgisi*, 44-47.

¹²⁸ Sevin Kutlu & Teoman Duralı, *Gılgamış Destanı*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 13-22.

¹²⁹ Gökhan Tok “Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler”, 80.

¹³⁰ Süleyman Eratalay, *Sümer Dili’nin Biçimsel ve Sözdizimsel Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2007), 20.

¹³¹ Barthel Hrouda, *Mezopotamya: Dicle ve Fırat Arasındaki Kadim Uygarlıklar*, trc Zehra Aksu Yılmaz, (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2020), 27.

¹³² Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 78.

sahip şehirlere yerleşen Akadlar, bir süre Sümer hâkimiyeti altında yaşamışlar ve Sümerlerin gerek dilleri gerekse kültürlerinden etkilenmişlerdir.¹³³ MÖ. 2350 yıllarına gelindiğinde Akad adı artık siyasi bir gücü temsil noktasına gelmiştir. Bu dönemde Akad adı, hem Sami kökenli toplumları ifade etmek için hem de Hit-Samarra hattı ile Nippur arasında kalan bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır.¹³⁴

Akadların ilk kralı, aynı zamanda mitolojik bir karakter de olan Sargon'dur (MÖ. 2340-2284). Mezopotamya'daki ilk siyasi birliği ve aynı zamanda tarihteki ilk imparatorluğu meydana getiren Sargon, tanrıça İştar'ın lütfu ve desteğiyle Sümer ve Akad memleketlerinin hâkimi olmuştur.¹³⁵

Sargon, Kiş kralı Urzababa'nın hizmetine saki olarak başlamış¹³⁶, zaman içinde sakilikten komutanlığa yükselmiştir. Sümer şehir devletleri arasında yaşanan anlaşmazlıkların ortaya çıkardığı zafiyetten faydalanan Sargon, Kiş, Nippur, Ur, Uruk ve Larsa gibi önemli şehirleri ele geçirerek Güney Mezopotamya'daki Sümer hâkimiyetine son vermiştir.¹³⁷ Sargon güneyde hâkimiyet kurduktan sonra Elam (İran), Anadolu, Akdeniz ve Girit'e kadar çok geniş coğrafyalara askeri seferler düzenleyerek Akad'ı o zamanki dünyanın en büyük siyasi gücü haline getirmiştir.¹³⁸

Sargon'un ölümünden sonra oğulları Rimuş ve Maniştusu Akad tahtına geçmiştir. Rimuş, ardından da Maniştusu'nun ölümü üzerine Rimuş'un oğlu Naramsin (MÖ. 2260-2223) tahta çıkmıştır. Naramsin dedesine yaraşır bir torun olmuş ve imparatorluk sınırları bu dönemde zirveye ulaşmış ve “*şar kirbatim arbaim*” yani “Dört bölgenin Kralı” unvanını almıştır.¹³⁹

Naramsin'in ardından tahta çıkan Şar-kali-şarri, Dudu ve Şudurul bir süre daha imparatorluğu ayakta tutmaya çalışsalar da hem Elamların saldırıları hem de isyanlar imparatorluğu zayıflatmış, MÖ. 2150 civarında Zagros bölgesinde yaşayan Gutiler son darbeyi vurarak, Akad İmparatorluğu'na son vermişlerdir.¹⁴⁰

¹³³ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 78.

¹³⁴ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 78.

¹³⁵ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar”*, 58-59.

¹³⁶ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 63.

¹³⁷ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar”*, 59-60.

¹³⁸ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, (Konya: Kömen Yayınları, 2010), 45.

¹³⁹ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983), 80.

¹⁴⁰ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 67.

Akadca, Arapça ve İbranice'nin dâhil olduğu Semitik dil ailesindendir. Sargon Dönemi'nde Eski Akadça kullanılmış daha sonrasında ise Asurca ve Babilce olarak iki lehçeye ayrılmıştır. Bu lehçeler de geçirdikleri değişime göre Eski, Orta ve Yeni şeklinde kendi içinde sınıflandırılmaktadır.¹⁴¹ Akadça kelimeler, üç konsonant¹⁴² ve bir kök vokaline başka vokaller eklenmesi ya da konsonantların çiftlenmesi, sonrasında ise kelimenin çatısına ön ve son eklerin getirilmesi ile oluşmaktadır. Örnek olarak: *sbt* (kök vokali a), mastar hali, *sabatum* 'yakalamak', *isabbat* 'o yakalar', *isbat* 'o yakaladı', *sabat* 'yakala' şeklinde görülmektedir. Akadlı yazıcılar, Akadça yazmak için Sümerce logogramları da kullanmışlardır. Akadça *imмерu* olan "koyunlar" kelimesini Sümerce UDU^{meş} veya iki dili birlikte kullanarak, Sümerce "büyük" manasındaki GAL'in sonuna Akadçası *rabû*'nun sonunu ekleyerek GAL-u şeklinde yazmışlardır.¹⁴³

Akadlar, Sümer dilini tamamen kullanımdan kaldırmamışlar, kendi dillerine uyarlayarak yeni hece değerleri meydana getirmişlerdir. Pollyphonie "çok seslilik" ve polysemie "çok işaretlilik" sistemlerini oluşturmuşlardır.¹⁴⁴ Böylelikle Akadça hem daha sistematik bir yazı sistemine dönüşmüş hem de daha MÖ. 2. binyılda diplomatik yazışma dili olarak geniş bir yayılım alanı bulmuştur. Bu durum farklı dialektlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Susa, Boğazköy, Alalah, Nuzi, Ugarit ve Amarna'da Akadça belgeler ele geçmiş ancak bun kayıtların farklı yerel dillerin etkisinde kaldıkları görülmüştür.¹⁴⁵

Akadcanın okunabilmesi için kelimelerin türlerini ve niceliklerini belirten tanımlamaları bilmek gerekmektedir. Bunlar birtakım kelime türlerini göstermek üzere, kullanılan kelimenin başına veya sonuna getirilen işaretlerdir. Tanımlamalarda bilinmesi gereken üç husus vardır. Bunlar;

- **Sümerce Kelimler:** Akadlar, Sümerlerin birçok kelimelerini haznelerine almış ve kullanmaya devam etmişlerdir. Akadçayı okuyabilmek için Sümerce kelimeleri bilerek hareket edilmelidir.
- **Tamlamalar,**
- **Heceli Yazım Şekilleridir.**¹⁴⁶

¹⁴¹ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 14.

¹⁴² Ünsüz demektir.

¹⁴³ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 14.

¹⁴⁴ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 14.

¹⁴⁵ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 14-15.

¹⁴⁶ Nafiz Aydın, *Akadça Dilbilgisi*, (Antalya: Tuğra Ofset, 2002), 37-38.

Akadca'da “a, e, i, u” dört sesli, “w, j” iki yarım sesli harfler bulunmaktadır. Ayrıca Akadça sessiz harflere bakıldığında ise 18 sessiz harf bulunmaktadır. Bunlar; elif (=’)-b-d-g-ḥ-k-q-l-m-n-p-r-s-š-t-ṭ-z. İki sessiz harf yan yana yazılmamaktadır.¹⁴⁷ Harflerin uzunluk durumlarına göre “ā/â, ē/ê, ū/û, ī/î” şeklinde yazılmıştır. Sesli harflerin sessiz harflerle kullanımı şu şekildedir:

- **Sessiz + Sesli** = ba
- **Sesli + Sessiz** = al
- **Sessiz + Sesli + Sessiz** = bal (ba-al).

Akadçada sesli harflerin düşmesinde bazı kurallar şu şekildedir;¹⁴⁸

İki sessiz harf arasındaki sesli harf düşer.	rapašum > -rapšum ‘geniş’
l’ den önce gelen sesli harf düşer.	akalum > -aklum ‘yemek’
r’ den önce gelen sesli harf düşer.	zikařum > -zikrum ‘adam/erkek’
n/m’ den önce gelen sesli harf düşer.	hatanum > -hatnum ‘damat’ aham aham > ahmaham ‘karşılıklı’
Eylem çekimlerinden (ak, at ve nk) önceki sesli harf düşer.	wašibat > wašbat ‘o oturuyor’
Uzun sesli harflerden sonraki sesli harf düşer.	ūridum > urdum

2.3. Asurca

Asur adının nereden geldiğine dair iki görüş vardır. İlki ülkenin ve şehrin baş tanrısı olan tanrı Asur’dan almış olduğudur. İkincisi ise Yukarı Zap ve Tigris arasındaki bölgenin yani kent merkezi ve yakın çevresinin “Asur” olarak adlandırılmasıdır.¹⁴⁹ Asur ülkesi, Mezopotamya’nın kuzey bölümünde yer almaktadır. Merkezi Dicle Nehri’nin batısı ve

¹⁴⁷ Aydın, Nafiz *Akadça Dilbilgisi*, 45.

¹⁴⁸ Aydın, Nafiz *Akadça Dilbilgisi*, 42.

¹⁴⁹ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 106-107.

doğusuna yani Yukarı ve Aşağı Zap arasında uzanan bölgelerdir.¹⁵⁰ Asur şehri, Dicle ırmağının batısında, Musul'un 100 km güneyindeki Cebel-Harrim yakınındadır.

Asur MÖ. 3. binyılın sonu ile 2. binyılın ortalarına kadar şehir devleti, MÖ. 2. binyıl ortalarından MÖ. 7. yüzyıla kadar da bir imparatorluk olarak varlığını sürdürmüştür. Asur siyasi tarihine bakıldığında dört bölüme ayrılarak incelenmiştir. Bunlar şöyledir:

- *Eski Asur Devleti* (MÖ. 2000-1700)
- *Orta Asur Devleti* (MÖ. 1700-1050)
- *Yeni Asur Devleti* (MÖ. 1050-722)
- *İmparatorluk Devri* (MÖ. 722-612)¹⁵¹

Akadlar gibi Sami bir topluluk olan Asurlular, MÖ. 3. binyılın sonlarına doğru siyasi olarak tarih sahnesinde olsalar da bağımsız bir güç değildir. Korsabad Kral Listesi'ndeki "Toplam 17 kral, çadırda yaşar" ifadesine istinaden; Asurluların bu dönemde siyasi bir çatı altında birleşmediği, Amurru asıllı bedevi liderlere sahip gruplar halinde yaşadıkları düşünülmektedir.¹⁵²

Asur ismine ilk olarak Akad metinlerinde rastlanılmaktadır. Önce Akad, ardından da III. Ur Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşayan Asur, MÖ. 2004'te bu devletin yıkılması ile bağımsızlığını ilan etmiş ve Asur tahtına I. Puzur-Aşşur oturmuştur. İlişuma'nın tahta geçmesi Asur için bir dönüm noktasıdır. İlişuma'nın vergileri indirmesi, imar faaliyetlerine hız vermesi ve bilhassa ticari tekelleri kaldırması, yabancı tüccarları Asur'a çekmiş ve Asur kısa sürede uluslararası ticaretin merkezi olmuştur.¹⁵³

Asur ve Anadolu merkezli uluslararası ticaretin yaşandığı bu dönem Asur Ticaret Koloniler Çağı olarak adlandırılmakta olup Asurlular, ham madde kaynakları bakımından oldukça yetersiz olan Mezopotamya'nın eksikliklerini çevre ülkelerden ticaret yolu ile temin yoluna gitmişlerdir. Bunun için de yer altı ve yer üstü zenginlikleri eski devirlerden beri bilinen Anadolu'yu bir numaralı ticari partner seçmişlerdir.¹⁵⁴ Asurlu tüccarlar çoğunlukla Güneydoğu ve Orta Anadolu'da bulunan 40 kadar şehirde ticaret merkezi kurmuşlar ve

¹⁵⁰ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular: Tarih, Toplum, Kültür*, trc. Firuzan Gürbüz Gerhold, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 18.

¹⁵¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2015), 36.

¹⁵² Firuzan Kınal. "Khorsabad Kral Listesi ve Kronolojisi". Türk Tarih Kurumu Belleten, c. XLII, sy. 166 (Nisan 1978), 174.

¹⁵³ Firuzan Kınal, "Khorsabad Kral Listesi ve Kronolojisi", s. 182; Cahit Günbattı, *Kultepe-Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 30.

¹⁵⁴ Günbattı, Cahit *Kultepe-Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 30.

iktisadi faaliyetlerini *karum* ve *wabartum* olarak adlandırılan ticari merkezler üzerinden gerçekleştirmişlerdir. *Karum*, Akadca “liman” anlamına gelmekte olup Anadolu’da, krallık merkezlerinde ya da büyük şehirlerde kurulan pazar yeridir. *Wabartum* ise küçük çapta ticaret merkezidir.¹⁵⁵

Asurlu tüccarların Anadolu’daki bu ticaret ağının yönetim merkezi Kültepe-Kaniş’te bulunan *karum* olduğu bilinmektedir. Asurlu tüccarlar eşek kervanları ile başta kalay ve kumaş olmak üzere değerli taşlar (*lapis lazuli*, *hematit*, *akik*, *pappardalium*) ve süs eşyalarını Anadolu’ya getirip, yerel pazarlarda satışa sunmuşlardır. Elde ettikleri kazancı da altın ve gümüş olarak Asur’a götürmüşlerdir.¹⁵⁶ Her ne kadar Anadolu’nun zenginlikleri ticaret vasıtasıyla Asur’a taşınmış olsa da Anadolu bu dönemde yazıyı tanımış ve böylece tarihi devirler Anadolu için de başlamıştır.¹⁵⁷

Asur’un devletleşmesi I. Şamşi-Adad (MÖ. 1808-1776) zamanına denk gelir. Bir süre Mezopotamya’nın önemli şehir devletlerinden biri olan Asur, Şamşi-Adad’ın ölümünden sonra gücünü kaybetmiş ve Mitanni Devleti’nin egemenliği altında sıradan bir Mezopotamya şehri gibi varlığını sürdürmüştür.¹⁵⁸ İlerleyen süreçte Asur tahtına Aşşur-Uballit’in (MÖ. 1365-1330) geçmesi ile birlikte, Asur şehri merkezi güç haline gelmiş ve Asur Mezopotamya’da siyasi bir aktör olarak tekrar tarih sahnesine çıkmış; I. Adad-nirani döneminde ise Kuzey Suriye ve Güney Mezopotamya’nın içlerine doğru genişleyerek bölgenin en güçlü devleti haline gelmiştir. I. Salmanassar Hurri-Mitanni Devleti’ne son vermiş¹⁵⁹, I. Tukulti-Ninurta, atalarının yaptığı gibi Asur Devleti’ni genişletme yolunda yayılmacı bir politika izlemiş ve netice de Asur’un, Ön Asya’nın en güçlü devletlerinden birisi olmasını sağlamıştır. Bu dönemde Babil ilk kez Asur egemenliğine girmiş ve 32 yıl bu durum devam etmiştir. Tukulti-Ninurta’nın en önemli faaliyetlerinden birisi de yeni bir krallık şehri kurması ve Mezopotamya coğrafyasının tamamını denetim altına almasıdır. Böylece, kendisinin tabiri ile “*Aşağı Denizden Yukarı Denize kadar, Sümer ve Akad topraklarının sahibi*” olmuştur.¹⁶⁰ Orta Asur döneminin son güçlü kralı I. Tiglat-pileser’dir (MÖ.1114-1076). Onun döneminde Ön Asya Ege Göçleri’ne maruz kalmış, ayrıca III. Sami göç dalgası ile Aramiler Mezopotamya’ya girmişlerdir.¹⁶¹ I. Tiglat-pileser’in Babil kralı I.

¹⁵⁵ Günbattı, Cahit *Kültepe-Kaniş, Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 31.

¹⁵⁶ Günbattı, Cahit *Kültepe-Kaniş, Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, 66-84.

¹⁵⁷ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), 51.

¹⁵⁸ Gökçek, L. Gürkan *Asurlular*, 35.

¹⁵⁹ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 135.

¹⁶⁰ Gökçek, L. Gürkan *Asurlular*, 105.

¹⁶¹ Gökçek, L. Gürkan *Asurlular*, 106-111.

Nabukadnezar'a karşı aldığı yenilgi ve Arami göçlerinin ortaya çıkardığı sorunlar Asur'u zayıflatmış, I. Tiglat-pileser'in ölümü ile de Orta Asur Dönemi sona ermiştir.¹⁶²

MÖ. 934-610 yılları arası Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılır ve II. Aşşur-dan (MÖ. 934-912) ile başlar II. Adad-nirari (MÖ. 911-891) başarılı fetihleri ile Asur topraklarını genişletmiş¹⁶³, oğlu II. Tukulti-Ninurta (MÖ. 890-884) krallığı döneminde mevcut sınırlar korunmuştur.¹⁶⁴ II. Asurnasirpal (MÖ. 883-859) yaptığı 14 büyük seferlerle Asur topraklarını önemli ölçüde genişleterek Yeni Asur Dönemi'nin ilk "büyük" kralı olmuştur.¹⁶⁵ Kral III. Salmanassar (MÖ. 858-824) atalarının izinden giderek Asur İmparatorluğu'nun sınırlarını korumak ve genişletmek uğruna mücadeleler vermiş; krallığının ilk yıllarında Urartu Devleti ile savaşmış, Aramilerle mücadele etmiştir.¹⁶⁶ III. Tiglat-pileser (MÖ. 744-727), "Asur İmparatorluk Devri" olarak adlandırılan ve yaklaşık yüzyıllık Asur tarihini oluşturacak dönemin temellerini atmıştır.¹⁶⁷ Asur İmparatorluğu'nun en önemli krallarından bir diğeri ise II. Sargon'dur (MÖ. 721-705). Elam ve Babil ile mücadeleler vermiş, Kıbrıs'ı fethetmiş, Anadolu'da Urartu ve Tabal üzerinde seferler düzenlemiştir.¹⁶⁸ Ayrıca, Ninova kentinin 15 kilometre kuzeyine *Dur-Şarrukin* "Sargon Kalesi" adlı bir şehir kurarak, başkent yapmıştır.¹⁶⁹

II. Sargon'un ölümünden sonra tahta çıkan Asur kralları başarılı yönetimler göstermişler, Asur'un gücünü korumasını sağlamışlardır. Ancak, farklı etnik kökenli kavimleri bünyesinde barındırması ve fırsat bulduklarında Asur yönetimine baş kaldırmaları imparatorluğu zayıflamıştır. Asur'un son güçlü kralı Asurbanipal (MÖ. 669-631) ölümünden sonraki 20 yıl içerisinde imparatorluk yıkılma sürecine girmiş ve Med ordusunun saldırıları ile de Asur İmparatorluğu MÖ. 609 da son bulmuştur.¹⁷⁰

¹⁶² Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 473-474.

¹⁶³ Faruk Akyüz & Koray Toptaş. "Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları". *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, ed. L. Gürkan Göçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2020), 198-199

¹⁶⁴ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 136.

¹⁶⁵ Faruk Akyüz & Koray Toptaş. "Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları", 201.

¹⁶⁶ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya "En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar"*, 236.

¹⁶⁷ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya "En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar"*, 240.

¹⁶⁸ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya "En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar"*, 244-252.

¹⁶⁹ Cancık-Kirschbaum, Eva *Asurlular: Tarih, Toplum, Kültür*, 98.

¹⁷⁰ Faruk Akyüz & Koray Toptaş. "Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları", 226-232.

Asurca, Doğu Sami dil grubundan olup ilk yazılı semitik dil olan Akadcanın bir lehçesidir.¹⁷¹ Asurca, Sami dillerin özelliği olan çekimli(bükülgen) bir dil yapısına sahiptir. Fiil çekimleri esnasında aslî harfler yerini korumakta, fiillere ait karakter vokalleri sessiz harflerin başına ve sonuna getirilmektedir. Bununla birlikte fiil cümlelerinde fiil, isim cümlelerinde ise isim cümlelerinin başında yer almaktadır.¹⁷²

Eski Asur Dönem’inde 520 işaret kullanılırken, Yeni Asur Dönem’inde bu sayının 1000 civarında olduğu belirtilmektedir. İşaret sayısında görülen bu artışın nedeni olarak kelime hazinesindeki büyüme gösterilmekte; bu durum, Asurcanın Eski Asur Dönemi’nden Yeni Asur Dönemi’ne gelinceye kadar geçen süre zarfında ulaştığı zenginliğin göstergesi kabul edilmektedir. Dildeki bu gelişim ticari, siyasi, hukuki, dini ve edebi alanlarda kendini göstermiş; Ninive, Asur, Nimrud ve Korsabad gibi şehirlerde çok sayıda Yeni Asurca çivi yazılı belge ele geçmiştir.¹⁷³

Yeni Asur Dönemi’nin en önemli kültürel gelişmelerinden biri, başkent Ninive’de açılan kraliyet kütüphanesidir. Asur kralı Asurbanipal (MÖ. 668-627) tarafından yaptırılan kütüphane dönemin en büyük kütüphanesi olup Asurbanipal’in şahsi girişimleriyle kurulmuştur. Kütüphane’de, MÖ. 7. yüzyıla ait 30.0000 tablet ele geçmiş olup koleksiyonu oldukça zengindir. Sözlükler, etimolojik kataloglar, diplomatik yazışmalar, saray görevli listeleri, dini ve mitolojik metinler ile farklı konulardaki ele geçen diğer belgeler Mezopotamya tarihi hakkında bilgi veren eşsiz kaynaklardır.

Kütüphane Asurbanipal’in şahsi girişimleriyle kurulmuştur. Kral okur-yazardı ve aynı zamanda belge koleksiyoncusuydu. Verdiği yazılı talimatlarla Mezopotamya’da yazılmış eserlerin kopyalarını getirtmiş, aynı zamanda Babil metinlerini kopyalamak için katipler tutmuştur.¹⁷⁴ Asurbanipal kendisi için bir prestij eser olan kütphanesi ile şu sözlerle övünmektedir:

“Selefim olan krallar arasında tablet yazma sanatını, Nabu’nun bilgisini başaran başka bir kral daha yoktur. Ben tablet üzerine çivi yazısı ile her çeşidini yazdım,

¹⁷¹ Gökçek, L. Gürkan *Asurlular*, 288-289.

¹⁷² Gökçek, L. Gürkan *Asurlular*, 290.

¹⁷³ Gökçek, L. Gürkan *Asurlular*, 296.

¹⁷⁴ Lucien Polastron, *Books on Fire, The Destruction of Libraries throughout History*, (London: Thames&Hudson, 2007), 3.

*sıraladım, tamir ettim ve sonra bunları korumak ve okumak için sarayımın içine yerleştirdim”.*¹⁷⁵

Aramilerin varlığı nedeniyle zaman içinde değişime uğrayan Asurca MÖ. 7. yüzyıla kadar kullanım görmüştür. Aramiler ebced yazısı kullanmışlar, kil tabletler yerine papirüs ve parşömene geçmişlerdir.¹⁷⁶ Zamanla Arami dili kabul görmüş ve yazıdaki kolaylıklar sayesinde Asurcanın yerini almıştır.

2.4. Eblaca

Bugünkü adı Tel Mardik olan Ebla, Halep’in 55 km güneybatısında kalan İdlib şehri yakınlarındaki eski bir yerleşimdir.¹⁷⁷ Ebla, MÖ. 4. binyılın sonlarında küçük bir köy yerleşimi iken MÖ. 3. binyılın yarısına doğru krallık haline gelmiştir. En güçlü olduğu dönemdeki (MÖ. 2600-2240) sınırları, Türkiye’nin güneydoğusunun ve Mezopotamya’nın bir kısmı ile Suriye’nin Şam kentinin güneyine kadar olan bölgeyi içine alan geniş bir coğrafyadır.¹⁷⁸

Ebla’da ilk kazılar, 1964 yılında Roma Üniversitesi’nden Dr. Paolo Matthiae tarafından başlatılmıştır. Bir kısmı 1974’te, büyük bir bölümü ise 1975’te G sarayında gerçekleştirilen kazılarda olmak üzere yaklaşık 15.000 çivi yazılı tabletten oluşan büyük bir arşiv ortaya çıkartılmıştır. MÖ. 2400-2250 yılları arasına tarihlendirilen bu arşivdeki tabletler sayesinde, Ebla’nın, Erken Tunç Çağı’nda Suriye’nin baskın siyasi ve askeri gücü olduğu¹⁷⁹, hatta Mezopotamya şehir devletleri ve Mısır ile denk bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Ebla tarihi üç dönemde ele alınmaktadır:

1-İlk Krallık: MÖ. 3000-2300 yılları arasındaki dönem olup Ebla’nın, Suriye’deki şehir devletleri arasında siyasi ve askeri açıdan öne çıktığı düşünülmektedir. Mardik IIA’da açığa çıkarılan CC binası ile MÖ. 2700 civarında inşa edildiği düşünülen bir saray yapısı (G2 binası) bu döneme aittir. Eldeki veriler bu dönemin sonuna doğru Mari krallığının Ebla topraklarına saldırdığını ve birçok şehrini ele geçirdiğini göstermektedir. Her ne kadar Mari Ebla’ya karşı üstünlük sağlasa da, Ebla kralı Kun-Damu Mari’yi mağlup etmiştir. Ancak bu

¹⁷⁵ Gökçek, L. Gürkan Asurlular, 296.

¹⁷⁶ Hrouda, Barthel *Mezopotamya: Dicle ve Fırat Arasındaki Kadim Uygarlıklar*, 94-95.

¹⁷⁷ Servet Doğan. “Ebla Tabletleri Eski Ahit’in Tarihselliğini Destekliyor Mu?”. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 6/1 (2022), 183.

¹⁷⁸ Ercüment Yıldırım. “M.Ö. II. Binyılda Paylaşılmayan Topraklar: Kuzey Suriye”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, ed. Esengül Karadayı, c. 5, sy. 8 (Aralık 2012), 1388.

¹⁷⁹ Pr. Marc Madrigal, *Yaratılış ve Tarih*, (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Yayınevi, 2015), 22.

¹⁸⁰ Servet Doğan. “Ebla Tabletleri Eski Ahit’in Tarihselliğini Destekliyor Mu?”, 184.

zafer Ebla için yeterli olmamış, kralı Kun-Damu'nun ardından krallık zayıflamaya başlamıştır.¹⁸¹ MÖ. 2400-2300 yılları arası arşiv dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Ebla, Suriye'de siyasi ve askeri üstünlük kurmuştur. Ancak dönemin sonunda Ebla şehri, kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen büyük bir yıkıma uğramış, G Sarayı olarak adlandırılan yapı ile birlikte şehir yakılmıştır.¹⁸²

2-İkinci Krallık: MÖ. 2300-2000 yılları arasındaki zaman dilimini (Mardik IIB2) içine almakta olup Ebla'nın ikinci kez yıkımına kadar devam etmiştir. Bu dönemde yeni bir hanedan Ebla yönetiminde söz sahibidir. Ancak hanedan değişimine rağmen mimari ve din gibi alanlarda eskiye göre herhangi bir farklılaşma olmadığı ifade edilmektedir.¹⁸³ İkinci krallık döneminde, Mezopotamya'nın ortasında güçlenerek büyüyen Akad İmparatorluğu'nun baskısı altında kalan Ebla, bir dönem III. Ur Hanedanlığı'nın vasali olarak varlığı sürdürmüştür.¹⁸⁴ Arkeolojik kanıtlar, Ebla şehrinin MÖ. 2050-1950 yılları arasında meydana gelen ve kimin yaptığı kesin olarak bilinmeyen ikinci bir yıkıma maruz kaldığını göstermektedir.¹⁸⁵

3-Üçüncü Krallık: Arkeolojik olarak Mardik III olarak adlandırılan bu dönem A ve B olmak üzere iki evrelidir. A evresi MÖ. 2000-1800 yıllarını kapsamakta olup ve şehir yeniden imar edilmiştir. Saraylar ve tapınaklar inşa edilmiş ve şehir savunması yeni surlarla güçlendirilmiştir.¹⁸⁶ B evresi MÖ. 1800-1600 yıllarını kapsar. Bu dönemin başında Amorit krallığı olan Yamhad'ın vasali olan Ebla, MÖ. 1600 civarında Hitit kralı I. Murşili tarafından

¹⁸¹ Paolo Matthiae (2013a). "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla". In Matthiae, Paolo; Marchetti, Nicolò (eds.). *Ebla and its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East*. Left Coast Press., s. 37; Hamblin, William J. (2006). *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC*. Routledge, s. 241; Dolce, Rita (2008). "Ebla before the Achievement of Palace G Culture: An Evaluation of the Early Syrian Archaic Period". In Kühne, Hartmut; Czichon, Rainer Maria; Kreppner, Florian Janoscha (eds.). *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, 29 March - 3 April 2004, Freie Universität Berlin*. Vol. 2. , 68.

¹⁸² Paolo Matthiae (2013a). "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla". In Matthiae, Paolo; Marchetti, Nicolò (eds.). *Ebla and its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East*. Left Coast Press, 38.

¹⁸³ Rita Dolce (2010). "Ebla and its origins – a proposal". In Matthiae, Paolo; Pinnock, Frances; Nigro, Lorenzo; Marchetti, Nicolò; Romano, Licia (eds.). *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East: Near Eastern archaeology in the past, present and future: heritage and identity, ethnoarchaeological and interdisciplinary approach, results and perspectives; visual expression and craft production in the definition of social relations and status*. Vol. 1. Otto Harrassowitz Verlag, 252.

¹⁸⁴ Michael Astour C. (2002). "A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)". In Gordon, Cyrus Herzl; Rendsburg, Gary (eds.). *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. 4. Eisenbrauns, 87

¹⁸⁵ Trevor Bryce (2014). *Ancient Syria: A three thousand year history*. Oxford University Press, 324.

¹⁸⁶ Ömür Harmanşah (2007). "Upright Stones and Building Narratives: Formation of a Shared Architectural Practice In the Ancient Near East". In Cheng, Jack; Feldman, Marian H. (eds.). *Ancient Near Eastern Art in Context*, Brill, 75.

üçüncü kez yakılıp yıkılmıştır.¹⁸⁷ Ebla bu son yıkımın ardından toparlanamamış ve MÖ. 1600-1200 yılları arasında küçük bir köy olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁸⁸

Ebla tabletleri: Mardikh IIB safhasında G sarayında ele geçmiştir. Tabletler Sümerce ve yerel dilde (Eblaca) Sümer çivi yazısı ile yazılmış¹⁸⁹ olup işaretlerin Kuzey Sümer okullarından alındığı düşünülmektedir.¹⁹⁰ Tabletlerin % 80'i Sümerce, % 20'si ise Eblaca olup Sümerce kelimelerin varlığı sayesinde Eblacanın çözümü kolaylaşmıştır.¹⁹¹ Bu dilin Akad, Ugarit, Eski İbranice, Arapça, Batı Sami dilleri ve Doğu Sami dillerinin özelliklerini taşıyan en eski Sami dil olduğu düşünülmektedir.¹⁹² Ayrıca Amurru ile de akrabadır.¹⁹³ Eblalı kâtipler, Sümerlerin geliştirdiği logogramlarla fonetik işaretlerin karışık kullanımından farklı olarak, fonetik olarak daha az işaret kullanılan yeni bir sistem geliştirmişlerdir. Yazıdaki bu yenilik, okuyucu açısından kolaylık sağlamış, bu durumun Ebla'da okuryazarlığın yayılımını arttırdığı düşünülmektedir. Tabletlerin konuları; idari metinler, hukuki metinler, mektup tarzındaki metinler, tarihi metinler, dini metinler, büyü metinleri, edebi metinler, sözlükler, okul metinleri olmak üzere zengin içeriklere sahiptir.¹⁹⁴ Metinler arasında Dünyanın ilk sözlüğü olarak nitelendirilen bir tablet de olup Eblaca yazılı kuş, taş ve yer adlarının karşılığı Sümerce olarak verilmiştir.¹⁹⁵

Ebla metinlerinin dikkat çekici bir özelliği, bilhassa Tevrat'ta ve Kur'an'da geçen yer ve şahıs adlarından bazılarını muhafaza etmesidir. Ab-ra-mu (Awram, Abraham-İbrahim), A-da-mu (Adam-Adem), Da-ni-lum (Daniel-Danyal), İş-ma-il (Yismael-İsmail), Sa-ù-lum (Saul-Süleyman), İş-ra-il (Yisrael-İsrail), Mi-ga-il (Mikhael, Mikail); Si-da-mu (Sodom), Ad-ma (Admah), Si-ba-i-um (Zeboiim).¹⁹⁶

2.5. Babilce

Çivi yazılarının çözülmesi ve arkeolojik olarak keşfinden önce Kutsal Kitap ve antik dönem kitaplarından bilinen Babil, günümüzde Bağdat'a 90 kilometre uzaklıkta ve Fırat Nehri

¹⁸⁷ Trevor Bryce (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*. Routledge, 211.

¹⁸⁸ Trevor Bryce (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*. Routledge, 211.

¹⁸⁹ Robert Hetzron (1997), *The Semitic Languages*, Routledge, 101.

¹⁹⁰ Sebahatin Bayram. "Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaptakilerin Karşılaştırılması". III. Hititoloji Kongresi, (Ankara 1998), 56.

¹⁹¹ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 15.

¹⁹² Servet Doğan. "Ebla Tabletleri Eski Ahit'in Tarihselliğini Destekliyor Mu?", 193.

¹⁹³ Edward Hughes. "Ebla, Unutulmuş Krallık", 14.

¹⁹⁴ Bayram, Sebahatin, "Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaptakilerin Karşılaştırılması", 55.

¹⁹⁵ Arif Akman. "Toprak Altında 4.000 Yıl Uyuyan Bir Uygarlık: Ebla". Bilim ve Teknik Aylık Popüler Dergisi, ed. Nüvit Osmay, c. 13, sy. 149 (Nisan 1980), 13-14.

¹⁹⁶ Bayram, Sebahatin, "Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaptakilerin Karşılaştırılması", 61-62.

üzerinde¹⁹⁷ yer almaktadır. Babil şehrinin adı Sümerce’de, KA.DINGIR.RA olup ka “kapı”, dingir “tanrı”, -ra “nın” yani “Tanrının kapısı” anlamına gelmektedir. Akadça’da ise Bâb- ilim olarak kaydedilmektedir. Etimolojisine bakıldığında *bâb* “kapı” ve *ili* “tanrının” kelimelerinden meydana gelmekte ve Sümercede olduğu gibi “*Tanrının kapısı*” anlamı taşımaktadır. Babil, İbrânîce’de Bâbel/Bâvel, Persçe’de Babiruş ve Grekçe’de Babylon kelimeleriyle geçmektedir.¹⁹⁸

Babil Ülkesi tabiri coğrafi olarak Mezopotamya’nın güneyini ifade etmekte olup kuzeyde Bağdat’tan güneyde Basra Körfezine kadar olan bölgeyi içine almaktadır. Daha eski devirlerde bu coğrafyanın kuzey bölümüne Akad, güneyine ise Sümer adı verilmekteydi.¹⁹⁹ Sümer şehir devletleri döneminde küçük bir köy olarak varlığını sürdüren Babil, MÖ. 3. binyıl sonlarına kadar da adı bilinmemektedir.²⁰⁰ MÖ. 19. yüzyılda Babil’de Amorit kökenli (Sumu-Abum) yönetimin başına geçmiş, böylece yeni bir krallık kurulmuştur.²⁰¹

MÖ. 2334 yılı civarında Akadlı Sargon, Sümer kralı Lugal-zagezi’yi saray ayaklanması ile bertaraf ederek tahtı ele geçirmiş ve Akad İmparatorluğu’nu kurmuştur. Sargon’un “otuz dört savaşı” ile bütün Sümer topraklarını kontrol altına almıştır. Böylece Babil’in yönetimi Akad İmparatorluğu’nun eline geçmiştir. Sargon’un başkenti Agede’yi ne zaman kurduğu ve nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Kiş veya Babil yakınlarında ya da Babil kentinin sınırları içinde olduğu bilinmektedir. Sargon’un hükümler sırasında Babil kentlerinde bitmeyen isyanlar sürekli olarak devam etmiştir. Naramsin’in oğlu Şar-kali-şarri MÖ. 2217-2193 dönemine kadar Babil’in hâkimiyeti Akad egemenliğinde devam etmiştir.²⁰²

III. Ur Sülalesi (Yeni Sümer Devleti MÖ. 2112-2000); Ur-Namnu tarafından Ur kentinde kurulmuş, Mezopotamya’nın en büyük siyasal gücü konumuna gelmiştir. MÖ. 2094-2047 yıllarında Şulgi bu sülalenin yönetimine gelmiş kutsal bir kişiliktir. Şulgi’den sonra Amar-sin ve Şu-sin krallarından sonra Suriye’den Sami dilini konuşan Amurrular ve doğudan da Elam akınları başlamıştır.²⁰³ Bu akınlar ilk kez Kral Şu-sin döneminde başladığı bilinmektedir. Kral Şu-sin bu kavime; *Murik-Tidnim* “Tidnum’a (göçebe Martu boylarından

¹⁹⁷ Beatrice Andre-Salvini, *Babil*, trc. Ela Uluatam (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006), 11.

¹⁹⁸ Andre-Salvini, Beatrice *Babil*, 8.

¹⁹⁹ Joan Oates, *Babil*, trc. Fatma Çizmeli (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015), 11.

²⁰⁰ Oates, Joan *Babil*, 9.

²⁰¹ Bahar, Hasan Eskiçağ Uygarıları, 53; Oates, Joan *Babil*, 62.

²⁰² Oates, Joan *Babil*, 39.

²⁰³ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 87-89.

biri) durduran” olarak bilinen duvar inşa ettirmiştir.²⁰⁴ Amurrular ise Babil ve kuzey kesimlerdeki kentlere yerleşmişler ve buralardaki yerli halkla karışmışlardır.

Kral Şu-sin duvarı pek de etkili olamamış akınlar devam etmiştir. Amurru akınları Elam akınları ile birleşince İbbi-sin döneminde Ur ve Nippur çevresine geniş duvarlar ve tahkimat yapmak durumunda kalmıştır. Ancak alınan önlemler fayda sağlamamıştır. İstilacıların gelişi ile tarım alanlarına egemen olmuşlardır. Fiyatlar artmış, kıtlık baş göstermiştir. Böylece İbbi-sin’in egemen ülke toprakları Ur kenti ile sınırlanmıştır.²⁰⁵ III. Ur Sülalesi sona ermesi ile Babil kentinden imparatorluğu dönüşme süreci başlamıştır.

MÖ. 1894 yılında Babil’de Amurru(Amori) hanedanı kurulmuş, 2000 yıl boyunca politik olmasa da psikolojik olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Eski Babil Sülalesinin ilk kralları hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İsin-Larsa Devri’nde, MÖ. 1850 yıllarında Mezopotamya’da kurularak MÖ. 1550 yılları dolaylarında Hititler tarafından yıkılıncaya kadar yaklaşık 300 yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu dönemde 11 kral hüküm sürmüş ve tahta geçiş sırası şöyledir:

- 1) Sumu-abum (MÖ. 1850)
- 2) Sumu-la-el
- 3) Sabium
- 4) Apil-Sin
- 5) Sin-Muballit
- 6) Hammurabi (MÖ. 1728 – 1686)
- 7) Şamşu-İluna (MÖ. 1686 – 1648)
- 8) Abi-eşuh (MÖ. 1648 – 1620)
- 9) Ammi-Ditana (MÖ. 1620 – 1584)
- 10) Ammi Saduqa (MÖ. 1584 – 1563)
- 11) Şamşu-Ditana (MÖ. 1563 – 1537)²⁰⁶

Hammurabi dönemine kadar Babil Devleti’nin varoluş ve yükseliş mücadeleleri vardır ve Babil şehri küçük bir kasaba halindedir. Hammurabi’nin ilk yıllarında Güneyde; Kral *Larsalı Rim-sin*, Fırat’a kadar Babil kentinin kuzeyinde; *Eşnunnalı İbal-pi-el* ²⁰⁷, Kuzey

²⁰⁴ Oates, Joan *Babil*, 52.

²⁰⁵ Oates, Joan *Babil*, 54.

²⁰⁶ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar”*, 126-127.

²⁰⁷ Oates, Joan *Babil*, 65.

Mezopotamya’da; Eski Asur Devleti’nin kralı *I. Şamşı-Adad*²⁰⁸, kuzeybatı da ise; *Marili Zimri-Lim*’in krallıkları bulunmaktaydı. Şamşı-Adad Babil’de siyasal anlamda aktifti.²⁰⁹ Nitekim Hammurabi bu krallıkları mağlup ederek MÖ. 1698 yılı itibari ile Babil Ülkesinde ve kısa süreliğine de olsa Asur ülkesinde en üstün hükümdar konumuna gelmiştir.

Hammurabi’nin adının tarihe kaydettiren en önemli özelliği ise bilindiği üzere *Hammurabi Kanunları*’dır. 2,25 yüksekliğinde, 49 sütun²¹⁰, prolog ve epilog dışında 282 yasa siyah diyorit taşından bir stel üzerine Akadça olarak yazılmıştır. Sus şehri kazıları sırasında ele geçirilmiştir. Hammurabi Kanunları şartları ağır ve kat’idir. Şöyle ki: Bu kanunda ilk defa borçlar hukuku ele alınmıştır (48. 52. 141. 151. maddeleri). Bir kimsenin esir edilmesinin cezasının ölüm olduğu bildirilmiştir (1. madde). Tapınağın ya da mahkemenin eşyasının çalınması (6. madde) cezası ölümdür. Hayvanların çalınması durumunda da çalının hayvanın Tanrıya ya da mahkemeye ait ise 30 katını, şahsa ait ise 10 katını ödemelidir. Ancak ödeme gücü yoksa cezası ölümdür (8. madde). “*Bir kimse diğerinin reşit olmayan çocuğunu çalarsa cezası ölümdür*” (14. madde). “*Bir metresin ya da fahişenin oğlu babalığına ya da analığına “benim annem ya da babam değilsiniz derse dili kesilir*” (192. madde). “*Bir oğul babasına vurursa onun elleri balta ile kesilir*” (195. madde). “*Bir adam kendisi ile eşit olan birinin dişini kırarsa onun da dişi kırılır*” (dişe diş, 200. madde). “*Azat edilmiş bir adamın kölesi azat edilmiş bir adama vurursa kulağı kesilir*” (205. madde). “*Bir doktor operatör bıçağı ile derin bir yarık açarsa ve hastayı öldürürse ya da bıçak ile bir tümörü açıp gözü keserse doktorun elleri kesilir*” (218. Madde).²¹¹ İşçi çalıştırmanın ödeme koşulları ile ev, gemi, feribot, işçi ve tarla vb. kiralama bedelleri belirtilmiştir. Görüldüğü üzere Hammurabi Kanunları kısasa kısastır ve halkın güven ortamının sağlanmasına, suç oranının azaltılması için alınan önlemlerdir. Kısmen kişi ve mal hakları korunmuştur.

MÖ. 2. binyılın başlarında *Amurru* olarak bilinen kavimler, Mezopotamya’ya göçerek Sümer-Akad hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Sami asıllı bu kavimler Sumu-abum önderliğinde MÖ. 1894 yılında Güney Mezopotamya bölgesinde başkentleri Babil²¹² olarak, Eski Babil Devleti’ni kurmuşlardır. 11 kralı bulunur ve en ünlü 6. Kralı Hammurabi’nin icraatı olan *Hammurabi Kanunları* ile tarihe adını yazmışlardır.

²⁰⁸ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar”*, 130.

²⁰⁹ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 110.

²¹⁰ Oatles, Joan *Babil*, 78-79.

²¹¹ Tahsin Saygılı. “Babil Hukuku Ve Hamurabi Kanunları”. *Dergipark*, c. 2, sy. 2 (2015), 18.

²¹² Babil şehri, günümüzde Irak’ın El Hila kasabası üzerinde yer almaktadır.

Babil lehçesi, Mezopotamya’da kültürel ve dinsel alanlarda baskın olmakla beraber uluslararası yazışmalarda kullanılmıştır.²¹³ Babil’in güneyinde konuşulan eklemeli dil turanik Akad-Sümer dili olarak adlandırılmıştır. Babil’in güneyinde Sümerce, kuzeyinde Akadca konuşulduğu saptanmıştır. George Smith, Hammurabi çağı kişi isimlerini incelerken Elam, Kassit, Sami ve eklemeli Akadça olarak 4 sınıfa bölmüştür.²¹⁴

Babilce Doğu Sami kökenli olup Güney Mezopotamya’da yaygın bir şekilde konuşulan bir dildir. Babilce, Akadçanın bir lehçesidir. Sümerceden Akadçaya ve Akadçadan da Babilceye birçok kelime geçmiştir. MÖ. 2. binyılda Doğu Akdeniz kıyıları ile Mezopotamya da kültür ve diplomasi dili olarak tabletler üzerine yazıya geçirilip kullanılan dil Babilce olmuştur.²¹⁵ Babilce çekimli bir dildir. Metinler borç ve toprak satışı gibi konular içermektedir. Nitekim bütün toplumlar gibi yazı sistemini Sümerlerden öğrenmişler ve zamanla kendi dillerinde kullanmışlardır. Çivi yazılı tabletlerinde Sümerce kelimelerin oranı oldukça fazladır. Kelimelerin sonuna –um eki getirerek Sümerce kelimeleri Samileştirerek kendi dillerine uyarlamışlardır.²¹⁶

2.6. Elamca

Elam, Sümerlilerin III. Ur Sülalesi Dönemi’nde Basra Körfezi’nin doğusundaki topraklara verdikleri isimdir.²¹⁷ Başkentleri Susa olup günümüzde İran’ın güneybatısında yer alır. MÖ. 3. binyılda Sümerce çivi yazılı metinde Elam adı “NIM” yüksek bölge anlamında kullanılmış, Akadlar “Elammatum”, yerli kaynaklarda “Haltamti” veya “Halhatamti” adı ile yazıldığı görülmüştür.²¹⁸ Antik çağ yazarları ‘*Elymais*’ olarak adlandırmışlardır.²¹⁹ Tevrat’ta da Elam kelimesi geçmektedir. Elamlıların, MÖ. yaklaşık 3100-640 yılları arasında varlığı bilinmektedir. Bu tarihler Proto-Elam, Eski Elam, Orta Elam ve Yeni Elam olarak dönemlere ayrılmıştır.²²⁰ Sümer, Akad, Babil ve Asur devletleri ile çağdaştır. MÖ. 640 yılında Asur İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır.²²¹

²¹³ Elşad Alili. “Akkadcada Türkçe İzleri ve Dil Kuralları Işığında Akkadca ve Türkçe Dilleri Arasında Bağlar”. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi, ed. Mehmet Aça sy. 1 (Haziran 2015), 113.

²¹⁴ Alili, Elşad “Akkadcada Türkçe İzleri ve Dil Kuralları Işığında Akkadca ve Türkçe Dilleri Arasında Bağlar”, 114.

²¹⁵ Köroğlu, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 36.

²¹⁶ Yusuf Kılıç. “Eski Ön Asya Toplumlari Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”, 135.

²¹⁷ Memiş, Ekrem *Eskiçağda Mezopotamya “En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar*, 6.

²¹⁸ Kemal Bayramov. “MÖ 3. Binyıl Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Elam: Awan Hanedanlığı”. OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 4, sy. 2 (2022), 583.

²¹⁹ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 479.

²²⁰ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 487.

²²¹ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 15.

Elamcanın kökenine hakkında bazı varsayımlar mevcuttur. Susyana ve Persya arasında kalan dağlık bir ülkede Uksi halkının yaşadığı ve Elamca dilini konuşan ilk topluluğun ise Uksi kabilesinin ataları olabileceği varsayımlardandır. Bu halk kendilerine veya yaşadıkları bölgeyi ‘*uça*’ ya da ‘*uw(a)ča*’ şeklinde isimlendirmiş olma ihtimali ileri sürülmektedir.²²² Elamcanın keşfi 1830 ve 1840 yıllarında Henry Rawlinson tarafından Behistun’da bulunan dev kaya yazıtında farklı bir dilin olduğunu ifade etmesi ile olmuştur. Behistun kaya yazıtında Eski Farsça, Akadça ve Elamca olarak üç dilli olduğu saptanmıştır. Üç dilli yazıttaki dillerden birisine Elamca denmesinin sebebi ise Susa’dan gelen bazı kısa yazıtlarla genel bir uyum göstermesinden dolayıdır.²²³ Elamcanın çözülmesi ise Eski Persçe dili ile karşılaştırılarak yapılmıştır. Elamcanın yazımında kelimelerin arasında bölme işaretinin olmamasından dolayı çözümünde zorluklar meydana getirmiştir. 1837 yılında Elamcanın çözümü için ilk adımları Grotefen atmış ve 1853 yılında Londralı Profesör Norsis ise daha geniş bir uğraş ile kayda değer başarılar kat etmiştir.²²⁴ Grotefen, erkek şahıs adlarının dikey yönde öne konulmuş bir çivi ile gösterilmiş olduğunu belirtmiştir. Norsis ise şahıs adlarını kırktan doksana çıkartmış, Elamca hece işaretlerini büyük bir kısmını tespit ederek kelimeleri sözlük ve gramer olarak açıklamıştır.²²⁵ 1857 yılında Rawlinson, Talbot, Oppert ve Hinks tarafından üç dilli Behistun Yazıtlarının tamamının okunması ile Elamca çözüme kavuşmuştur.²²⁶

Proto-Elam dönemine ait Elamlıların kendi dillerinde piktografik yazıları, Susa’da ortaya çıkmış ve Uruk tabletleri kadar eski oldukları bilinmektedir. Akad hanedanı döneminde Sümerceyi kullanmışlar, bir süre sonra *Puzur-Inšušinak* isimli Elamlı istilacı Proto-Elam döneminde kullandıkları yazının özelliklerinde yerli yazıyı üretmiş, ancak ömrü kısa olmuştur.²²⁷ Sami dilleri ve Hint-Avrupa dilleri de dâhil olmak üzere hiçbir dil veya dil ailesi ile akrabalığı bulunmadığı görülmüştür.²²⁸ Ancak Elamca-Türkçe’nin hem gramer hem de kelime olarak benzerlik gösterdiği düşünülmektedir. Örnek olarak:

- Elamca: *atta*,

²²² Eray Karaketir, “Elamtu: Elam Adı ve Elam Toprakları Çerçevesinde Modern Güneybatı İran’ın Coğrafi Kimliği”. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 13, sy. 25 (Ocak 2023), 160-161.

²²³ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu* (M. Ö. 3000-330), c. 1, 479.

²²⁴ Johannes Friedrich, *Kayıp Yazılar ve Diller*, trc. Recai Tekoğlu (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), 80.

²²⁵ Friedrich, Johannes *Kayıp Yazılar ve Diller*, 80.

²²⁶ Abdurrahman Gülmez, “Behistun (Bisütun) Kitabesinin İslami Bakış Açısıyla Yorumlanması”. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, c. 4, sy. 1 (Haziran 2021), 65.

²²⁷ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 16.

²²⁸ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu* (M. Ö. 3000-330), c. 1, 481.

- Türkçe: *ata*²²⁹ kelimeleri, ataları ifade etmek için ‘baba’ anlamında kullanılmıştır.

Orta Elam döneminde yine Elam dilinde çivi yazılarına rastlanmıştır. Bu dönem Elamca metinlerde 80’den fazla hece işareti olup toplam karakterlerin sayısı 113 olduğu görülmüş ve fonetik kelimeler logografik olarak ifade edilmiştir.²³⁰ Tabletlerin kısıtlı olması, Elamca dilbilimi ile ilgilenen bilim insanlarının azlığı sebebi ile Elam halkı ve Elamca ile ilgili bilgiler kısıtlıdır.

2.7. Hurrice

Hurriler, Eski Yakın Doğu kavimlerinden olup Sümer, Akad, Ugarit, Mısır ve Hitit metinlerinde adları geçmektedir. Ana vatanları Kafkasya ya da Trans Kafkasya olarak düşünülmektedir. Yani Van Gölü, Ağrı Dağı ve Hazar Denizi arasındaki Doğu Anadolu da dâhil edilerek yaşadıkları coğrafya belirlenmiştir. MÖ. 3. binyılın sonlarına kadar yakın akrabaları olan Urartular ile birlikte oturmuşlardır.²³¹ Asya kökenli olduğu düşünülen Hurriler, MÖ. 3. binyılda prenslikler halinde yaşamışlar ve MÖ. 16. yüzyılın sonlarına doğru devlet haline gelmişlerdir.²³² Ancak Hurriler hakkında bilgilerin kısıtlı olması nedeniyle siyasi teşekkülleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Mitanni Devleti adında bilinen Hurriler, Hititler tarafından zayıflatılmıştır. MÖ. 1270 yılında Asur kralı I. Salmanassar tarafından Asur’un eyaleti haline getirilerek siyasi örgütlenmesi son bulmuştur.²³³

Hurrice, MÖ. 2. binyılda Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da en çok konuşulan dil olduğu düşünülmektedir.²³⁴ Eski Babil çivi yazı sistemini kendi dillerine uyarlayarak kullanmışlardır. Ayrıca Hurriler, Hititleri din, dil, edebiyat, giyim-kuşam, tıp ve büyü vs. birçok alanda etkiledikleri gibi Eski Babil çivi yazısını aktaran kavimdir.²³⁵ Hurrilerin dili 1887’lerde Nil vadisindeki Amarna Arşivi’nin bulunması ile fark edilmiştir. Burada bulunan ve Mitanni Kralı Tusratta’nın III. Amenofis’e yazdığı 494 satırlık mektubu Hurrice en uzun metindir. Bu metnin Hurrice olduğunu saptamadan önce farklı yargılara varılmış ve bu dile Mitannice denilmiştir. Ancak Boğazköy’de bulunan iki dilli metinler ile Ugarit’te sayılı

²²⁹ Hamit Zübeyr Koşay, *Elamca-Türkçe Dilakrabalığı*, (Ankara: Çankaya Matbaası, 1937), 5.

²³⁰ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 16.

²³¹ Ahmet Ünal. “Hurriler Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”. 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, ed. Mehmet Akalın, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 13.

²³² Adil Alpman. “Hurriler”. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 14, sy. 25 (1981), 283.

²³³ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 16.

²³⁴ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2005), 19.

²³⁵ Turgut Yiğit. “Hurrilere İlişkin Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 24, sy. 38 (2005), 57-58.

sözlük metinlerinin bulunması ile bu dilin Hurrilere ait olduğu ifade edilerek Hurrice denilmiştir.²³⁶

Hurrice, Hattice gibi peş peşe dizilen son eklerle kelime türetilen bir dil olup isim ve fiil çekimleri de bu şekilde yapılan bir dildir. Bu dil Kafkasya kökenli olduğu saptanmıştır. Akadça ve Sümerceden fazla kelimeleri almalarına rağmen kendi dil özelliklerini korumayı başarmışlardır.²³⁷ Türkçe de gramerlerde cinsiyet ayrımının olmadığı gibi Hurricede de bu ayrım bulunmamaktadır.²³⁸ Hurice dil özellikleri şöyledir:

- İsimlerin sonuna eklenen –uhe, -uhi ekleri –lı, -li takısını getirmek için kullanılmıştır. Akade ‘Akad’, Akkaduhe ‘Akadlı’.²³⁹
- İsmin sonuna gelen –i, še ekleri ise –lık, -lik yapmak için kullanılmıştır. Šarri ‘kral’, šarrašši ‘krallık’.²⁴⁰
- -rdi ekleri kelimenin sonuna geldiği zaman çoğul yapmak için kullanılmıştır. Attai ‘baba’, attardi ‘babalar’.²⁴¹
- Fiillere gelen –kki, -kku, ise olumsuzluk bildirmek için kullanılır. Kat-i-kki ‘söylemiyor’, tupp-u-kku’ sayılmaz’.
- Hurrice de –ān ‘ve, dahi’, -ma ve –mān ‘fakat’, -man ve maman ‘aynı şekilde, dahi’ bağlaçları kullanılmıştır.²⁴²

2.8. Hititçe

Hititlerin adı Tevrat’ta ‘ht halkı’, Asur kaynaklarında ‘heta’ ve Mısır hiyerogliflerinde ise ‘ht’ olarak geçmektedir.²⁴³ Mısır ve Asur kaynaklarında adı geçmesinden ötürü 19. yüzyıla kadar Hititlerin, Kuzey Suriye-Filistin kavmi olduğu düşünülmekteydi. Mimar Arkeolog Charles Texier’in 1834 yılında Orta Anadolu’da gerçekleştirdiği keşif gezileri esnasında Hattuşa’nın kalıntılarına ulaşmış ve Yazılıkaya’yı fark etmesi ile dikkatler burada toplanmıştır. Keşfedilen Yazılıkaya kabartmalarının Medlerin Pteria kenti ya da Galatların

²³⁶ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu* (M. Ö. 3000-330), c. 1, 369-370.

²³⁷ Ahmet Ünal. “Hurrlar Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”, 15-16.

²³⁸ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 21.

²³⁹ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 22.

²⁴⁰ Ali M. Dinçol, *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970), 124.

²⁴¹ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 22.

²⁴² Dinçol, Ali M. *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, 131.

²⁴³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2020), 46-47.

merkezi olan Tavium kentine ait olduğu düşünceler ile tartışmalar süregelmiştir.²⁴⁴ Mısır'da El Amarna tabletlerinin 1887 yılında ortaya çıkması ile MÖ. 2. binyılda Hatti Krallığı'nın varlığı ortaya çıkmıştır.²⁴⁵ 1893 yılında Ernest Chatre'nin Boğazköy'deki ilk sistemli kazıları ile ilk çivi yazılı belgeler bulunmuştur. Jean Vincent Scheil ise bu yazıların Hititçe olabileceği fikrini söyleyen ilk kişi olmuştur. 1907-1912 yıllarında yapılan kazılarla Boğazköy'de on binden fazla tablet bulunmuştur.²⁴⁶ 1915 yılında ise Bedrich Hronzy'ni bu tabletleri çözüme kavuşturarak dillerinin Hititçe olduğunu öne sürmüş ve 1917 yılında tamamen çözüme kavuşturmuştur.²⁴⁷ Böylece Tevrat, Asur ve Mısır kaynaklarında adı geçen Hititlerin, Anadolu'da yaşamış bir kavim olduğu anlaşılmıştır.

Anadolu tarihine ismini kazıyan Hititlerin, anavatanları, hangi yollardan geldikleri ve kökenleri hakkında kesin bir kanıya varılamamıştır. Yazıbilimine göre Hitit dilinin çözümü sayesinde Hititlerin Hint-Avrupalı kavim olduğu bilinmektedir. Nereden geldikleri hususunda ise üç farklı görüş mevcuttur. İlk görüşe göre Hititler, Anadolu'ya boğazlar üzerinden gelmişlerdir.²⁴⁸ İkinci görüşe göre Hint-Avrupalı kavimlerin bilinmeyen nedenlerden dolayı MÖ. 3. binyılın son çeyreğinde Atlantik kıyılarından Hindistan'a kadar uzanan topraklarda göç dalgası gerçekleştirmişlerdir. Bu göç dalgasının içerisinde Hititler Kafkaslar üzerinden Orta Anadolu'ya gelerek burayı mesken tutmuşlardır.²⁴⁹ Üçüncü görüş ise Hititlerin, Kuzey Suriye üzerinden Anadolu'ya geldikleri yönündedir.²⁵⁰ Hititlerin Anadolu'ya ne zaman ve hangi tarihte geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. MÖ. 3. binyılın sonlarına doğru anavatanlarını terk ederek azınlıktaki idareci topluluklar halinde Anadolu'ya göç ettikleri düşünülmektedir. Hititler, Anadolu'nun yerli kavimleri olan Hatti ve Hurri'lerden din başta olmak üzere pek çok yönden etkilenmişlerdir.²⁵¹

Hititlerin siyasi tarihi hakkında en eski yazılı belge Anitta Tableti'nde yer almaktadır. Anitta Tableti'ne göre kral Anitta, Hattuşu'yı ele geçirmiş ve Neşa'nın ise başkent olduğunu bildirmiştir. Anitta ile I. Hattuşili arasında üç ya da dört kral devri yaşandığı düşünülmektedir. I. Hattuşili, Hitit Devleti'ni kurmuş ve topraklarını genişletme yolunda

²⁴⁴ Hamza Ekmen. "Hitit Başkenti Hattuşa Kazılarının Tarihçesi". Hitit Haber (2010), 64-65.

²⁴⁵ Aygül Süel. "Cumhuriyet ve Hititoloji". Bir Anadolu İmparatorluğunun Keşfi, ed. Meltem Doğan-Alparslan-Andreas Schachner-Metin Alparslan, (İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi/Kütüphanesi, 2017), 139.

²⁴⁶ Hamza Ekmen. "Hitit Başkenti Hattuşa Kazılarının Tarihçesi", 66.

²⁴⁷ Aygül Süel. "Cumhuriyet ve Hititoloji", 139.

²⁴⁸ Memiş, Ekrem *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, 45.

²⁴⁹ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015), 10.

²⁵⁰ Memiş, Ekrem *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, 45.

²⁵¹ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, c. I (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002), 30.

önemli adımlar atmıştır.²⁵² Başkentleri Hattuşa olan Hititler, Anadolu'daki ilk siyasi birliği oluşturan devlettir.²⁵³

MÖ. 1650-1500 tarihleri Eski Hitit Krallığı, MÖ. 1430-1200 tarihleri ise İmparatorluk Dönemi olarak değerlendirilmiştir. Eski Hitit Krallığı dönemi, ülkenin birliğini sağlama, dış saldırılara karşı mücadele etme, bilhassa Mezopotamya'ya karşı topraklarını genişletme yönünde seferlere çıkma ve genelde taht kavgalarıyla geçen bir süreçtir. I. Hattuşili ile başlayan bu dönemde I. Murşili'nin Babil seferi ile Hammurabi sülalesine son vermesi, Telepinu'ya kadar devam edem iç karışıklıklarda yaşanan savaflara son vermek adına kralın *Telepinu Fermanı*'nı çıkarması Eski Hitit Krallığı döneminin önem arz eden olaylarındanıdır.²⁵⁴ Hitit İmparatorluk Dönemi ise MÖ. 1460 yılında I. Tudhaliya'nın kral olması ile başlamıştır. Habur'dan Şam'a kadar Hititlerin topraklarını genişlettiği seferlerin olduğu dönemdir.²⁵⁵ Hitit İmparatorluğu en parlak dönemini en güçlü komutan ve en başarılı kral olan I. Şuppiluliuma ile yaşamıştır. Hitit İmparatorluk döneminin en önemli olaylarından birisi de Kral Muvattalı ile Mısır firavunu II. Ramses arasında Kadeş Antlaşması'nın imzalanmasıdır.²⁵⁶ Hititlerin 230 yıllık imparatorluk döneminin son kralı II. Şuppiluliuma'dır. Yaklaşık 500 yıl süren Hitit Krallığı iç karışıklıklarında etkisiyle zayıflamış ve MÖ. 1200 yılında Ege Göçleri ile son bulmuştur.²⁵⁷

Yazının Anadolu'ya zuhur etmesi Mezopotamya kavimlerinin sayesinde olmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarların ticaret yapmak için Anadolu'ya gelerek Kaniş'te merkez oluşturdıkları bilinmektedir. Asurlu tüccarların yaptıkları ticaretin kaydını tutmaları sayesinde MÖ. 2. binyılda Anadolu yazı ile tanışmıştır. MÖ. 1750 yılında Asurlu tüccarların Anadolu'yu terk etmeleri sonucu yazının kullanımı terkedilmiş olduğu düşünülmektedir.²⁵⁸ Anadolu'da yazının tam anlamıyla kullanımı ise I. Hattuşili'nin Kuzey Mezopotamya'dan kâtipleri getirtmesi ile olmuştur. Anadolu'ya gelen Mezopotamyalı kâtipler ilk etapta kendi anadilleri olan Akadça ve Babilce yazı sistemini kullanmışlardır.²⁵⁹ Nitekim yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Hattuşa/Boğazköy arşivlerinde de görüldüğü

²⁵² J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, trc. Esra Davutoğlu, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013), 39.

²⁵³ Veli Sevin, *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2013), 31-32.

²⁵⁴ Akurgal, Ekrem *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, 32-34.

²⁵⁵ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 1, 328.

²⁵⁶ Akurgal, Ekrem *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, 52.

²⁵⁷ Memiş, Ekrem *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, 140.

²⁵⁸ Ünal, Ahmet *Hititler Devrinde Anadolu*, 55.

²⁵⁹ Ünal, Ahmet *Hititler Devrinde Anadolu*, 56.

üzere yaygın olarak Hititçe, Luwice, Palaca, Hattice, Hurrice, Akadca ve Sümerce olarak yedi farklı dilde yazılar saptanmıştır. Hattice bilindiği üzere Anadolu'nun yerli kavmi olan Hattilerin dili yani Anadolu dili, Hurrice ve Akadça yazılar ise yazışma ve anlaşmalarda kullanılan dil olarak görülmektedir.²⁶⁰

Hiyeroglif yazısı, Asur Ticaret Kolonileri döneminde sembollerle başladığı düşünülen, eski Anadolu yerli halkının kendi bulduğu ve geliştirdiği iletişim aracıdır.²⁶¹ Anadolu'daki bu hiyeroglif yazısı, Hitit çivi yazısıyla örtüştüğü için *Hitit Hiyeroglifleri* olarak nitelendirilmiş ve 1870 yıllarında İngiliz Araştırmacı Sayce tarafından bu isim verilmiştir. Anadolu'ya aidiyet edilen bu Hiyeroglifler, Hititçe ile benzerlik göstermekle beraber Luwice ile daha fazla benzer olduğu görülmüştür.²⁶² Luwice Hiyeroglifi şeklinde de ithaf edilmek istenmişse de malzeme yetersizliğinden dolayı kesin bir karara varılmamıştır. Hitit Hiyeroglif yazısı, Eski Hitit Çağı ve Orta Hitit Çağı'nda resim ve hece yazısı haline gelerek mühürler üzerine yazımı görülmüş, imparatorluk çağında ise kaya ve taş anıtlarının üzerinde resmedilmiştir.²⁶³ Hitit hiyeroglifleri ideogram, fonetik işaretler ve kelimenin önüne ya da arkasına gelen determinatiflerden oluşmaktadır. Ancak Mısır hiyerogliflerinden işleyişi ve görünüşü itibariyle farklı özgün bir yazı sistemidir.²⁶⁴ İdeogramlar, resme daha yakındır, kelime başlarındaki yerleri ve daha az kullanılmış oldukları görülmüştür. Fonetik işaretler sesli harflere sahip hece işaretlerinden oluşmuş ideogramların arkasından gelerek daha kursiv yapıdadır. Hitit hiyeroglifleri sık kelimelerle oluşturulmuş düzensiz yapıda yazılmıştır.²⁶⁵ Ancak çizilen işaretlerin anlaşılır olmaması adına çözüme kavuşması oldukça zor olmuş ve tam anlamıyla çözüme kavuştuğu belirtilmemiştir.

B. Hrozny tarafından 1915 yılında çözüme kavuşan Hititçe, Hint-Avrupalı dil ailesi grubu içerisinde ilk kez yazıya geçirilmiş en eski dildir. Bu bağlamda birçok kelime benzerlikleri mevcuttur.²⁶⁶ Bu kelimeler şöyledir:

Hititçe	İngilizce	Almanca	Slav Dilleri
Watar 'su'	Water 'su'	Wasser 'su'	Voda 'su'
Et- 'yemek'	Eat 'yemek'	Essen 'yemek'	

²⁶⁰ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu* (M. Ö. 3000-330), c. 1, 307.

²⁶¹ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 6.

²⁶² Friedrich, Johannes *Kayıp Yazılar ve Diller*, 115.

²⁶³ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 8.

²⁶⁴ Dinçol, Ali M. *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, 38.

²⁶⁵ Friedrich, Johannes *Kayıp Yazılar ve Diller*, 115.

²⁶⁶ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 4.

Hititçe	Eski Yunanca	Latince	Almanca	İngilizce
Wiyana 'şarap'	Oinos 'şarap'	Vinum 'şarap'	Wein 'şarap'	Wine 'şarap'

Hititçe	Latince
kuiš "kim"	quis "kim"
kuiški "bir kimse"	quis quis "bir kimse"

Luwice, Palaca, Likce ve Lidce ile Hititçe akrabadır. Çivi yazılı belgelerden yola çıkılarak Hatti diline rastlanılmaması MÖ. 1400 yılından sonra konuşulmamış ya da yazıya geçirilmemiş olduğu düşünülmüştür.²⁶⁷ Sümerce ve Akadça kelimeleri fazlaca kullanan Hititler, Eski Babil yazım stilini tercih etmişlerdir.²⁶⁸ Hitit yazısı; hece, idogram ve sayı işaretleri ile birlikte 375 işareten oluşmaktadır. Kelimeler üç grup olup bunlar şöyledir:

- Sesli + sessiz
- Sessiz + sesli
- Sessiz + sesli + sessiz²⁶⁹

Hititlerin tabletleri okunduktan sonra görülmüştür ki kendilerine Hitit ve dillerine de Hititçe dememişlerdir. Hititler dillerine, naşili, nişili veya neşunnili olarak ifade etmişlerdir. Kendilerine ise Neşalı olarak tanımladıkları görülmüştür. Ancak araştırmacıların Hititler olarak ifade edip Hititçe demeleri üzerine karmaşaya yol açmamak için düzeltilmemiştir.²⁷⁰

Hititçe sıfatlarında canlı ve cansız iki türü kullanılmıştır. İsim ve sıfatların sekiz tane hali olup bunlar şöyledir²⁷¹:

	Tekil	Çoğul	Tekil Örnekleri
Yalın hali	-š	-iš, -eš, -aš	Antuhšaš 'insan'
Vokatif	-e, -i	-	Antuhše 'ey insan'

²⁶⁷ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016), 19.

²⁶⁸ Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 18.

²⁶⁹ Metin Alparslan, *Hititolojiye Giriş*, (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2009), 13.

²⁷⁰ Alp, Sedat *Hitit Çağında Anadolu*, 4.

²⁷¹ Ünal, Ahmet *Hititler Devrinde Anadolu*, 58-59.

i hali	-n	-uš	Antuhšan ‘insanı’
Yalın ve i hali	-n	-a, -i	
Genitif	-aš	-aš, -an	Antuhšaš ‘insanın’
e hali	-i	-aš	Antuhši ‘insanı’
de hali	-i	-aš	
Allatif/Direktif	-a	-as	Antuhša ‘insana doğru’
Ablatif	-az	-az	Antuhšaz ‘insandan’
Instrumentalis	-it	-it	Antuhšit ‘insanla’

Şahıs zamirleri şöyledir: ben ‘uk/ammuk’, sen ‘zik’, o ‘apaš’, biz ‘weš’, siz ‘šumeš’, onlar ‘apeš’; aidiyet bildirmek için kullanılan ekler ve çekimleri farklıdır. Yani ben ‘uk/ummak’, benim derken bu zamirleri eklerin getirilmesi ile oluşturulmaz. Onun yerine kelimenin sonuna aidiyet bildiren ekleri getirilir. Bu ekler şunlardır: -miš ‘benim’, -tiš ‘senin’, -šiš ‘onun’, -šmiš ‘sizin’, -šmeš ‘onların’. Mesela attaš kelimesi baba demek, attašmiš babam demektir.²⁷² Ayrıca Hititler Sümerce ve Akadca kelimeleri kullanırlarken kelime sonlarına kendi dillerini tamamlayacak ekler de kullanmışlardır. Mesela, Sümercedeki *LUGAL* (kral) kelimesini yazıya geçirirlerken *LUGAL-uš* şeklinde oluşturmuşlardır.²⁷³ Bazı kelimelerde de kelimenin başına ekler getirmişlerdir.

2.9. Urartuca

Urartular Doğu Anadolu’nun önemli uygarlıklarındandır. Kendilerini “Bianili” olarak ifade eden Urartuların varlığı Asur yıllıklarından öğrenilmiştir. Doğu Anadolu’nun ilk araştırmacıları buldukları yazılı belgeleri okuduklarında genellikle belgelerin *Haldi* sözü ile başlamasından dolayı bu uygarlığa “Haldi” adını vermişler ve Haldi’ler olarak ifade etmişlerdir.²⁷⁴ Ancak Asurlular, kuzeydeki komşuları olan bu uygarlığa “Uruatri-Urartu” adını vermişlerdir. Urartu adı ilk kez Asur kralı I. Salmanassar’ın (MÖ. 1374-1244) Van Gölü ve çevresine yaptığı seferden sonra yazdırdığı yazıtta geçmektedir.²⁷⁵

Asur yıllıklarından, Urartuların ilk başlarda dağınık kabileler şeklinde yaşadıkları ve siyasi bir teşekkülün olmadığı görülmüştür. MÖ. 850-830 yıllarında Kral Aramu²⁷⁶ güçlü bir devlet oluşturmuştur. Ermenistan ile komşu, Azerbaycan’ın bazı kesimlerine ve Kuzeydoğu

²⁷² Ünal, Ahmet *Hititler Devrinde Anadolu*, 59.

²⁷³ Hırcın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 18.

²⁷⁴ Kemal Balkan. “Urartuların Kökeni ve Dilleri”. *Belleten*, c. 48, sy. 191-192 (1984), 513.

²⁷⁵ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Kültürü ve Ayanis Kazıları*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007), 12.

²⁷⁶ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ’da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 232.

Irak'ın küçük bir dilimine kadar uzanan bir uygarlıktır.²⁷⁷ MÖ. 9. yüzyıl ortalarında devletleşen Urartu MÖ. 7. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Anadolu'yu idaresi altında bulundurmıştır. Yani yönetim alanı olarak batıda Fırat, doğuda Urmiye Gölü, kuzeyde Kars Platosu-Sevan Gölü havzası ve güneyde Toros dağlarının çevrelediği bölgeyi kapsamaktadır.²⁷⁸

Urartular, beylikten güçlü devlet yapılanmasına ve Asurluların yıkılmasına kadar sürekli olarak Asurluların Doğu Anadolu'ya egemen olma arzuları yüzünden Asurlularla mücadele etmişlerdir. MÖ. 858 yılında Asur kralı III. Salmanassar Urartu'ya karşı saldırmış ancak kral Aramu yönetiminde güçlü bir devlet ile karşılaşmıştır. Urartuların başkentinin Tuşpa(Van) olması ise Aramu kralından sonra başa geçen I. Sarduri zamanında olmuştur.²⁷⁹ I. Sarduri iki yüz yıl kesintiye uğramadan gelişen ve güçlenen Urartu krallığının başlangıcını oluşturması bakımından önemlidir.²⁸⁰ Güçlenen Urartular, Geç Hitit Krallıkları ile ittifak oluşturarak Asurluların üzerine seferler düzenlemişlerdir. Urartu, MÖ. 720 yılında kuzeyden Kimmer saldırıları ile oldukça zayıflamış, MÖ. 590 doğudan Med ve kuzeyden İskit saldırıları sonucu yıkılmış ve tarih sahnesinden çekilmiştir.²⁸¹

Urartular, Geç Hitit Krallıkları ile ilişkileri bulunmasından dolayı Hitit Hiyerogliflerini örnek almışlar ve bu hiyeroglifleri kendilerine özgü bir şekilde uyarlayarak kullanmışlardır.²⁸² Urartular hiyeroglifleri depolama kapları ve bronz eserler üzerinde krala ait tanrısal mülkiyetlerin belirtilmesi için kullanmışlardır.²⁸³

Urartuların kullandıkları asıl yazı sistemi çivi yazısıdır. Asur çivi yazısını kendi dillerine uygulayarak yazmışlardır. Urartular, Asurluların yazı sistemlerini kullanırlarken ilk etapta Asur dili ile yazmışlar sonra kendi dillerinde çivi yazısını uygulamışlardır.²⁸⁴ 600'den fazla işareti olan Asur çivi yazısı bu işaretlerinden yalnızca 160 kadarını kullandıkları görülmüştür. Ayrıca Asurluların kullandıkları çivi yazılı işaretler birden çok anlama gelirken

²⁷⁷ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 224.

²⁷⁸ Kemalettin Köroğlu. "Urartu: Krallık ve Aşiret". *Urartu Doğu' da Değişim*, haz. Kemalettin Köroğlu-Erkan Konyar, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 1.

²⁷⁹ Çilingiroğlu, Altan *Urartu Kültürü ve Ayanis Kazıları*, 13-15.

²⁸⁰ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 233.

²⁸¹ Kemal Balkan. "Urartuların Kökeni ve Dilleri", 515-516.

²⁸² Hırçın, Selen *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, 20.

²⁸³ Sezer Dünder. "Urartu Dili ve Yazılı Kaynakları". *Arkeohitit Hitit Üniversitesi Arkeoloji Kulübü Dergisi*, ed. Sezer Dünder, sy. 2 (2018-2019), 2.

²⁸⁴ Ali M. Dinçol & Belkıs Dinçol. "Urartu Yazısı ve Dili". *Urartu Doğu' da Değişim*, haz. Kemalettin Köroğlu-Erkan Konyar, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 126.

Urartuların kullandıkları işaretler bir veya iki anlamı ifade etmiştir.²⁸⁵ Urartuca, ergatif(yüklemin aldığı eke göre öznenin ek almasıdır) bir yapıya sahip ve bitişken bir dildir.²⁸⁶ Bu ergatif yapı özelliği ile Urartuca, Hurrice ve bazı Kafkas dilleri ile akrabalık göstermektedir. Bilhassa Hurrice ile oldukça benzerlikler içermektedir. Yazılarını büyük ölçüde taşta uygulamışlar, tablet ve madeni örnekler az sayıdadır.²⁸⁷ Soldan sağa okunmakta ve yazıların arasında satır çizgileri bulunmaktadır. Muhtemelen işaretlerin karışıklığını önlemek adına yaptıkları bu satır çizgileri Urartulara özgün bir kullanım olarak görülmektedir. Genelde sözcük ayracı kullanmışlardır.²⁸⁸ Urartu yazıtlarının çoğu kraliyet anısına kazanmış eserlerdir. Urartuca kayıtlar tarihsel bilgiler içmesi nedeniyle Urartu tarihi açısından son derece kıymetli belgelerdir.²⁸⁹

2.10. Ugarit Dili

Ugarit, kuzey Suriye’de Lazkiye’nin 12 kilometre kuzeyindeki bugünkü Ras-Şamra antik kentine lokalize edilen ve sınırları tam olarak nerelere ulaştığı bilinmeyen eskiçağ yerleşkesidir. Eski çağlarda en önemli ticaret merkezlerinden birisi olduğu yazılı kayıtlarla bilinmektedir.²⁹⁰ Ugarit’in ilk keşfi 1928 yılında Fransız arkeologların Suriye keşifleri esnasında kesme taştan yapılan tonozlu mezarları görmeleri ile Ras-Şamra ve Menet el-Beyda’daki limana yönelmişlerdir.²⁹¹ 1929 yılında Claude Schaeffer başkanlığında Fransızların başlatmış olduğu kazılarda Ugarit uygarlığı keşfedilmiştir.²⁹² Ugarit’in yaklaşık 5 kilometre güneybatısında yer alan Res İbn Hani yerleşkesi 1975 yılından beri kazı merkezi olarak konumlandırılmıştır. Burada sokakları dik açı ile kesişmiş, etrafı duvarlarla çevrili bir kent ve iki saray bulunmuştur.²⁹³

Yapılan kazılar ışığında Neolitik Dönemlerde de var olan Ugarit yerleşimi, MÖ. 2. binyılda önemli bir kent halinde olduğu görülmüştür. MÖ. 3. binyılda Ugarit’in tarihi hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır. Bu tarihlerde Akadlı Sargon’un dünyaya hâkim olma arzusundan dolayı muhtemelen Suriye topraklarının da Akadlıların olduğu düşünülmüş ve Ugarit kazılarında Akad dönemine ait mührün bulunması ile de bu düşüncüyü

²⁸⁵ Orhan Varol. “Urartu Dili ve Yazısı: Urartuca-Türkçe Bir Bütünce Oluşturma Önerisi”. Uluslararası Medeniyet Çalışma Dergisi, c. II, sy. II (Nevşehir 2017), 130.

²⁸⁶ Sezer Dünder. “Urartu Dili ve Yazılı Kaynakları”, 4.

²⁸⁷ Hırçın, Selen Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü, 19-20.

²⁸⁸ Orhan Varol. “Urartu Dili ve Yazısı: Urartuca-Türkçe Bir Bütünce Oluşturma Önerisi”, 130.

²⁸⁹ Kuhrt, Amélie Eski Çağ’ da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330), c. 2, 228-229.

²⁹⁰ Firuzan Kınal. “Ugarit Krallarının Tarihi”. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 8, sy. 14 (1963), 1.

²⁹¹ Kuhrt, Amélie Eski Çağ’ da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330), c. 1, 394.

²⁹² Friedrich, Johannes Kayıp Yazılar ve Diller, 66-67.

²⁹³ Kuhrt, Amélie Eski Çağ’ da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330), c. 1, 394-395.

desteklemektedir.²⁹⁴ MÖ. 2. binyıla gelindiğinde Ugarit'in Eski Babil Krallığı, Yamhad Krallığı, Hititler ve Asurlularla münasebetleri görülmektedir. Başlıca geçim kaynağı tarım olan Ugarit krallığı ihtiyaç fazlası üretimde bulunmuş ve zeytinyağı, şarap, tuz, mor boyalı keten-yün giysiler ve büyük miktarda top kumaşların ihracatını yapmıştır. Hititlerle ticari ilişkileri yoğun ve anlaşmaları mevcuttur.²⁹⁵ Ugarit MÖ. 1210 yıllarına enk gelen bir zamanda Deniz Kavimlerinin göçlerine maruz kalmış ve yıkılmıştır.²⁹⁶

Ugarit kentini önemli kılan yazısı olmuştur. Yapılan kazılarda bulunan bini aşkın tablette çivi yazısı, çivi alfabe yazısı, Hitit Hieroglif ve Mısır Hieroglifleri olmak üzere 4 çeşit yazı saptanmıştır. Bunların Akadça, Asurca, Hititçe, Hurrice, Mısır ve Kenan Dilleri ile Yunanca olmak üzere 7 dilde olduğu görülmüştür.²⁹⁷ Bu yazılar, Sümer ve Babil çivi yazılarına dış görünüş itibari ile benzemekte olup okunuşu ve sistematüğinde farklılıklar vardır. Fransız arkeolog Schaeffer, 1929-1939 yıllarında Ras-Şamra höyüğünde yaptığı kazılar esnasında daha önce tanınmayan çivi yazılı tabletleri bulması ile dikkatler burada toplanmıştır.²⁹⁸ MÖ. 14-12. yüzyılları işaret eden bu çivi yazılar Bauerin, Dhorme ve Virolleaud araştırmacılar tarafından çözüme kavuşmuştur.²⁹⁹ Ugarit dilinin çözümü çift dilli bir metnin yoksunluğundan ötürü herhangi bir karşılaştırma esasına dayandırılmadan Sami kökenli olduğunu fark edilerek deneme-yanılma yolu ile gerçekleşmiştir. Yazıların arasında bulunan dikey ve yatay çizgilerle kelimeleri ayırmış olduklarından dolayı çözüm aşamasına kolaylık sağlamıştır.³⁰⁰ Ugarit alfabesi 29 şekil içermekte olup 26'sı sessiz 3'ü sesli harflerden oluşur. Soldan sağa doğru yazılan bu yazı çivi yazısına göre daha basit olduğu görülmüştür.³⁰¹ Babil çivi yazısının hece şekillerinden alınarak yazılmıştır. Sesli harfler atılarak sessiz harflerle oluşturulan kelimelerle yazılan Ugaritçe, kilin üzerine stylus'la kazınmış işaretlerden oluşmuştur. Ugarit tabletleri, idari, hukuki, iktisadi ve edebi konuları içermektedir.³⁰²

²⁹⁴ Firuzan Kınal. "Ugarit Krallarının Tarihi", 2.

²⁹⁵ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu* (M. Ö. 3000-330), c. 1, 395.

²⁹⁶ Firuzan Kınal. "Ugarit Krallarının Tarihi", 15.

²⁹⁷ Firuzan Kınal. "Ugarit Krallarının Tarihi", 1.

²⁹⁸ Benno Landsberger. "Ras Şamrada Bulunan Çivi Yazısı, Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, trc. Şükrü Akkaya, c. 1, sy. 1 (1942), 85.

²⁹⁹ H. Th. Bossert. "Ras Şamra Çivi Yazısı Alfabesinin Başlangıç Tarihine Dair". Türk Arkeoloji Dergisi, trc. Muzaffer Yürük, sy. 3 (1936), 75.

³⁰⁰ Friedrich, Johannes *Kayıp Yazılar ve Diller*, 109.

³⁰¹ H. Th. Bossert. "Ras Şamra Çivi Yazısı Alfabesinin Başlangıç Tarihine Dair", 75.

³⁰² Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu* (M. Ö. 3000-330), c. 1, 397.

2.11. Eski Persçe

Pers adı ilk defa MÖ. 9. yüzyıla tarihlendirilen Asur metinlerinde görülmüştür.³⁰³ İran coğrafyasında bir uygarlık oluşturan Persler, Hint-Avrupai kavmin Aryan kolundan olup farklı kavimler tarafından Parsa, Parşua, Pers ya da Fars gibi isimlerle anılmıştır. Urmiye Gölü çevresinde yerleşik olan Persler, batıdan Asurluların doğudan da Ön-Tiranların saldırıları yüzünden MÖ. 9. yüzyılın başlarında Zağros Dağları vadilerine inerek Elam'ın merkezi Sus şehrinin kuzey doğusundaki Anzan ya da Anşan civarına göç etmişlerdir.³⁰⁴ Pers krallarını Akhaimenid sülalesi oluşturmuştur. Uzun zamanlar boyunca Elam uygarlığının etkisi altında kalmışlardır.³⁰⁵ Perslilerin büyük bir bölümü tarımla uğraşırken bir kısmı ise hayvancılık yaparak göçebe hayatı yaşamışlardır.³⁰⁶

MÖ. 7. yüzyıla gelindiğinde Elamların Asur yönetimine girmesiyle, Anzan kralları olarak adlandırılan Perslerin, Asur tehdidine karşın devlet yapılanması ile tarih sahnesinde görülmeye başlamıştır.³⁰⁷ MÖ. 1. yüzyılın ortalarına kadar Pers krallarının adları dışında fazla bilgi bulunmamaktadır.³⁰⁸ İran'ın güneybatısında Medlere bağlı olarak yaşayan Persler MÖ. 559-529 yıllarına geldiklerinde kendi tarihlerini değiştirmişlerdir. MÖ. 559 yılında Pers Beyi Kambyses'in yerine geçen oğlu II. Kyros, MÖ. 550 yılında Med Kralı Astyges'e karşı isyan etmiştir.³⁰⁹ Böylece II. Kyros, Medlere son vererek bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bundan dolayıdır ki Pers İmparatorluğu'nun kurucusu II. Kyros'tur.

Pers Devleti'nin kurulmasının ardından Kapadokia sınırını geçen Lidya kralı Kroisos, Pers ordusu ile karşı karşıya kalmış ancak soğuk kış şartlarından dolayı iki ordu geri çekilmiştir. Ancak Kyros vazgeçmemiş, bir süre sonra Lidyalıları bertaraf etmeyi başarmıştır.³¹⁰ Kyros, takriben MÖ. 539 yılında Babil'i krallığına katarak "dört kıta kralı" ilan edilmiştir. Ayrıca Nabukadnezar döneminden beri sürgün olan Yahudileri de Babil topraklarına gelmeleri için davet etmiş ve buraya tapınak inşa etmelerine izin vermiştir.³¹¹

³⁰³ V. Diavkov & S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, 194.

³⁰⁴ Bahar, Hasan *Eskiçağ Uygarlıkları*, 297-298.

³⁰⁵ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 253.

³⁰⁶ Bahar, Hasan *Eskiçağ Uygarlıkları*, 298.

³⁰⁷ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 361.

³⁰⁸ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 90.

³⁰⁹ Mansel, Arif Müfid *Ege ve Yunan Tarihi*, 253.

³¹⁰ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 368-369.

³¹¹ Mansel, Arif Müfid *Ege ve Yunan Tarihi*, 254.

Kyros'un ölümünün ardından 8 yıl Pers krallığını oğlu Kambyes yönetmiştir. MÖ. 522 yılında Pers tahtına I. Dareios geçmiştir.³¹² Bir süre isyanlar ile mücadele eden Dareios önce Anadolu'yu ele geçirmiş, MÖ. 513 yılında ise İstanbul Boğazı'ndan Trakya'ya geçerek Tuna'nın ötesindeki İskitler üzerine sefer yapmıştır. Ancak İskit seferinden net bir sonuç alamamıştır. Kuzeybatı Hindistan'ı da topraklarına katan³¹³ I. Dareios'un MÖ. 486 yılında ölümünün ardından Pers Krallığı 156 yıl daha hüküm sürmüştür. III. Dareios döneminde, MÖ. 330 yılında Büyük İskender'in seferleri Pers krallığı sona ermiştir.

Eski Persçe yazı sistemini Pers Krallığı ve Güneybatı İranlılar kullanmışlardır ve bu dil İran diyalektiğini temsil eder.³¹⁴ Bu yazının oluşturulmasını sağlayan Pers Kralı I. Dareios olmuştur. I. Dareios döneminin isyanlarını bastırırken kendisini, Mezopotamya'da Ekbatana'ya giden anayolda kutsal bağlantıları olan yerde yüksek bir kaya üzerine tasvir eden bir kabartma yapılmasını emretmiştir.³¹⁵ *Behistun Yazıtları* olarak tarihe geçen bu yazıt Eski Persçe(Eski Farsça), Akadca ve Elamca olarak üç dilde yazılmıştır. Bu dillerin en eskisi Elamca'dır.

Arap gezgini İbn Hawkal, Behistun Yazıtları ile karşılaşmış ve not etmiştir. 1598 yılında Hawkal, İngiliz diplomat Robert Sherley'in Avusturya adına diplomatik bir görev yaptığı esnada bu notlarını göstererek farkındalık uyandırmıştır. 1835 yılında Sir Henry Rawlinson'un çözümü sayesinde bu yazıtın 3 dilli olduğu anlaşılmıştır.³¹⁶

Bugünkü Farsça'nın erken biçimini konuşan Perslerin dili Hint-Avrupa ailesinin bir üyesidir. Eski Persçe, Akadca çivi yazısından oldukça farklıdır.³¹⁷ Eski Farsça diline her zaman iki farklı dilin eşlik ettiği görülmüştür. Bunlar genellikle Elamca ve Akadca'dır.³¹⁸ Yarı alfabetik yazı sistemidir. MÖ. 6. yüzyıl ortalarında Persler'in Ahamenid sülalesinin resmi dilidir. Arami ünsüz yazının etkisinde kalmışlardır. Eski Persçe işaretleri şöyledir:

³¹² Gene R. Garthwate, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, trc. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), 9.

³¹³ Mansel, Arif Müfid *Ege ve Yunan Tarihi*, 555.

³¹⁴ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, trc. Mehmet Ali İnci (İstanbul: Telos Yayıncılık, 2003), 26.

³¹⁵ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 380.

³¹⁶ Bahar, Hasan *Eskiçağ Uygarlıkları*, 301.

³¹⁷ Kuhrt, Amélie *Eski Çağ'da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, c. 2, 355.

³¹⁸ Garthwate, Gene R. *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze* 23.

Fonetik İşaretler (alfabetik olarak düzenlenmiş)											
𐎠	𐎡	𐎢	𐎣	𐎤	𐎥	𐎦	𐎧	𐎨	𐎩	𐎪	𐎫
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l
𐎬	𐎭	𐎮	𐎯	𐎰	𐎱	𐎲	𐎳	𐎴	𐎵	𐎶	𐎷
m	n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x
𐎸	𐎹	𐎺	𐎻	𐎼	𐎽	𐎾	𐎿	𐏀	𐏁	𐏂	𐏃
y	z	aa	ab	ac	ad	ae	af	ag	ah	ai	aj
Sözcük İşaretleri											
𐎠𐎫	𐎠𐎬	𐎠𐎭	𐎠𐎮	𐎠𐎯	𐎠𐎰	𐎠𐎱	𐎠𐎲	𐎠𐎳	𐎠𐎴	𐎠𐎵	𐎠𐎶
xš	DH ₁	DH ₂	BG	BU	AM ₁	AM ₂	AM ₃	AM ₄	AM ₅	AM ₆	AM ₇
xšāyaθiya-	dahyu-	baga-	būmī-	Auramazdā-	Auramazdā-	Auramazdā-	Auramazdā-	Auramazdā-	Auramazdā-	Auramazdā-	Auramazdā-
"kral"	"ülke"	"Tanrı"	"toprak"	(GN)	(GN)	(GN)	(GN)	(GN)	(GN)	(GN)	(GN)
Sözcük Ayırmaçları											
𐎠	𐎡	𐎢	𐎣	𐎤	𐎥	𐎦	𐎧	𐎨	𐎩	𐎪	𐎫
(yalnızca DB)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)	(diğerleri)

Tablo 1: Eski Pers Simgeler Listesi

Eski Pers Alfabeti, Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, s. 28.

Eski Persçe yazım kuralları bellidir. 36'sı hece işareti, 8 sözcük işareti olup bunlar; 5 tanesi idogram ve 3 sesli harf, sayı işaretleri ve iki sözcük ayırmaç kullanmışlardır.³¹⁹ Kil tabletlerin sayısı oldukça azdır. Bisütun'daki Darius'un kaya yazıtları, altın, gümüş, taş tabletler, birkaç mühür ve üzerinde yazılar olan kaplar bulunmuştur. Pers kralı I. Kserkses'ten (MÖ. 465) sonra Eski Persçe yazısı kullanımı azalmış ve Pers krallığının MÖ. 330 yılında yıkılması ile bu yazının kullanımı sona ermiştir.³²⁰ Ayrıca Persler Ön Asya'da çivi yazısını kullanan kavimlerin sonuncusudur.

³¹⁹ Wiesehöfer, Josef *Antik Pers Tarihi*, 28.

³²⁰ Mansel, Arif Müfid *Ege ve Yunan Tarihi*, 262.

SONUÇ

İnsanoğlu var olduğundan beri birbirleri ile iletişim halinde olup haberleşmek adına birçok yöntem geliştirmiştir. Zamansal ve mekânsal anlamda kısıtlı olan ateş, duman, ışık gibi görsel yöntemlerin yanında hayvanların çıkardığı sesleri taklit etme, ısıklık çalma gibi akustik tınılardan yararlanmış, ancak ilerleyen zaman içinde var olan iletişim araçları insanoğlu için yetersiz kalınca yeni ve farklı yollara başvurmuştur.

İnsanoğlunun iletişim adına geliştirdiği en önemli yöntem yazıdır. Ancak yazının keşfinden önce nesne yazısı, sayma çubukları, quipa düğüm yazısı, petrogram, petroglifler(resim yazısı) ve idografik(fikir yazısı) olarak adlandırılan yöntemler yetersiz kalması, bir süre sonra Eski Ön Asya Dünyası'nda geniş yayılım alanı olan “token’ların” ortaya çıkmasına vesile olmuştur. MÖ. 3200'lere gelindiğinde Mezopotamya kavimlerinden biri olan Sümerler iktisadi ve idari nedenlerle bugün çivi yazısı olarak adlandırılan yazıyı keşfederek İnsanoğlu adına yeni bir iletişim aracını devreye sokmuşlardır.

Arkeolojik ve filolojik veriler yazının ilk defa Uruk kentinde kullanıldığını göstermektedir. Sümerliler, bir tür kalem olarak nitelendirilebilen kamışlardan yaptıkları materyalleri (sytlus) kil tabletler üzerine bastırarak şekiller çizmişler, böylece fikirlerini ve düşüncelerini kalıcı ve anlaşılabilir bir şekilde gelecek nesillere aktarma imkânı bulmuşlardır. Sümerler bu yeni icatlarını sadece kendilerine saklamamışlar, çevrelerindeki toplumlarla da paylaşarak çivi yazısı olarak adlandırılan bu yeni iletişim yolunun daha geniş coğrafyalarda kullanılmasını ve gelişmesini de sağlamışlardır.

Çivi yazısının tanınması Coğrafi Keşifler ile Avrupalı gezginlerin Ahamenid Dönemine ait Persli kralların kayalar oyulmuş kabartmalarını ve yazılarını ziyaret etmeye başlamışları ile olmuştur. Mısır'da üç dilli Rosetta taşının bulunması dikkatleri bu bölgeye yöneltmiştir. 1616 yılında Pietro dalle Valle, Hilla kasabası yakınlarındaki Babil kalıntılarını keşfederek yazılı tuğlalar bulmuştur. 1621'de ise Pietro Valle, bazı çivi yazısı işaretlerini Şiraz'dan Napoli'deki bir arkadaşına göndererek çivi yazısını Avrupa'ya tanıtan ve çivi yazısı hakkında bir şeyler yazan ilk kişi olmuştur. Engelbert Kämpfer, 1686 yılında bu işaretlerin çiviye benzemesi nedeniyle ilk kez çivi yazısı tabirini kullanmıştır. Sir Albay Henry Rawlinson 1846 yılında Bisütun yazıtının Eski Persçe bölümünün tamamını çözüme

kavuşturmuştur. 1783 yılında Doğu Hindistan Şirketi, Bağdat'ta sürekli bir acente şirketi kurarak kazılar başlamıştır. Claudius James Rich ve Henry Creswicke Rawlinson 1820 yılında küçük çaplı kazı çalışmaları yapmıştır. Burada bulunan eserler 1825'te British Müzesi'ne teslim edilmiştir. 19. yüzyılda İngiltere-Osmanlı arasında siyasi ilişkiler kurulduğu zaman, Irak, Suriye ve Filistin'e meraklı kişilerin özgürce seyahat etme olanağı doğmuştur. J. S. Buckingham 1827'de, Austen Henry Layard 1877 yılında buralara seyahat etmişlerdir. Fransız Paul Emile Botta, 1842'den sonra Ninive'de (Koyuncuk) kazılar yapmış, 1851 yılında Henry Rawlinson ve Hormuzd Rassam çalışmalara devam etmiştir. 1853 yılında İngiliz Elçisi Taylor Ur'da kazı çalışmaları yapmış, 1877 yılında Basra'daki Fransız Konsolos Yardımcısı De Sarces, Teloh'ta çalışmalara devam etmiştir.

Çivi yazısının uygulandığı diller Sümerce, Akadça, Eblaca, Asurca, Babilce, Ugaritce, Hititçe, Hurrice, Urartuca ve Eski Persçe'dir. Sümerliler çivi yazısını keşfederek tarihi devirlerin başlamasını sağlamışlardır. Akadlar Sümerlerden aldıkları yazı sistemini kendi dillerine uyarlayarak kullanmışlardır. Akadça öyle benimsenmiştir ki MÖ. 2. binyılın uluslararası yazı dili olmuştur. Ticaretin duayenleri olan Asurlular ve Mezopotamya da kültürel-dinsel alanlarda baskınlığı olan Babilliler, Akadçanın lehçesi olarak Asurca ve Babilceyi kullanmışlardır. Asurlular Anadolu tarihi için ayrı bir öneme sahiptir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticaret için geldikleri Anadolu'ya yazıyı da getirmişler, böylece Anadolu hem yazıyı tanımış hem de tarihi devirlere girmiştir. Eblalılar Sümerce hece sistemini kullanarak kendi dillerinde yazmışlardır. Elamca'ya bakıldığında yazıları Uruk tabletleri kadar eskidir. Akad döneminde Sümerceyi kullanmışlardır. Elamlılar, kısa bir dönem için yerli yazıyı üretmişler fakat bu yazı uzun ömürlü olmamıştır.

Kafkas kökenli oldukları düşünülen Hurriler, Eski Babil çivi yazısını kendi dillerinde uyarlayarak kullanmışlardır. Her ne kadar Akadça ve Sümerce kelimeleri bünyesine fazlaca almalarına karşın kendi dil özelliklerini korumayı başarmışlardır. Anadolu'nun ilk imparatorluğu olan Hititler, Hititçeyi Babil'den aldıkları çivi yazısı ile yazmışlardır. Ayrıca Hititçe, Hint-Avrupalı dil ailesine mensup grubunun içerisinde ilk kez yazıya geçirilmiş en eski dildir. Çivi yazısını kullanan diğer bir Anadolu kavimi ise Urartulardır. Asur çivi yazısı sistemini benimsemişlerdir. Urartular ilk etapta Asurca yazsalar da sonraları kendi dillerinde çivi yazısını uygulamışlardır.

Ugarit yazısı, Babil ve Sümer çivi yazılarına şekil olarak benzeyen ancak okunuş ile yazılış sistematığında farklılıklar olan bir yazıdır. Çift dilli tabletlerin yoksunluğundan ötürü

özümü zor, ancak yazılar arasında yatay ve dikey çizgilerin varlığı sayesinde kısmen anlaşılabilir. Elamca bir diğer çivi yazısıdır. Eski Persçe yarı alfabetiktir. Ön Asya’da çivi yazını kullanan kavimlerin sonuncusu Persler olmuştur.

KAYNAKÇA

Akman Arif, “Toprak Altında 4.000 Yıl Uyuyan Bir Uygarlık: Ebla”, *Bilim ve Teknik Aylık Popüler Dergisi*, ed. Nüvit Osmay. c. 13, sy. 149 (Nisan 1980): 11-14.

AKREP, Mehmet Yunus. “Sümer Ekonomisinde Tapınak Faktörü”. *Mavi Atlas*, c. 5, sy. 2 (2017):458-473. <https://dergipark.org.tr>.

Akurgal, Ekrem. *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015.

Akyüz, Faruk & Koray Toptaş. “Yeni Asur İmparatorluğu: Savaşın Kralları”. *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, ed. L. Gürkan Göçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları (2020): 198-199.

ALBAYRAK, İrfan. “Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu’ya Gelişi”. *Archivum Anatolicum*, sy. 10/2, (2016): 15-26. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000122.

Albayrak İrfan, “Türkçe’de Yaşayan Bazı Sümerce ve Akadca Kelimeler”, *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, ed. Alpaslan Ceylan, Güneş Vakfı Yayınları, (Aralık 2018): 395-403.

Albayrak, İrfan & Hakan Erol. “Sümerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 5, (2018), s. 153-163. <https://dergipark.org.tr/>.

ALİLİ, Elşad, “Akkadcada Türkçe İzleri ve Dil Kuralları Işığında Akkadca ve Türkçe Dilleri Arasında Bağlar”. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*. ed. Mehmet Aça, sy. 1 (Haziran 2015): 111-149.

Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2005.

Alparslan, Metin, *Hititolojiye Giriş*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2009.

ALPMAN, Adil. “Huririler”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 14, sy. 25 (1981): 283-313. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000351.

Arslan, M. Burak & H. Turgut Şahin. “Alternatif Hammadde Kaynağı Olarak Kargı Kamışı (*Arundo donax* L.) Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. sy. 3 (Isparta 2014): 90-96. <https://dergipark.org.tr/tr>.

Astour, Michael C. "A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)". In Gordon, Cyrus Herzl; Rendsburg, Gary (eds.). *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language*. Vol. 4. Eisenbrauns: (2002).

Aydın, Nafiz, *Akadça Dilbilgisi*, Antalya: Tuğra Ofset, 2002.

Aydın, Nafiz, *Sümerce Dilbilgisi*, Antalya: Ofset Matbaacılık, 2000.

BALKAN, Kemal. “Urartuların Kökeni ve Dilleri”. *Belleten*, c. 48, sy. 191-192 (1984): 513-522. <https://dergipark.org.tr/tr>.

BAYRAM, Sebahatin. “Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaptakilerin Karşılaştırılması”. III. Hititoloji Kongresi, Ankara: 1998.

BAYRAMOV, Kemal. “MÖ. 3. Binyıl Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Elam: Awan Hanedanlığı”. *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy. 2, (2022): 579-605. <https://doi.org/10.33469/oannes.1150431>.

BİLHAN, Saffet. “Asya Eğitim Felsefesine Tarihsel Bir Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 17, sy. 1 (1984): 76-112. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000958.

BOSSERT, H. Th. “Ras Şamra Çivi Yazısı Alfabesinin Başlangıç Tarihine Dair”. *Türk Arkeoloji Dergisi*, trc. Muzaffer Yürük, sy. 3 (1936):75-82. <https://dergipark.org.tr/tr>.

Bryce, Trevor. *Ancient Syria: A three thousand year history*. Oxford University Press (2014).

Bryce, Trevor. *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*. Routledge (2009).

Cancık-Kirschbaum, Eva. *Asurlular: Tarih, Toplum, Kültür*, trc. Firuzan Gürbüz Gerhold. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

Crawford, Harriet. *Sümer ve Sümerler*, trc. Nihal Uzan. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2010.

ÇAM, Fatma Bağdatlı. “Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri”. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 5(2) (2016): 629-643. <https://doi.org/10.14686/buefad.v5i2.5000192049>.

ÇIVGIN, İzzet. “MÖ. 6-5 Binyıllarda Mezopotamya ve Çevresinde Kültürel Temas ve Etkileşim”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, sy. 13(2) (2014): 359-404.

Çilingiroğlu, Altan. *Urartu Kültürü ve Ayanis Kazıları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007.

DARTMAN, Bahattin. “Yazının Keşfi Konusuna Dini Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 41, (Erzurum 2009): 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2880/39708>.

Diakov-Kovalev, V.-S. *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, trc. Özdemir İnce, c.1, Ankara: Yordam Kitap, 1987.

Dinçol, Ali M. *Eski Anadolu Dillerine Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.

Dinçol, Ali M. & Belkıs Dinçol, “Urartu Yazısı ve Dili”. *Urartu Doğu’da Değişim*, haz. Kemalettin Köroğlu-Erkan Konyar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

DOĞAN, Servet. “Ebla Tabletleri Eski Ahit’in Tarihselliğini Destekliyor Mu?”. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 6/1 (2022): 183-204. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2097602#:~:text=Ebla%20tabletleri%20Ugarit%20tabletlerinden%20bin,Eski%20Ahit'e%20tan%C4%B1kl%C4%B1k%20edebilir..>

Dolce, Rita. "Ebla and its origins – a proposal". In Matthiae, Paolo; Pinnock, Frances; Nigro, Lorenzo; Marchetti, Nicolò; Romano, Licia (eds.). *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East: Near Eastern archaeology in the past, present and future: heritage and identity, ethnoarchaeological and interdisciplinary approach, results and perspectives; visual expression and craft production in the definition of social relations and status*. Vol. 1. (2010) Otto Harrassowitz Verlag.

DURMUŞ, İlhami. “Sümerlilerin Kökeni ve Kültürü”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c. 5, sy. 17 (2018): 177-200. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/615966>.

DÜNDAR, Sezer. “Urartu Dili ve Yazılı Kaynakları”. *Arkeohitit Hitit Üniversitesi Arkeoloji Kulübü Dergisi*, ed. Sezer DüNDAR, sy. 2 (2018-2019): 1-9.

EKMEN, Hamza. “Hitit Başkenti Hattuşa Kazılarının Tarihçesi”. *Hitit Haber*, (2010): 64-67.

Eratalay, Süleyman. *Sümer Dili’nin Biçimsel ve Sözdizimsel Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2007.

Eren, Hasan. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Friedrich, Johannes. *Kayıp Yazılar ve Diller*, trc. Recai Tekoğlu, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Garhwate, Gene R. *İran Tarihi Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, trc. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007.

Gökçek, L. Gürkan. *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.

GÜLMEZ, Abdurrahman. “Behistun (Bisütun) Kitabesinin İslami Bakış Açısıyla Yorumlanması”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, y. 4, sy. 1 (Haziran 2021): 64-80. <https://doi.org/10.48120/oad.856516>.

Günbattı, Cahit. *Kültepe-Kaniş, Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Harmanşah, Ömür. "Upright Stones and Building Narratives: Formation of a Shared Architectural Practice In the Ancient Near East". In Cheng, Jack; Feldman, Marian H. (eds.). *Ancient Near Eastern Art in Context*, Brill (2007).

Hetzron, Robert. *The Semitic Languages*. Routledge, 1997.

Hırçın, Selen. *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2000.

Hrouda, Barthel. *Mezopotamya: Dicle ve Fırat Arasındaki Kadim Uygarlıklar*, trc. Zehra Aksu Yilmazer, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2020.

HUGHES, Edward. “Ebla, Unutulmuş Krallık”. *Bilim ve Teknik Dergisi*, ed. Nüvit Osmay, c. 11, sy. 131 (Ekim 1973): 12-15.

KARAKETİR, Eray. “Elamtu: Elam Adı ve Elam Toprakları Çerçevesinde Modern Güneybatı İran’ın Coğrafi Kimliği”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 13, sy. 25 (Ocak 2023): 157-190. <https://doi.org/10.33207/trkede.1197264>.

Kaya, Mehmet Ali. *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*. Ankara: Pegem Akademi, 2015.

Kenanidis, Ioannis & Evangelos C. Papakitsos. “Sümer Dilinin Kökenleri Hakkında Bir Başka Öneri”. *Ankara Üniversitessii Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, trc. Serkan Yüksel, c. 9, sy. 19 (2023): 367-385. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3053138>.

KILIÇ, Yusuf. “Eski Ön Asya Toplamları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 4 (2009): 122-151. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411022>.

KINAL, Firuzan. “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”. *Türk Tarih Kurumu Konferansı*. (19 Mart 1971): 1-15.

KINAL, Firuzan. “Khorsabad Kral Listesi ve Kronolojisi”. *Türk Tarih Kurumu Belleten*. c. XLII, sy. 166 (Nisan 1978): 166-171.

KINAL, Firuzan. “Ugarit Krallarının Tarihi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. c. 8, sy. 14, (1963): 1-15.

Kinal, Firuzan. *Eski Mezopotamya Tarihi*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983.

King, Leonard William. *Babil Mitolojisi*, trc. İnönü Korkmaz, İstanbul: Maya Kitap, 2019.

Koşay, Hamit Zübeyr. *Elamca-Türkçe Dilakrabalığı*. Ankara: Çankaya Matbaası, 1937.

KÖROĞLU, Kemalettin. “Urartu: Krallık ve Aşiret”. *Urartu Doğu’da Değişim*, haz. Kemalettin Köroğlu-Erkan Konyar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

Kramer, Samuel Noah. *Sümerler*, trc. Özcan Buze, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer’de Başlar*, trc. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.

Kuhrt, Amélie. *Eski Çağ' da Yakındoğu (M. Ö. 3000-330)*, trc. Dilek Şendil, c. 1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Kutlu, Sevin & Teoman Duralı, *Gılgamış Destanı*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.

LANDSBERGER, Benno. "Ras Şamrada Bulunan Çivi Yazısı, Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, trc. Şükrü Akkaya, c.1, sy. 1 (1942): 85-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152278>.

LANDSBERGER, Benno. "Sümerler". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, trc. Mebrure Osman Tosun, c. 1, sy. 5 (1943): 89-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152350>.

Macqueen, J. G. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, trc. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013.

Madrigal, Pr. Marc. *Yaratılış ve Tarih*, İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Yayınevi, 2015.

Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Matthiae, Paolo. "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla". In Matthiae, Paolo; Marchetti, Nicolò (eds.). *Ebla and its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East*. Left Coast Press., s. 37; Hamblin, William J. (2006). *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC*. Routledge, s. 241; Dolce, Rita (2008). "Ebla before the Achievement of Palace G Culture: An Evaluation of the Early Syrian Archaic Period". In Kühne, Hartmut; Czichon, Rainer Maria; Kreppner, Florian Janoscha (eds.). *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, 29 March - 3 April 2004, Freie Universität Berlin*. Vol. 2 (2013a).

Matthiae, Paolo. "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla". In Matthiae, Paolo; Marchetti, Nicolò (eds.). *Ebla and its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East*. Left Coast Press (2013a).

Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayını, 2015.

Memiş, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2020.

Memiş, Ekrem. *Eskiçağda Mezopotamya "En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar"*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2020.

Nissen, Hans J. *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, trc. Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.

Oates, Joan. *Babil*, trc. Fatma Çizmeli, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.

Özgüç, Tunca & Önhan Tunca, *Kultepe-Kaniş Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Polasstron, Lucien. *Books on Fire, The Destruction of Libraries throughout History*, London: Thames&Hudson, 2007

SAYGILI, Tahsin. “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları”. *Dergipark*, c. 2, sy. 2 (2015).

Sevin, Veli. *Eski Anadolu’da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.

Süel, Aygöl, “Cumhuriyet ve Hititoloji”, *Bir Anadolu İmparatorluğunun Keşfi*, ed. Meltem Doğan-Alparslan-Andreas Schachner-Metin Alparslan, İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi-Kütüphanesi, 2017: 139-146.

Şeker, Sevgi & Fatma Şeker. “Token’lardan Çivi Yazılı Kil Tabletler: Yazının İcadında Muhasebenin İzleri”. *Accounting and Financial History Research Journal*, sy. 16 (2019): 86-110.

TEKİN, Murat. “Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi II*, (2014): 111-125.

Tekin, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

TOK, Gökhan. “Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler”. *Bilim ve Teknik Dergisi*, Ankara: 2001: 80-85.

TUNCEL, Oğuz. “Kitabın İlk Formu: Eski Mezopotamya’nın Kil Tabletleri”. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, sy. 25 (Haziran 2020): 305-321.

ÜNAL, Ahmet. “Hurri’ler Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”. 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, ed. Mehmet Akalın, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997: 11-29.

Ünal, Ahmet. *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.

Ünal, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu*, c. 1, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.

VAROL, Orhan. “Urartu Dili ve Yazısı: Urartuca-Türkçe Bir Bütünce Oluşturma Önerisi”. *Uluslararası Medeniyet Çalışma Dergisi*, c. II, sy. II (Nevşehir 2017): 122-142.

Wiesehofer, Josef. *Antik Pers Tarihi*, trc. Mehmet Ali İnci, İstanbul: Telos Yayıncılık, 2003.

YILDIRIM, Ercüment, “M.Ö. II. Binyılda Paylaşılamayan Topraklar: Kuzey Suriye”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, ed. Esengül Karadayı, c. 5, sy. 8 (Aralık 2012): 1385-1406.

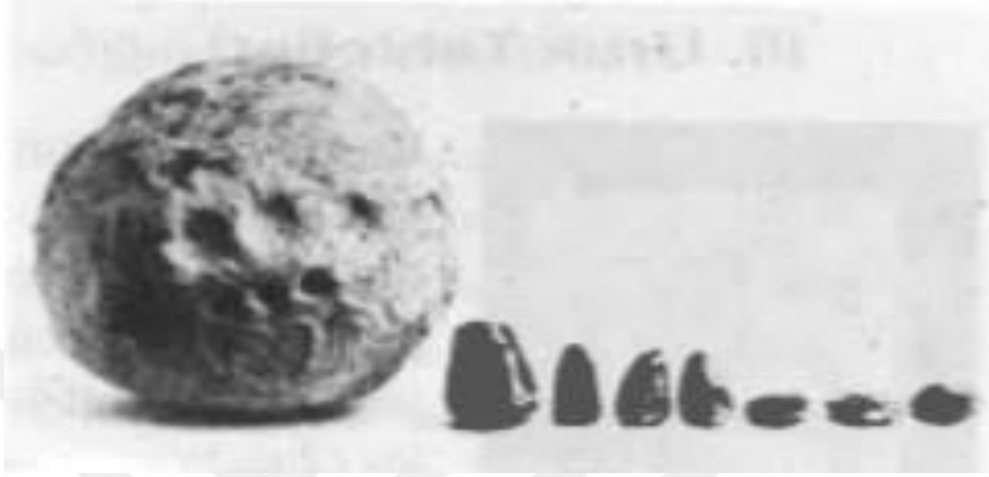
YİĞİT, Turgut. “Hurri’lere İlişkin Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, sy. 38 (2005): 55-69.

YİĞİT, Turgut, *Eski Mezopotamya Tarihi (Tarihöncesinden Pers İstilasına Kadar)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020.

Arkeofili. “Çivi Yazısı Nasıl Yazılır?”. Erişim 28.05.2022. <https://arkeofili.com/civi-yazisi-nasil-yazilir/>.

EKLER

Resim 1) Token'lar (Calculi/hesap taşları).

<http://tarihyaziyabaslar.blogspot.com/>, Erişim tarihi: 05.05.2022.

Resim 2) Bullalar. <https://arkeofili.com/civi-yazisinin-gecmisi-ve-gelisimi/>. Erişim

Tarihi: 01.06.2024.

Resim 3) Kaya resmi (İsveç-Boglösa)

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/661063>, Erişim tarihi: 21.03.2022)

Resim 4) Quipa düğüm yazısı.

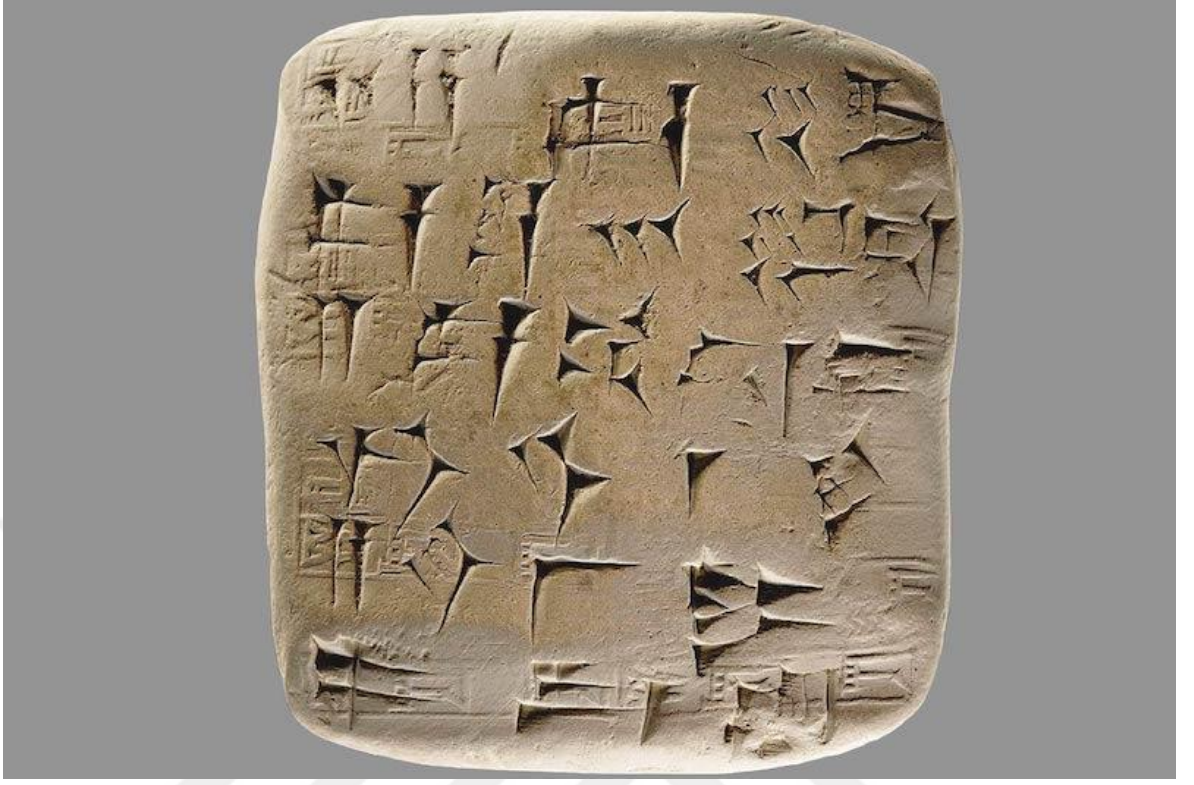
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=2117741665122688&set=pcb.2117741845122670>
. Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Resim 5) Çivi yazısının sembol hali. <https://www.wikitarih.com/civi-yazisi/>. Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Resim 6) Çivi yazılı tablet. <https://arkeofili.com/civi-yazisinin-gecmisi-ve-gelisimi/>. Erişim Tarihi: 12.06.2024.

Resim 7) Çivi yazılı kil tabletler. https://arkeofili.com/bilinen-en-eski-yazili-metin-hangisi/#google_vignette. Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Resim 8) Sembollerden çivi yazısına geçiştir. <https://www.wikitarih.com/civi-yazisi/>. Erişim Tarihi: 01.06.2024.

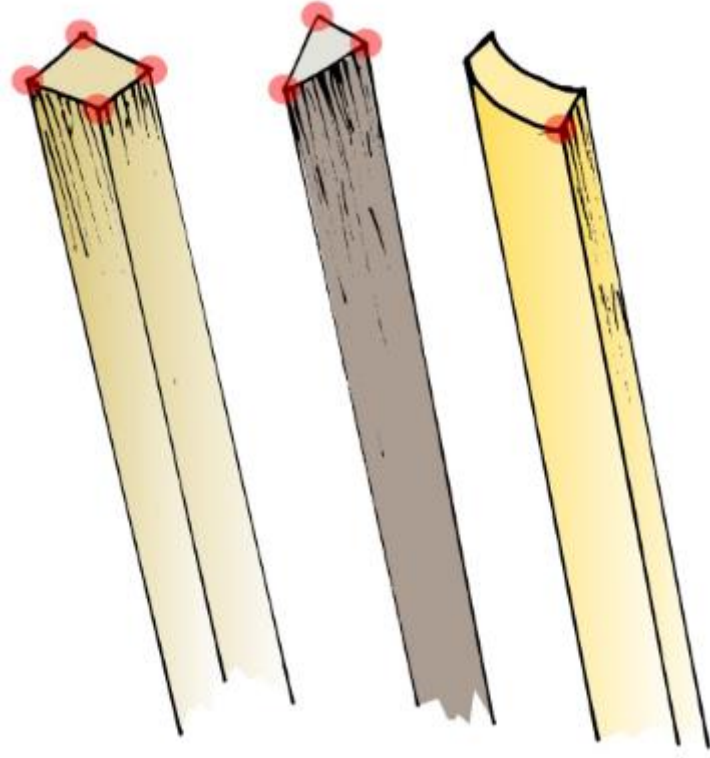
Resim 9) Sümerce Gılgamış Destanı.

<https://www.indyturk.com/node/485416/t%C3%BCrki%C2%B7yeden-sesler/en-eski-destan-ve-kral-g%C4%B1lgam%C3%AA%C5%9F>. Erişim Tarihi: 01.06.2024.

Resim 10) Hesap taşlarının ilk örnekleri. İrfan Albayrak,

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/661063>, Erişim tarihi: 03.04.2022)

Resim 11) Kamıştan yapılmış çivi yazısını yazmaya yarayan materyaller. Kırmızı noktaları yumuşak kil üzerine uygulanarak şekiller oluşturulmuştur. (Çivi yazısı nasıl yazılır (neocities.org)., Erişim tarihi: 08.04.2022)

İlk resimler	90° sola dönüş	3. binyıl ortası	3. binyıl sonu	Eski Babil	Yeni Asur	Logogram	Hece Değeri	Anlamı
						AN DINGIR	an, il	Gök, yıldız, tanrı
						MUNUS	sal, sal, mi, rak	Kadın
						KUR	kur, mat, nat, sat, lad	Dağ, ülke
						SAG	sag, şag, riş	Baş, birinci
						KA,DU, INIM,ZU	ka, du, zu	Ağız, konuşmak, söz, diş
						NIG,GAR NINDA	nig, şa, gar, ni	şey , yerleştirmek, ekmek
						KU (KAXNIG)	ku	yemek yemek, yiyecek
						HA	ha, ku	Balık
						GU,GUD	gu	Sığır
						AB	ab, lid, rim, li	İnek
						SE	şe	Tahıl, arpa

Resim 12) Resimler ile başlayan çivi yazısına doğru ilerleyen yazısının gelişim şekilleri. (<https://docplayer.biz.tr/203205231-Kitabin-ilk-formu-eski-mezopotamya-nin-kil-tabletleri.html>, Erişim tarihi: 12.04.2022)

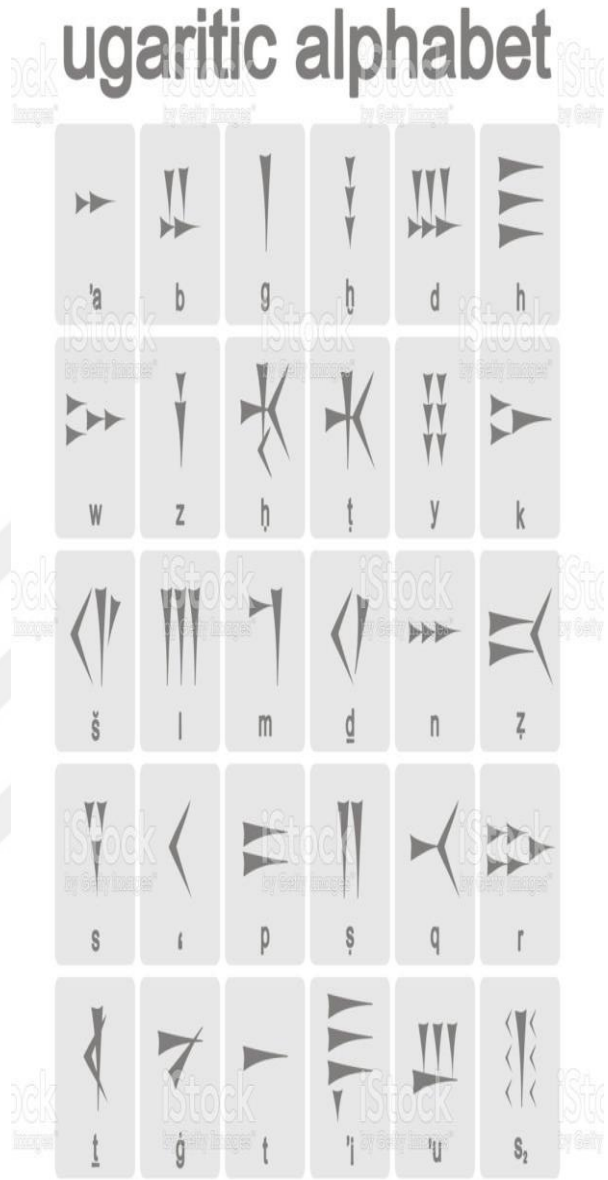

Resim 13) Behistun (Bisütun)Yazıtı. (<https://arkeofili.com/civi-yazisinin-gecmisi-ve-gelisim>, Erişim tarihi: 14.04.2022)

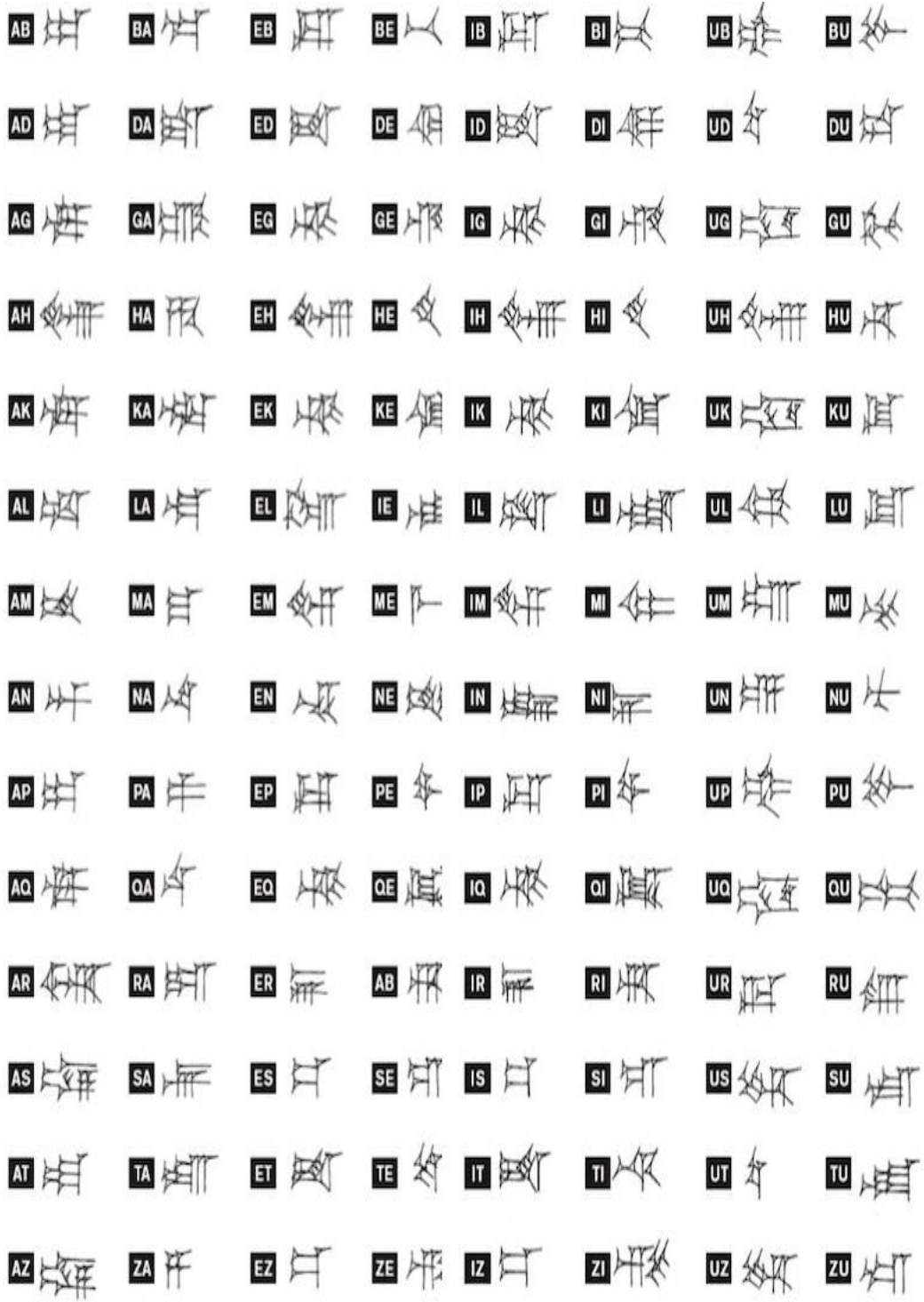

Resim 14) Mezopotamya ve Anadolu haritası.
(http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu_dili/urartu%20dili.htm, Erişim tarihi: 17.04.2022)

1	a	16	m
2	e(i)	17	n
3	u	18	s
4	b	19	s ₂
5	g	20	'
6	d	21	g
7	h	22	p
8	n	23	s
9	z	24	z
10	h	25	q
11	h	26	r
12	t	27	s
13	y	28	z
14	k	29	t
15	l	30	t

Resim 15) Ugarit alfabesi. (<https://www.istockphoto.com/tr/vekt%C3%B6r/tek-renkli-simgeler-ugarit-%C3%A7ivi-yaz%C4%B1s%C4%B1-alfabesi-ile-ayarla-gm969035590-264155376>, Erişim tarihi: 22.04.2022)

Resim 16) *Küratör Irving Finkel ve Jonathan Taylor tarafından hazırlanan kullanışlı şemada, çivi yazısında kelimelerin hecelere bölünüp nasıl yazılabileceğini göstermektedir.* (<https://arkeofili.com/civi-yazisi-nasil-yazili>, Erişim tarihi: 25.04.2022)

	SUMERIAN (Vertical)	SUMERIAN (Rotated)	EARLY BABYLONIAN	LATE BABYLONIAN	ASSYRIAN
star					
sun					
month					
man					
king					
son					
head					
lord					
his					
reed					
power					
mouth					
ox					
bird					
destiny					
fish					
gardener					
habitation					
Nineveh					
night					

Resim 17) Çivi yazısının kavimler arasındaki kullanım şekilleri.
(<https://stringfixer.com/tr/Cuneiform>, Erişim tarihi: 30.04.2022)

Uruk IV y. 3100	Sümerce y. 2500	Eski Babil dili y. 1800	Geç Babil dili MÖ y. 600	SÜMERCE <i>Babilce</i>
				APIN <i>epinnu</i> saban
				SE <i>še'u</i> hububat
				ŠAR <i>kirû</i> meyve bahçesi
				KUR <i>šadû</i> dağ
				GUD <i>alpu</i> öküz
				KU(A) <i>nunu</i> balık
				DUG <i>karpātu</i> testi

Resim 18) Babil çivi yazısı. Joan Oates, Babil, (çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 17.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Öğrencinin Adı Soyadı: Fatıma Büşra KURŞUN		EYET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

DANIŞMAN: PROF. DR. REMZİ KUZUOĞLU

İmza